

A MAGYARORSZÁGI
KÖZÉPISKOLÁK
MÚLTJA ÉS JELENE.

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTER
MEGBÍZÁSÁBÓL

AZ EZREDÉVES ÜNNEP ALKALMÁRA

IRTA

DR. FINÁCZY ERNŐ.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1896.

ELŐSZÓ.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minister úr Ő Nagyméltósága múlt évi márczius hó 5-én 64,126/94. sz. a. kelt rendeletével abban a megtisztelő megbízásban részesített, hogy a millennium alkalmából a magyarországi középiskolákat rövid tájékoztató műben ismertessem.

Minthogy hosszabb idő óta foglalkozom középiskoláink történetével, s mai állapotukat hivatalos gyakorlatból ismertem meg, tán szabad volt hinnem, hogy e feladatra a sikernek nem minden reménye nélkül vállalkozhatom.

Középiskoláink történetéből a legjellemzőbb vonásokat néhány íven kiemelni és megértetni, vagy a mai szervezet számtalan alkotó részeit kellőképen ki-
szemelni és csoportosítani, fáradságos és kényes munka. Ha netán a szerkesztés magasabb követelményeit minden igyekezetem mellett sem sikerült a kívánatos mértékben megvalósítanom, annak oka egyéni fogyatkozásaimban, de bizonyára a rendelkezésemre álló anyag bőségében és a tér korlátoltságában is rejlik.

E kis dolgozat alkalmoszerűsége kizárja a mások nézeteivel való polemiákat, nemkülönben az önállóságnak vezérelvül kitűzését. Mindamellettt középiskoláink

ismerőjének figyelmét hihetőleg nem fogják kikerülni a feldolgozás módjában s az egyes intézmények pædagogiai méltatásában nyilvánuló azon szempontok, melyeket a magaméinak vallhatok, valamint a történeti áttekintésnek azon szakaszai, melyek saját levéltári kutatásaimon alapulnak. Az utóbbiak sorába tartoznak a Ratio Educationisra vonatkozó fejezetek, melyeknek részben ismeretlen tartalmát a források közlése mellett annak idején módszeres feldolgozásban szándékozom közrebocsátani. Addig is megragadom az alkalmat, hogy köszönetemet fejezzem ki a vallás- és közoktatásügyi minster úrnak, ki a bécsi levéltáraknak átkutatását anyagi és erkölcsi támogatásával számomra lehetővé tette; továbbá a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár tisztviselőinek, s különösen dr. Schrauf Károly osztálytanácsosnak, ki munkálkodásomat páratlan előzékenységgel eredményessé tette; nem különben az Országos Levéltár tisztviselőinek, kik hasonló készséggel bocsátották rendelkezésemre a szükséges anyagot; végül Alpár Ignác műépítész és Rombauer Emil főreáliskolai igazgató uraknak, kik a szükséges képeket voltak szivesek e munka czéljaira átengedni.

Fináczy Ernő.

ELSŐ RÉSZ.

KÖZÉPISKOLÁINK MÚLTJA.

BEVEZETÉS.

Hogyan a középkorban milyenek voltak iskoláink, arról hiteles bizonyítékaink alig vannak. Egy pár czélzás, néhány évszám és név: nem sokkal többre terjed biztos tudásunk. De e fogyatékos adatok is, kiegészítve okszerű következtetéseknek önként kínálkozó eredményeivel és egykorú külföldi intézményekből meríthető tanulságokkal, legáltalánosabb körvonalokban megsejtetik velünk akkori iskoláztatásunk képét.

Kún László egy 1276. évi november 18-án keltezett iratában¹ mondja, hogy Veszprém városában „azon időtől kezdve, amikor Magyarországon a katólikus hitvallás terjedni kezdett, isten kegyelméből a *szabad művészetek* tanulmánya,.... miként Franciaországban Párisban, a tanítók kiváló tudományával és a tanulók bőséges sokaságával Magyarország többi székesegyházai fölött“ tündöklött. Ha szinte túlzottan látszik is ez állítás, annyit bizonyít, hogy hazánkban már ez időtájt nyugati mintára szabott iskolai szervezetek állottak fenn. A XIV. század elejéről

¹ Katona, Hist. Crit. VIII. Praef.; Fejér, Cod. Dipl. Hung. V, 2, p. 347. V. ö. Denifle, Die Universitäten des Mittelalters bis 1400. 413 kk. II.

való egynémely forrásunk szerint a székesegyházakban alkalmazott tanítóktól megkivánták, hogy a grammatikai vagy logikai „karon“ mesteri címet szereztek legyen. Nagy Lajos 1367-ben Pécssett, Zsigmond király 1390 körül Budán, pápai jóváhagyással, főiskolákat, *studium generalékat* alapítottak; s miként nyugaton, e hazai főiskolákban is fennállott az úgynevezett felsőbb karok alapvetésére szolgáló *facultas artium*, a főiskolának és középiskolának e közös törzsöke, melynek ágai későbbi fejlődésükben mind jobban széjjelváltak.

A főiskolákon kívül voltak szűkebb körökre szorítkozó tanintézetek is, főleg a papok előképzése végett. Fentartásukról székesegyházak, káptalanok és szerzetes rendek gondoskodtak. Amazok sorában találjuk a székesfehérvári, csanádi, győri, budai, szepesi, gyulafehérvári és váradi iskolákat; a monostori iskolák közt például a dömések győri, budai és szepesi, vagy a benzések pannonhalmi, somogyvári és tapoleczai intézeteit.¹

Mindezekben az iskolákban a szabad művészeteket vagy egy részöket tanították. Voltak iskolák, s kétség kívül nagyobb számmal, melyekben egyebet nem tanítottak, mint latin grammatikát;² másutt a trivium többi részeit is.³ Hogy a quadrivium hazánk nyilvános oktatásának volt-e valaha tárgya, nem tudjuk. Akkortájt, s még jóval később is, nem voltak élesen meghúzva a gymnasiumi és főiskolai oktatás határ-

¹ Vass J.: Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt. Pest, 1862 (különböző helyeken).

² Ezek lehettek az úgynevezett kis iskolák: „scholae parvae“.

³ Scholae magnae, vagy majores; Denifle, id. m. 418 l.

vonalai: egymásba nyúltak az alapvető studiumok, s a facultas artiumban 10—12 éves gyermekek mellett élemedett korú, meglett emberek hallgatták a tudományokat. A tanítók majdnem kizárólag az egyházi rendből kerültek ki; a káptalani és székesegyházi iskolákban például az intézet vezetője az olvasó kanonok, tanítói a mesterkanonokok (canonici scholastici), a segédmesterek (vicemagistri) és az éneksegédek (succentores).

Mátyás király oktatásügyi törekvései kizárólag nevéhez fűződnek. A tudományok iránt táplált nemes hajlamai, melyekről fényes könyvtára, budai és pozsonyi egyeteme tanúskodnak, a nemzetnek még mindig csak egy bizonyos, kiváltságos osztálya felé irányultak, s bár feltehető, hogy e tudományos mozgalmak a kisebb latin iskolákra is visszahatottak, uralma letüntével a közállapotok rosszra fordulása a művelődési intézmények színvonalát is nagyon lesüllyeszté.

A mohácsi csata végkép tönkretette hazánk iskoláztatását.

ELSŐ FEJEZET.

A XVI. század.

I.

A végső felbomlás veszedelmétől hazánk iskolaügyét egy nyugatról beözönlő hatalmas áramlat mentette meg: a reformatio, szövetségeseivel, a humanisszal. Amaz az őszinte hit-élet és szabad vizsgálódás vívmányait hozta magával; emez a formai szépnak ideálját szerezte vissza az emberiségnek. Mindkét nagy eszme legszilárdabb alapját az iskolában lelte meg minálunk is. Protestans főurak és protestans városok előljáróságai egymás után alapítanak iskolákat. A tanítókat a reformatio tűzhelyéről, Németországból hozzák, avagy oly tanítókat alkalmaznak, kik külföldi egyetemeken nyerték kiképeztetésöket. A bártfai Stöckel Lénárd, a sárospataki Balsarati Vitus János és Szikszói Fabricius Balázs, a beszterczebányai Schremel Ábrahám, az eperjesi Ladivér Illés, a XVI. és XVII. századnak e nagy iskola-szervezői és híres tanárai Wittenbergában és Strassburgban tanultak. Honterus János Wittenberg szellemében szervezte iskoláit. A bártfai protestans gymnasiumnak egymás után következő 21

rectora közül 11-ről tudjuk, hogy Wittenbergában, Gráczban, Boroszlóban, Frankfurtban, Thornban, Danzigban, Hallében, Erfurtban és Königsbergában végezték tanulmányaikat.

E férfiak új hitet, új eszmekört, a művelődésnek új kinyilatkoztatását hozzák magukkal. Miként külföldi mestereik, Erasmus, Melanchthon, Sturm és Trotzendorf, ők is arra fordítják erejük javát, hogy az iskoláztatást kiemeljék eddigi alacsony helyzetéből. Az excerptumok és compilatiók helyett az eredeti klasszikus írókat állították oda mintácul, kiknek műveiben formai szépség fenkölt tartalommal egyesül. Megvalósították azon elvet, hogy a komoly tanulás és tudományos munkásság sohasem szegődhetik anyagi czélok szolgálatába, hanem mint a legönzetlenebb foglalkozás, a magasabb lelki szükségletek sorába tartozik. Olvasták, betanulták, utánózták a klasszikusokat, nevelve rajtok ízlésöket s mívelve stíljöket (Ciceronianismus). Iskoláiknak, a gymnasiumoknak feladata kizárólagosan az volt, hogy klasszikus műveltséget adjanak, mely akkor azonos volt az „általános műveltséggel“. Ennek foglalatja a klasszikus, különösen latin iskolázás, értve rajta nemcsak a latin szöveg megértését és a latinul beszélést, hanem a latinul gondolkozást is, tehát a lelki életnek latin szellemmel való elteltetését, latin szellemhez való idomulását és hasonulását.

De bár a reformatio és humanismus közös forrásából merítenek ez iskolák valamennyien, mégis a különböző külföldi egyetemek és iskolaszerű hagyományok hatásához képest szervezetökben különböző típusokat és változatokat tüntetnek fel, aszerint,

amint szervezőik a külföld egyik vagy másik művelődési góczpontján nyerték tudásukat és ösztöneiket. Különösen Sturm és Trotzendorf, a Palatinatus tanrendszere, később Ratichius gyakoroltak nagy és részben kinyomozható befolyást mind az ágostai, mind a reformatus iskolákra.

A typusoknak e különbözősége nem engedi meg, hogy a XVI. századbeli protestans gymnasiumok tanrendszerét általánosan jellemezzem. Kiválasztok tehát közülök egyet, a *beszterczebányait*,¹ s ennek, mint igen jellemzetes iskolának részletesebb bemutatása hihetőleg meg fogja értetni azt a szellemet, mely e században más protestans iskolák tanítói eljárását is áthatja.

„Hitem szerint“, úgymond Schremel Ábrahám, az iskola rectora és e tanrend szerzője, „a derék és józan emberek nem kételkednek benne, hogy ha helyes és dicséretes földi életet akarunk élni, nemcsak hasznos, hanem szükséges dolog a tanultság és a tudományokban való jártasság . . . . . Mindenkinék, aki szereti a jámborságot és erényt, kötelessége a szép tudományok és művészetek tanulmányait lelkesen, teljes szívéből és jóakarattal előmozdítania és gyarapítania. De legkivált a *fejedelmek és közhatalóságok kötelessége* oda hatni, hogy a község minden polgárának, mint szülőnek, *jól szervezett iskolája legyen*, s hogy ez iskolában a tanárokat és tanulókat egyaránt

¹ A tanrend (közli Frankl: Hazai és külf. isk. a XVI. századb. 329—335) 1574-ből való, de a szövegből kitűnik, hogy régebbi iskolai rendnek codificálása: „Ordo lectionum et exercitiorum, qui in schola Novosoliensi iam *per annos ferme septem* servatus“, továbbá alább: „quomodo in iis, quae instituimus, quaeque *per annos viginti et ultra* cum bonorum laude docuimus“.

segítse és támogassa vagyonával és atyai hajlámával“. Ime, az iskola, mint legfontosabb eszköze a polgári erény és közművelődés terjedésének, mint a község kötelességszerű gondoskodásának főtárgya, melytől a polgárok erkölcsisége függ. „Mert egy igazán jó hatóságnak“, folytatja Schremel, „melynek mintaképéhez kell minden polgárnak alkalmazkodnia, két kiváló tiszte van: egyik, hogy a városháza az igazságnak legyen székhelye, amelyben az ellenszegülők megeljeljék zabolájokat, a szerények pártfogásukat, s amelynek hatása jókká teszi a polgárokat. A másik, *hogy legyen jól felszerelt iskolája* a tanítók és tanárok műzsáinak, *műhelye a bölcseségnek és a többi erényeknek*“.

Az iskolát Schremel *trivialis* iskolának nevezi. Külső szervezetére nézve fel volt osztva *curiákra*, melyeket Schremel már készen átvett, s melyeket ép úgy megtalálunk a hieronymitáknál, mint Sturmál és Trozendorfnál, úgy szintén (centuriák és decuriák neve alatt) az erdélyi szászoknál, később a jezsuitáknál (decuriones) is.¹ A tanrendből nem világlik ki az, hogy e curiák és a tulajdonképeni „classisok“ közt, melyeket Schremel szintén megemlít, mily viszony és kapcsolat állott fenn; valószínű, hogy vegyest használja a két elnevezést: „Iskolánkban megérkezésemkor hét curiát találtam; ezeket megtartottam, s különben sem változtattam semmit, kivéve, hogy azt az osztályt (classis), mely akkor első volt, most másodiknak híjuk, s így a régi intézmény kitűnő módon

¹ De sőt „decurionesek“ (mint személyek) szerepelnek még az 1777. évi Ratio Educationisban, p. 431. „Magister publice renunciabit decuriones.“

megbővült (ac ita praeclara accessio ad vetus fieret institutum). Az *volt ugyanis igyekvésem, hogy iskolánkat hasonlóvá (conformem) tegyem másokhoz, melyeket trivialisoknak neveznek*. E tervemet és célomat tanult emberek eléggé meg fogják érteni. Mert ezen iskolák főleg azon tanulmányok kedvéért vannak szervezve, melyeket a philosophusok logikai tanulmányoknak neveznek, hogy t. i. bennök *a tiszta, igaz és ékes beszédnek képessége taníttassék*, úgy szintén a három nyelvnek, a hébernek, görögnek és latinnak alapja vettessék meg“.

E szavakból kitűnik, hogy Schremel nyolcz osztályt, jobban mondva csoportot, szervezett. A tanrendszer több helyéből megállapítható, hogy e csoportokat bizonyos tárgyak és tanulmányok idejére összevonták, s talán csak a primariusoknak, vagyis legmagasabb osztálybelieknek volt elkülönített oktatásuk, melyet maga a rector intézett, míg a többi csoportokban felsőbb osztályú tanulók (paedotribae) tanítottak. Többször azonban a primariusokat is összefogták a secundariusokkal és tertiariusokkal „maiores“ néven, valamennyi többi csoport pedig a „minores“-ek fő-csoportját képezte.

A tanterv legnagyobb részben humanistikus célok szolgálatában áll. Csupán a legfelsőbb osztályban fordul elő hetenkint egyszer arithmetika (beleértve az olasz praktikát és az algebra elemeit), a többi időt vallásoktatás, latin és görög nyelv s irodalom és héber nyelv tölti be. A grammatikára Melanchthon nagyobb és kisebb latin s görög nyelvkönyveit használják. E tankönyvek szabályait alkalmazzák fordításokban és szabad kidolgozásokban; a klasszikusok közül olvas-

sák Cicero leveleit a Sturm kiadásában, továbbá beszédei közül: a Pro lege Manilia, Pro Archia poeta és Pro Sex. Roscio Amerino címűeket, úgy szintén a De officiis-t; ezenfelül Vergilius Bucolicáit és Georgiconát, Terentius Hautontimorumenos című darabját, az alsó osztályokban Cato distichonait. Meglepően gazdag az olvasmányra felvett görög írók sorozata: Isokratesnek Demonikos elleni beszéde, Aisopos, Lukiános néhány dialogusa, Demosthenes olynthiai beszédei, Hesiodos Munkái és Napjai, Homeros Iliasának két első könyve. Ezekhez járul a szentírás magyarázata az eredeti szövegek után. Elméleti tankönyvekül Sturm János dialektikája és Melanchthon retorikája szolgálnak. A tanítás délelőtt 6 órától 9-ig, délután 12-től 3-ig tartott, beleértve a gyakori isteni tiszteletet és szent beszédeket is. Szerdán délután, ősi szokás szerint (pro veteri more omnibus fere scholis usitato) iskolai szünet volt. Pénteken délelőtt az utolsó tanórán történt a „castigatio“, vagyis megbüntetése mindazoknak, kik az iskolában vagy azon kívül a lefolyt hét alatt rendetlenkedtek vagy barbár nyelven (azaz: nem latin nyelven) beszéltek. A castigatiót majd a tanító, majd segéde hajtotta végre.

Ennek a tanintézetnek a szervezete megmutatja, hogy a protestans iskolák e korban az igazi műveltség megmentőivé váltak a humanizmus szellemének ápolásával. Legkomolyabban fogták fel az iskolaügyet; igaz, hogy kizárólag egyházi érdekből tették, de a hitbéli álláspont szilárdságából a közműveltség is hasznot merített. „A vallás megőrzésére“, úgy mond Honterus a brassói iskola szervezeti szabályzatában¹

¹ Monum. Germ. Paed. VI. 3—12.

(1542—1547) „őseink különösen szükségesnek tartották az ifjúságnak olynemű nevelését, hogy az, a közügyek gyakorlatára megtanítva, az *egyházi tisztségeket* kellőleg elláthassa. Ezért is közköltegen mindenütt iskolákat állítottak, melyek azonban a zavaros idők mostohasága s a jámborság ellenségeinek hanyagsága miatt elhagyatottan pusztulásnak indultak. Hogy e baj minálunk tovább el ne harapózzék, a lehetőséghez képest gondoskodtunk a tanuló ifjúságról, s különösen arról, hogy e községben az ősök által rendelt vagy most először alkalmazott tanítókon kívül, kik beérve községi fizetésökkel, a tanulmányok minden ágát ingyen *tanítják* (docent), legyenek más alkalmas *tanárok* is, (lectores), kik a *hittudományokat* és a *szabad művészeteket* mindkét nyelven (t. i. latin és görög nyelven) *előadhassák* (profiteantur). Minek kedvezőbb sikere végett most is, miután a tanulók száma megszorodott, egy monostor átalakult nyilvános előadó intézetté. (in publicum lectorium) és kisdetek iskolájává“. — Így volt másutt is. A szász községek, felvéve a reformatio tanait, nemcsak a kis iskolákról, hanem a szabad művészetek, különösen a latin és görög nyelv tanításáról is gondoskodtak. A brassói iskola rendtartása mutatja, hogy tanították benne a *görög* és *latin* grammatikát, mint fő-tantárgyakat, továbbá a *prosódia*t, *retorikát*, *dialektikát*, a *földrajz* elemeit és a *zenét*. Kiderül továbbá e szabályzatból, hogy tartottak vitakozásokat (disputationes) és szavalatokat (declamationes) s hogy minden évben két színdarabot adtak elő. Itt is előfordul az anyanyelv használatára vonatkozó tilalom, s különösen feltűnik a tanuló ifjúság egye-

teme, a *coetus*,¹ önkormányzati jellegével (censores, orator, secretarius, musicus, aedilis, praefectus, praeco, rex) és szigorú osztályozásával: „A tanulóknak egész coetusa osztassék fel 20 dekasra és két centuriára;² a dekasok élén álljanak a *decuriók*, a centuriák élén a *centuriók*“.

Hasonló mintára vannak szabva a többi szász gymnasiumok tanrendei is, pl. az 1598-ik évi nagyszombati statutumok.³

Ime néhány jellemző példa arra, hogy a protestans iskolaügy a XVI. században mikép foglalt tért Magyarországon és Erdélyben, s mily formákban érvényesült. Lássuk már most, hogy ugyanakkor mikép gondoskodtak a magasabb műveltség terjesztéséről a katolikusok?

II.

A protestans iskoláztatás megerősödése nemcsak közvetlen hatásában volt nagy fontosságú, hanem azon visszahatásában is, melyet a mélyen aláhanyatlott katolikus iskolaügyre gyakorolt.

Mióta a török foglalta el az ország felét, a katolikus iskolák nagy része elpusztult. A katolikus papok műveltsége a képzelhető legalacsonyabb fokra szállott alá.⁴ A baj nagyságát legjobban bizonyítja, hogy or-

¹ Már Trotzendorf goldbergi iskolájában is így nevezik a tanulók összességét. A magyarországi református iskolákban is előfordul a szó, pl. Sárospatakon és Debreczenben.

² Besztercebányán, mint láttuk, curiák voltak.

³ Monum. Germ. Paed. VI, 48 s. kk. II. — A reformatus intézetekről egy másik fejezetben lesz szó.

⁴ L. Fraknoi id. m. 4. l.

szágos intézkedésekhez kellett folyamodni. Az 1548 : XI. 7. t.-cikkben a Rendekek felkérlik a királyt, hogy a gymnasiumokat tegye gondoskodása tárgyává s e kérelmeket oly czélból terjesztik elő, „hogy könnyebben és gyorsabban terjedjenek el a jó és tudós férfiak az országban“. Az 1548 : XI. 12. t.-cz. már concret alakba foglalja a teendő intézkedéseket, amennyiben rendeli, hogy az elhagyott monostorok, klastromok és káptalanok javai és jövedelmei tudós papok és hitszónokok eltartására, úgy szintén kisebb iskolák (scholarum particularium) felállítására és berendezésére, tanítók ellátására és jóra való tanulók felsegélésére fordíttassanak, mely rendelkezés pontos végrehajtására a megyés püspökök ügyelnek, s eljárásukról esetleg a szükséghez képest a király Ő Felségének beszámolni tartoznak. Az 1550 : XII. 19. t.-cikkben megsürgetik a Rendekek az elhagyott papi javadalmaknak iskolai célokra fordítását, s kérik a királyt, hogy a törvénynek ezen intézkedései további késedelem nélkül megvalósíttassanak. Az 1560 : XIX. 15. t.-cikkben a Felség a püspökökre bízta, hogy az üresedésben levő egyházi javaknak egy részét nagyobb (scholae) és kisebb iskolák (ludi literarii) felállítására és fenntartására fordítsák.

A felsorolt intézkedések indító oka nemcsak az volt, hogy a katholikus főpapok jobbjai érezték iskoláinknak a protestans tanintézetektől való nagy elmaradását didaktikai tekintetben; s nemcsak az, hogy az egyháznak mindennapi szükségletei a lelki pásztorkodás terén a papok képzettségének emelésére utaltak. A legerősebb rugó, mely e fordulatban közreműködött, a *felekezeti érdek* volt, melyet a reformatio hatalma

keltett életre. A katolikus fő-papság látta a protestans vallásnak nagy arányokban való terjedését; szeme előtt folyt le e nagy fejlődési processus, mely az egyházat alapjaiban megingatta, és a jól szervezett iskolából merítette erejét. E szellemi forradalomnak más következménye nem lehetett, mint hogy a katolikus egyház is, felhasználva ősi uralkodó helyzetét, a katolikus jellegű királyi hatalom védő szárnyai alatt remélte saját iskoláit reformálni s általuk védekezni az új vallás ellen, sőt, ha lehet, vele szemben visszatérést gyakorolni.

Azok a tudós papok, kiknek eltartására a törvény a felhagyott egyházi javakat rendeli, csak olyanok lehetnek, kik „a népet a régi, orthodox, igazi, katolikus hitben és vallásban“ megtartják, vagy az elpártoltakat a jó útra terelik (1548 : XI : 12. t.-cz.). Az üresedésben levő javadalmak egy része iskolákra fordítandó, de csak olyanokra, „melyekben a fiatalságot nem eretnek vagy gyanús hitű, hanem katolikus tanító oktatja a keresztény vallás érdekében“. A nagyszombati iskola 1554-ik évi szervezeti szabályzata szerint a rectornek leginkább arra kell ügyelnie, „hogy valamely eretnek tan be ne lopózzék az iskolába, s ha ily tanulókat talál, azokat űzze ki az iskolából, hogy a gyermekek gyenge lelkületét valamely eretnek tan be ne szennyezhesse“. E felekezeti szempont később, a XVII. században mind jobban érezteti erejét; le egészen a XVIII. század közepéig kísérhetjük nyomon, főleg katolikus, de itt-ott protestans részen is. A legtöbb gymnasium alapító levelében előfordul az a passus, hogy az iskola legelső sorban az eretnekek

ellenében alapíttatott, az igaz hit megerősítésére, vagy az eltévelyedettek visszahódítására.¹

A katolikus ellenhatás kezdeményezője és megindítója *Oláh Miklós* esztergomi érsek (1493—1568.), kinek a tanügy terén kifejtett reformatori tevékenységét a nagyszombati gymnasium szervezeti szabályzatából ismerhetjük meg legjobban, mely egyúttal a hanyatlásából kiemelkedő katolikus középoktatásnak e korbeli típusát tünteti fel.²

Az 1554-ik évben kelt szabályzat „az iskola reformálásáról” szól, mely mind a keresztény vallás terjesztésére, mind az államok helyes igazgatására szükségesnek mutatkozik. A szabályzatnak jóformán

¹ Nehány példa: *Nagyszebeni ág. ev. gymnasium rendje* (1598): „Ludum hunc nemo profitentium ingreditur *haeresi* aliqua infectus... Cum nullo confessionis nostrae articulo pugnantes opiniones scholastici concipiant, *haeresibus infectos vitent*“ stb. — *M.-óvári gymnasium* (1739): „Posteaquam (Zsidanics) non sine animi dolore agnovisset... copiosam juventutem dari, quae... passim *ad scholas Acatolicorum literis imbuenda mitteretur*“ stb. (1893/94. évi értesítő, p. 12). — *Nagyvárad*i gymnasium alapító oklevele (1699): „Qualiter ego (Benkovics püspök) dum iteratis vicibus, etiamnum gliscens in visceribus Dioecesis meae *Haereseos* malum, e diametro vero afflictum satis et juratis hostibus suis undequaque circumseptum *Orthodoxae Romano-Catholicae* Statum... *ut id mali... remedii modo eliminari penitus et extirpari possit*. Flexibilem adhuc ad rectiora Iuventutem... *sicque a qua Parentes ejusdem deflexerant, in gremium vicissim Ecclesiae reincorporanda*“ stb. (1893/94. évi ért. p. 54 k.). — *Sárospataki kath. gymn.* 1666-iki alapító levelében Báthory Zsófia mondja: „Postquam miseratione Divina nos Sacrae Romanae Catholicae Ecclesiae aggregassemus, *videntes afflictas hujus Patriae in negotio religionis calamitatem* grassantemque... *vanarum haeresium doctrinam*...“ (Weiser, Lit. Auth. III, 1, 39—97.).

² Szövegét közli Fraknói (Hazai és külföldi isk. 323—328. ll.), de számos sajtóhibával. Pontosabb szövegét adja Horváth Zoltán a Nagyszomb. Gymn. történetének függelékében. (1894/95. tanévi értesítő. 155—162. ll.)

a fele a rectorra vonatkozik, ki a káptalannak tagja (sub-lector), s mint ilyen az olvasó kanonok (lector) közvetlen hatósága alatt áll. Illetményeit és mellékes jövedelmeit a szabályzat megjavítja, azzal a megokolással, hogy csak ily javadalommal lesz lehetséges kellően képzett férfiakat, lehetőleg *artium magister*-eket rectorokul megnyerni. Az iskola épületéről Nagyszombat városa tartozik gondoskodni. Az iskola tananyaga a tanulmányok címei szerint van föltüntetve: a *grammatika* összes részei (prosodia, orthographia, etymologia és syntaxis), *klasszikus írókból*: Vergilius, Horatius, Ovidius (bizonyos sikamlós művek kihagyásával), Terentius, Cicero, Quintilianus, Livius, Sallustius, Caesar és más megbízható (probatos) költők, szónokok és történetírók, kiknek válogatott művein a tanár serényen mutassa meg a fiúknak a grammatika művészetét, szabályait és alkalmazását. Ezenfelül: dialektika, retorika, arithmetika és „a többi szabad művészet“, kapcsolatban vitatkozásokkal (disputationes) és szavalatokkal (declamationes). A tanítás — amennyire a szabályzatból megállapítható — úgy történt, hogy a nagyobb tanulókat maga a rector tanította, a kisebbeket pedig a nagyobb tanulók, kiket e minőségekben Scholares, Socii cím illetett meg, s kik ezért bizonyos szerény díjazásban (különösen temetések után járó illetékekben) részesültek, vagy ingyen ebédet és vacsorát kaptak a tanulók szülőinél. Tartott a rector énektanítót is (succentor), továbbá felvigyázót (circator), kinek kötelessége volt az ifjúság erkölcesire és magaviseletére felügyelni.

E szabályzat didaktikai részében legfeltűnőbb, hogy a görög nyelv és a görög irodalom teljesen

hiányzik. Oka nyilvánvaló: a róm. kath. egyháznak a latin vulgatóhoz való ragaszkodása, szemben a protestansokkal, kik a görög (és héber) szöveghez mentek vissza. Későbbi századokban is megmaradt e különbség. Míg a protestansok nagyobb iskoláiban a görög nyelvre mindig súlyt helyeztek, a katolikus intézetek vagy épen nem, vagy csak névleg tanították.

MÁSODIK FEJEZET.

A Jézus-társaság és a kegyes tanítórend gymnasiumai.

I.

Oláh Miklós szervező buzgósága egymagában hatástalan maradt volna, ha szövetséges társaivá nem szegődtek volna a jezsuiták. Többszöri próbálgatás után sikerült csak megtelepedniök az országban, de mikor megvetették lábukat, csodálatos gyorsasággal terjedtek el. A XVI. század második felében csak a nagyszombati és turóczi (váraljai), illetőleg sellyei, továbbá a váradi, kolozsvári és gyulafehérvári gymnasiumokban tanítottak; 1773-ban, a rend feloszlata idejében Magyarország és Erdély területén 41 gymnasiumuk és hét convictusuk volt.¹

¹ Erdélyben először 1579-ben jelennek meg, amikor Báthory István hívja be őket Monostorra; majd Kolozsvárrt és Gyulafehérvárrt telepednek meg, s a tordai (1579) és kolozsvári (1581) országgyűlések jóváhagyják befogadásukat. A medgyesi országgyűlés (1588) kiűzte őket Erdélyből, de már 1595-ben újra elfoglalják régi helyeiket. Az 1607-ik évi és az 1610-ik évi kolozsvári országgyűlésen másodszor is kitiltották, de 1615-ben Bethlen Gábor harmad ízben is behozta őket. Véglegesen csak 1694-től kezdve maradnak meg Erdélyben.

A XVII. század egészen az 5. századuk volt. A török háborúk és nemzeti felkelések idejében a katolikus ifjúság nevelését teljesen lefoglalták. Eszes alkalmazkodásukkal, szembeszökő sikereikkel, melyeket az oktatás és nevelés terén el tudtak érni, meghódították az egész uralkodó közvéleményt: főurak és magas rangú hölgyek, főpapok, — elég Pázmányt és Széchényi Györgyöt említenünk —, városok, minden rendű és rangú szülők versenyeztek erkölcsi és anyagi támogatásukban.

Hálás tér nyílt meg céljaiknak hazánkban. Mert nem szabad felednünk, hogy a tanítás sohasem volt főhivatásuk. Első sorban az 'ecclesia militans' harcosainak tekintették magukat: hazánkban a protestans szellemet gyengíteni, terjedésének gátat vetni s a katolikus egyháztól elhódított területeket szívós kitartással visszahódítani, volt főcéljuk. E cél eszközüül szolgált az iskola.

Tanításuk rendszere az 1599-ik évben véglegesen megállapított *Ratio Studiorum*ban foglaltatik. Gymnasiumaik három tanfolyamból állottak: grammatikai, humanitási és rhetorikai tanfolyamból. A grammatikai tanfolyamnak volt három osztálya: Infima grammatica (a parvistákra és principistákra osztva), Media grammatica, és Suprema grammatica (vagy Syntaxis). A humanisták osztályát nálunk Poezisnak hitták. A Rhetorika osztálya után következett a philosophiai tanfolyam három éve, de csak egy-két híresebb intézetekben. Az elemi oktatással maguk sehol sem foglalkoztak, de egyes népesebb gymnasiumokban az elemi osztályt felállították és világi egyénre bízták. Teljes iskoláztatásuk típusát pl. kassai főiskolájok szervezete tünteti fel: 1. minimisták, 2. declinisták

(e két osztály az elemi fok), 3. parvisták és principisták, 4. grammatisták, 5. syntaxisták, 6. poeták, 7. rhetorok, 8. logikusok, 9. physikusok, 10. metaphysikusok, 11. theologusok. — A gymnasiumi tanfolyam keretét azonban a viszonyok szerint összébb vonhatták. Ahol kevés volt a tanulójok, az öt osztályt négyre vonták össze (2 gramm., 1 hum., 1 rhet.), sőt voltak kevesebb osztályú gymnasiumaik is, ami úgy értendő, hogy egy-egy osztály keretén belül több fokozat állott fenn, s több osztálynak egy tanára volt.

Philosophiai és theologiai tanfolyamaikon professorok (felszentelt papok), gymnasiumi osztályaikban (az úgynevezett studia inferiorákban) azonban túlnyomólag csak *magisterek* tanítottak, kik a gymnasiumi, jobb esetben a philosophiai tanfolyam bevégezése után néhány évig tanárokkul működtek a gymnasiumban s azután tovább folytatták tanulmányaikat. Ez volt rendszerök főhibája: tanáraik folytonosan változtak, mert aszerint, amint az egész világra kiterjedő rend érdekei parancsolták, a rendtagok majd tanítókkul, majd magánnevelőkkul, majd gazdákul, majd administratorokul, majd hittérítőkkul, majd lelkészekül, majd gyóntatókkul alkalmaztattak. Legritkább eset, hogy tanáraik huzamosabban maradhattak e minőségekben egy és ugyanazon intézetnél.

Arra a kérdésre, hogy a vallástanon kívül *mit tanítottak* a jezsuiták a magyar középiskolákban, a felelet igen rövid. A legfelső tanfolyamokban scholastikus bölcseisést, a gymnasiumban latin nyelvet. Magyarországi iskoláztatásuk annyiban tér el más országokétól, s magától a Ratio Studiorumtól is, hogy a görög nyelvet mindig csekély figyelemben részesítették.

A reális szakokból a gymnasiumban semmi mást sem tanítottak, mint a számtan legelemibb részeit. Hogy történelmet tanítottak, arról csak a XVIII. század feljegyzéseiből értesülünk; és pedig bevitték iskoláikba az 1735-ik évi Molindes-féle tanulmányi reform után a bibliai és ó-kori históriát. Magyar történet tantárgyaik közt nem fordul elő.

A *latin nyelv*re fordították minden figyelmöket. Alvary tankönyveiből tanították, kizárólag formalis célokból. Tárgyi és tartalmi szempontok kevésbé érdekelték őket; az író egyéniségét és korát mentől behatóbban megismerni, szintén nem volt vezető elvök. Ezért az írók műveinek tartalmi összefüggését nem kutatták; beérték azzal, ha szemelvényekből ismerhették meg a stíl alaki szépségeit, a beszéd fordulatait, a különös kifejezéseket, a retorikai szabályokat. A latin beszéd irányozta nevelésök módját is. Intézeteikben csak latinul volt szabad beszélni. A latin stílus és előadás gyakorló iskolái voltak az Akadémiák, melyekben az iskolai tanítással összefüggő tárgyakról folyt latin nyelven a vitatkozás (*disputatio*). Latinul írtak, latinul szavaltak, latinul versenyeztek (*concertatio*); latin volt minden gondolatuk. A grammatika rendszerét egész terjedelmében s minden mellékrészeivel tanították. Az írók közül főleg Ciceróval foglalkoztak; azonkívül válogatott részleteket olvastak Caesarból, Sallustiusból, Liviusból, Curtiusból, továbbá Vergiliusból, Catullusból, Tibullusból és Propertiusból.

Főeszközük a tanításban az *aemulatio*. A vetélkedés rugóit a legnagyobb mértékben sikerült megfeszíteniök az eredmény fokozása érdekében; osztályaiknak táborokra való felosztása, a római tiszt-

viselők czímeinek osztogatása, kitüntető jelvények és érdemhelyek adományozása minden iskolájokban dívott. Volt minden osztálynak aemulusa, ki mindannyiszor javította a felelőt, valahányszor ez hibát követett el, s azonnal megfelelt, mihelyt amaz fennakadt leczkéje elmondásában. Naponkint volt concertatio, mikor consul consul ellen, praetor praetor ellen, sokszor közkatona consul vagy praetor ellen ment vitatkozni. Az iskolai év végén díjakat osztottak ki nagy ünnepélyességgel, a szülők és pártfogók jelenlétében.

Nevelő rendszerökben kiváló helyet foglalnak el a hieronymitáknál és Sturm-nál is előforduló *színi előadások*. Ezekkel hódították meg leginkább a közönséget. Iskolai épületeikben a színház díszes berendezésére nagy gondot fordítottak s rendszerint a legszebb és legtágasabb helyiséget használták e célra. Hónapokig tartottak az előkészületek, melyekbe az egészen kis gyermekeket is bevonták. Az előadásra eljöttek messze vidékről főurak és köznemesek, s a tapsnak nem volt se szeri se száma. A darabokat maguk a jezsuita tanárok írták.

Meg kell emlékeznem a *Mária-Egyesületekről* is. Céljuk volt a bold. Szűz Mária tisztelete által a vallásos hitet és érzületet, a keresztény alázatosság és jótékonyság erényeit megszilárdítani. Sűrű imádság, gyakori gyónás és az ájtatosság egyéb nemei voltak a tagok kötelességei. E vallásos áhitatnak voltak nemes nyilvánulásai is; de igen sok esetben oly túlságokba, a testnek oly sanyargatására vitte az ifjakat, mely ma már érthetetlen előttünk.

Ámde messze vezetne, ha tovább is részletezném a jezsuiták iskolaügyét. A szervezet nagyszerűsége s

nevelésök következetessége és egyenlősége csodálatot kelthet; tanítói és nevelői lelkiismeretességükkel s azzal, hogy az iskola munkásságát gondosan szabályozták és általában a rendtartás dolgaiban az első szilárd hagyományt teremtették meg, hálánkat és tiszteletünket érdemlik meg; de eljárásuk formalismusa, s annak elvül kitűzése, hogy a nevelő kötelessége, a gyermeki lélek szabad gerjedelmeit elfojtani, ha kell, megtörni, árnyékot borítanak rendszerök csillogására. Sajnos, hogy ez árnyék nagyobb, mint a fény, mely iskoláikból kisugárzik a jövőbe.¹

II.

A jezsuitáknak a XVIII. század elejétől kezdve versenytársai támadtak a *kegyes tanítórendiekben*. Lengyelországból jöttek be hazánkba még a XVII. század közepén. Első állomásuk Podolin volt (1642); a XVIII. század közepén mintegy 20 gymnasiumban tanítottak.²

Tanrendszerökben eleinte alkalmazkodtak a jezsuiták Ratiójához, s iskoláik külső szervezete mindvégig e mintára volt szabva. Még a Mária-Társulatokat és

¹ L. bővebben: Molnár Aladár: A közoktatás, története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881. I. köt. 128–252. II. — V. ö. még Browning, A nev. elm. tört. Bpest, 1885. 50–58. II. — Fináczy, Francia középisk. 31–39. II. — A külföldi munkák száma igen nagy.

² A jezsuitákon és piaristákon kívül még más szerzetes rendeknek is voltak gymnasiumaik, de elenyésző számban. Az 1766-ik évben, mikor az ország összes középiskoláit revisio alá vették, Ó-Aradon s Miskolczon *minoriták*, Zomborban, a bácsmegyei Szent-Márian és Baján *ferenczrendiek*, Pápán és Ujhelyen *pálosok*, Modorban *benczések* tanítottak többnyire csak nyelvészeti osztályokat. — Orsz. levélt. 1766. Ad Lad. E. Fasc. 11. Fund.

a színi előadásokat is átvették tőlök. De tanításuk szellemében, módszerökben s utóbb a tananyagban is mind jobban felszabadították magukat előzőik befolyása alól, ami az akkori szabad tanítás idejében nehézségbe nem ütközött. A XVIII. század derekán már igen nagy népszerűségnek örvendettek. E közkedveltségöket több körülménynek köszönhatték. Egyik az, hogy elemi oktatással is foglalkoztak (kezdetben csakis ezzel). A másik, hogy ocsók voltak. (Mutatja pl. a pesti gymnasium története.) A harmadik, hogy egyedüli hivatásuk a tanítás volt: egész életüket az iskolának szentelték, szegénységökbe és az ifjúság szeretetébe helyezve büszkeségöket. Végül, az 1715. évi 102. t.-cz. és III. Károly 1720-iki rendelete alapján teljesen külön magyar tartományt képeztek, s magyar kormányzók alatt állottak, kiket magyar rendtagok választottak; ennek folytán összefüggésök Rómával mindig igen laza volt, és a gyakorlatban egyáltalán nem vált érezhetővé. Ez önállóságuk okozta, hogy tanításukat jobban alkalmazhatták a hazai viszonyokhoz, mint a jezsuiták, s hogy mi magyarok mindig a mieinknek tekinthettük őket. Egyházi álláspontjuk megóvása mellett mindig tudtak szabadelvűek és felvilágosodottak lenni; magyar hazájokat pedig forrón szerették mindenkor, még a legválságosabb időkben is.

A kor haladása iránt mindig volt érzékök. Tanterveikbe, különösen Báró Cörver János Methodusa¹ óta, bevitték az eddiginél nagyobb terjedelemben a

¹ „Methodus instituendae juventutis apud Scholas Pias“. 1757-ből. Dr. Takács Sándor tanár úr szívesége tette lehetővé, hogy e Methodust a budapesti kegyesrendiek levéltárából lemásolhattam.

reális tárgyakat. Nagykanizsán pl. 1765-től kezdve a számtanból nemcsak a négy alapműveletet (egész számokkal és törtekkel), hanem a hármas szabályt s a kereskedelmi számtan elemeit is tanították. Ugyanitt tanították a poezisben Magyarország történetét is. A tatai iskolában a polgári építészet és geometria elemei is szerepelnek a tantárgyak közt. Cörver az ő Methodusában nagy súlyt helyez az újkori földrajzra, melyet már térkép mellett kíván taníttatni. Ugyancsak e Methodus a hazai (*patria*, és nem *vernacula*), tehát magyar nyelv művelését hangsúlyozza, valamint melegen ajánlja a görög¹ nyelvnek a klasszikus írók megértésére vezető tanulmányát is. A felső (philosophiai) osztályokban már a XVIII. század közepén különös gondot fordítottak a matematikára és geometriára; a modernebb philosophiát pedig (a jezsuiták scholasticismusával szemben) tudvalevőleg ők tanították először nyilvánosan 1743 óta a pesti collegium philosophiai osztályaiban.²

III.

Ebben az időben az iskola nem élvezett oly nyugalmat, mint ma. A jezsuiták iskolái is, bár a hatalom ótalma alatt álltak, nem folytathatták mindig

¹ A görög nyelv tanítását czélzó ezen intelem azonban (legalább a gymnasiumi fokon) megfelelő tanárképzés híján tudtommal nem részesült kellő figyelemben. Hogy azelőtt csakugyan nem tanították a görög nyelvet, bizonyítja a kegyesrendi tartományi gyűlésnek egy 1723-ból való határozata: „observandum *expost* exercitium-linguae Graecae in scholis nostris *saltem quoad lectionem*“ (tehát az olvasással már beérték!). Horváth Sándor a nyitrai kath. fgymn. 1893/94. évi ért. p. 69.

² Legbővebb és legérdekesebb jellemzését a kegyesrendiek módszereinek adja Takáts Sándor a pesti collegium történetében (1894/95. évi értesítő).

zavartalanul működésöket. A nagyszombati iskolában 1620-tól 1624-ig, 1644-től 1646-ig, 1682-ben, és 1701-től 1705-ig nem tanítottak a Bethlen-, Rákóczy- és Thököly-féle nemzeti felkelések zavarai közt. Ungvár városa 1678-ban Thököly által elfoglaltatván, vezére Galambos Ferencz felgyújtotta a jezsuita gymnasiumot, aminek következtében ott 1694-ig nem volt tanítás. A lőcsei jezsuitákat 1682-ben űzte ki Thököly, s gymnasiumuk 1686-ig szünetelt. Ugyancsak Thököly mozdította el a gymnasiumi tanítástól a gyöngyösi jezsuitákat is 1678-ban; Sárospatakról 1683-an űzte ki őket, s ugyanezen évben éreztette hatalmát a szakolczaiakkal, kik azonban később a császáriaktól is sokat szenvedtek: Stahremberg Guidó gróf 1707-ben gyanúba fogván a városbelieket, a jezsuita collegiumban tanyázott hadnagyaival s 16 tanulót szülőik állítólagos hűtlensége miatt börtönbe vettetett. Besztercebányán 1705-től 1709-ig, Egerben 1703 és 1711 között, Rozsnyón 1705-től 1708-ig nem taníthattak a jezsuiták a szabadságharcz okozta zavarok miatt.

De nemcsak belháborúk akadályozták meg többször a tanítás rendes menetét, hanem az akkori idők réme, a rettenetes dögvész is. A sellyei gymnasiumot 1602-ben már májusban be kellett zárni a dögvész miatt, mely a kis helységben 1000 embert ragadott el. Mikor aztán a következő évben ismét megnyílt az iskola, a rendkívüli drágaság miatt maradoztak el tömegesen a tanulók, kiknek száma 1602-ben még 400 körül volt.

A katolikus iskolák népessége rendszerint igen nagy volt; különösen a török hódoltság idejében, mikor még kevés volt a gymnasium. A meglevőkbe tódult.

mindenki. Nagyszombatban 1626-ban, mikor még nem volt az intézet főiskola, a tanulók száma 1000 volt. Az alsó osztályok a népoktatás teljes fejletlensége miatt aránytalanul megteltek, s ott, ahol a gyermekek az I. osztályban tanultak meg írni és olvasni, a több szakaszra és évfolyamra osztott legalsó grammatikai osztálynak 100 tanulója is volt; sőt az egri gymnasium történetében azt olvassuk, hogy az 1766-ik évben 572 tanuló közül parvista volt 302, a rákövetkező évben pedig 645 tanuló közül az első osztályba tartozott 355.¹ A tanulók korkülönbsége biztos szabályok híján igen nagy volt: így pl. tudunk gymnasiumot, melynek legalsó osztályában volt hét éves és 18 éves ifjú, ami az akkori rendezetlen viszonyokból magyarázható. A tanulók feljebb menetele se volt szabályozva: néha évekig élültek egy osztályban.

E néhány adat (a sok közül) talán világot vethet katolikus iskoláztatásunk külső viszonyaira. Kijutott nekik is az idők mostohaságából; de időnkénti zaklatatásuk elenyészőnek tűnik fel a protestans iskolák üldöztetéseivel és hányattatásaival szemben.

---

¹ Kassuba Domokos, Az egri gymn. tört. (Emlékkönyv, melyet Magyarország ezer éves fennállásának ünnepén közrebocsát a cisztercezi rend, 1896. 111. l.)

HARMADIK FEJEZET.

A protestansok gymnasiumai.

I.

A reformatio tanai a XVI. század második felében, az első Habsburgiak s különösen a türelmes Miksa uralkodása idejében gyorsan terjedtek. Nagy lendületnek indult a protestansok iskolaügye is. Gymnasiumaik mód felett elszaporodtak. A protestansok ugyanis, látva a jezsuiták sikereit, kettőzött igyekezettel fogtak hozzá a védekezéshez, aminek leghatásosabb eszközét, bizonyára helytelenül, nem meglevő iskoláik belső fejlesztésében, hanem a meglevőkön felül mentől több újnak alapításában keresték. Ebben az időben történt, hogy aránylag kis városokban felekezeti versenygésből két-három gymnasium keletkezett egymás mellett. Az országnak mentől több pontját ellepni iskolákkal, ez volt a protestansoknak jelszava, melynek megvalósítása elégtelen eszközeik mellett csak az erők megosztlására vezethetett.

Áttekintő ismertetésünk kerete nem engedi meg, hogy az e korban keletkezett összes protestans, különösen az igen nagy számú ágostai iskolákat felsoroljuk.

A XVI. század végén és a XVII. század első felében, az 1608-ik évi bécsi béke biztosítékai mellett — bár katolikus részről e béke törvényessége állandó kifogás tárgya volt — nemcsak városok alapítottak gymnasiumokat, hanem nagy számban főúri és nemesi családok is. Mintegy húsz nagyobb és harmincz kisebb városban voltak az ágostaiaknak gymnasiumaik vagy latin iskoláik, s körülbelül húsz helyen tartottak mág-nás és nemes családok gymnasiumi jellegű tanintéze-tekét. Az Illésházyaké volt a báni iskola, a Berze-viczyeké a berzeviczei, a Thurzó családé a bittsei és galgóczyi, a Nádasdy családé a 300 tanuló is számláló, híres csepregi gymnasium; az Osztroics (Ostrosith) családé az illavai, a Máriássyaké a márkusfalvi, a Révayaké a mosóczi, a Stansich-Horváth családé a neerei „schola nobilis“, melynek alapítója, a nagy-műveltségű Gergely báró maga is beállott iskolájába tanítónak; az Okolicsányiaké volt az okolicsnai iskola, a Jákóffy és Jánoky családoké a rahovai, a Nyáriaké a szeniczi, a Szent-Iványiaké a szentiványi, a Balassa családé a vágbeszterczei, a Sonnek családé a kiszucza-újhelyi, és a Battik, Bakos és Korponay családoké az osgyáni iskola. Mindezekben latin nyelvet tanítottak.¹

Nagy számban keletkeztek a reformatusoknál is a XVII. században a gymnasiumok. Tolcsván, Bényén, Mádon, Zemplénben, Gálszécsen, Helmecczen, Szeren-csen, Újlakon stb. e században létesültek reformatus latin iskolák,² nem említve azokat, melyeknek egy része ma is fennáll.

¹ Rezik, Gymnasiologia evang. Hungarica. 1728. Kézirat. (Nemz. Múzeum példánya. I. és II. köt.)

² Molnár Aladár, id. m. 320. l.

Nem kell bizonyítani, hogy a protestans iskola-ügynek ezen extensiv megerősödése a katolikus ellenhatást még jobban felkeltette, ami azonban ez idétt még csak lappangó ellenségeskedésben vagy a tagadó álláspont merevségében érvényesült. A Wesselényi-féle összeesküvés megadta végre a katolikusoknak a várva várt alkalmat hitbeli ellenfeleik nyílt üldözésére. A pozsonyi rendkívüli törvényszék erőszakoskodásai, az actio fiscalis-ok folyamatba tétele, a bányavárosok rendszabályozása, melynek értelmében a protestansok a lelkeszkedéstől és tanítástól eltiltattak,¹ a reversalist megtagadó és e miatt gályarabságba hurczolt férfiak kínszenvedései mindenütt ismereteseek. Erősebben, mint valaha, folyt a protestansok zaklattatása, még pedig nemcsak a Wesselényi-féle összeesküvést követő hetvenes években, hanem még az 1681. évi soproni országgyűlés után is, mely vallási és iskola-tartási jogaikat szabályozta, de egyúttal jelentékenyen korlátozta is. Az ágostai evangélikus Rendeknek az 1687. évben I. Lipót elé terjesztett felségfolyamodványában² név szerint fel vannak sorolva az iskolák, melyeket a katolikusok elvettek tőlök, s az a sok erőszak és önkény, melyet el kellett szenvedniök. Kassán, Bártfán, Kis-Szebenben, Nagy-Bányán, Lőcsén, Kézsmárkon, Zólyomban, Korponán, Beszterczebányán, Komáromban, Pozsonyban, Szentgyörgyön, Bazinban, Modorban, Trencsénben stb. összes ingatlanait, templomaikat és isko-

¹ Ribini, *Memorabilia Ecclesiae Augustanae Confessionis in Regno Hungariae. Posenii, 1787. 1789.* — II. köt. 36. l.

² Eredetije Bécsben: Cs. kir. belügym. levélt. Fremde Gegenst. 1 ex 1687. (I. Abth. Nr. 138.)

láikat lefoglalták. Ebbe az időbe (1671—1703) esik a sárospataki collegium bujdosása is: miután Báthory Zsófia erőhatalommal elvette minden birtokukat, tanárok és tanulók elhagyják a várost, magukkal viszik a könyvtárt és nyomdát, s majd Gyulafehérvárott, majd Gönczön, majd Kassán telepednek meg, „pataki collegium”-nak nevezve magukat mindenütt vándorlásaik alatt. — Legtanulságosabbak az eperjesi „gymnasium illustre” viszontagságai: 1666-ban alakult meg a király ellenzése daczára; 1671-ben Spankau császári tábornok megtáruul foglaltatja le; 1672-ben a jezsuiták helyezkednek el benne; 1673-ban Volkra tábornok fegyveres erővel űzi ki belőle a tanárokat és a tanulókat; 1680-ban Thököly visszaadja a protestansoknak, de még ugyanezen évben Kopp császári tábornok elveszi tőlök s a katolikusoknak adja; 1682-ben Thököly másodszor is visszahelyezi jogaiba a protestans collegiumot, de 1687-ben gróf Csáky kir. biztos az evangélikusokat összes templomaikból és iskoláikból kiűzi, mire 18 éven át teljesen szünetel az iskola.¹

Az 1687. évi pozsonyi országgyűlés volt e században az utolsó, mely a protestansok sérelmeivel foglalkozott. Újból törvénybe iktatja a már 1681-ben (1681. Decr. III. art. 26) megállapított, úgynevezett „articularis helyeket” (városokat és megyéket), amelyeken az ágostaiak és reformáltak vallásgyakorlata biztosítottatik ugyan, de épen mivel a törvény szükségesnek tartja e helyeket egyenkint megnevezni, közel állott a feltevés, hogy a törvény a többi meg nem jelölt helyeken a protestans vallást és iskolát csak magánügynek tekinti. Így magyarázták a törvényt az ország-

¹ V. ö. Wallaszky, Consp. 230—258. 367 kk. stb.

szerte kirendelt s Kolonics érsek befolyásával többnyire a katolikusok sorából választott királyi biztosok is, kik feladatuk teljesítésében majdnem mindenütt nagy önkénnyel jártak el s még a városok municipiumaiból is kiutasították a másfelekezetű tagokat. Ez volt a protestansokra nézve a legnagyobb csapás: a városi előljáróságokban a katolikusok nyervén el a többséget, a protestáns iskolák fentartására rendelt városi járulékok megszűntek s így az iskolák további működése lehetetlenné vált. Egymás után zárultak be a leghíresebb iskolák kapui. A XVIII. század elejével a protestansoknak valamikor oly virágzó iskoláztatása a legtöbb helyen meg volt bénítva. Sopron és Debreczen voltak egyedüli mentsváraik az országos romlásnak közepette.

Általában nem is javult meg egyhamar helyzetök. Sem az 1708-ik évi országgyűlés, sem Eleonorának 1711. évi szeptember 28-án és III. Károly 1714. évi április 28-án kelt rendeletei, sem az 1715. évi XXX. és az 1723. évi LXX. törvénycikkek nem sokat javítottak helyzetükön, mert mindezen törvények és királyi rendeletek a felkelések előtti, vagyis az 1687. évi törvényben körvonalozott állapotot vették kiindulásul, mely, amiként láttuk, a protestansokra nézve (szemben a bécsi és linczi békekötések határozmányjaival) sérelmes volt s a végrehajtás alkalmával még sérelmesebbnek mutatkozott. Sőt a protestáns iskolák helyzete III. Károly uralkodásának utolsó tizedében még válságosabb lett, midőn a király az 1715. évi XXX. és 1723. évi LXX. törvénycikkek végrehajtására rendelt országos bizottságnak, az úgynevezett pesti commissionának munkálatai és a bécsi ministeri

értekezletnek ezekre vonatkozó jelentése¹ alapján meghozta 1731. évi márczius 21-én kelt határozatát, az ú. n. Carolina Resolutiót, máskép „Idealis Resolutiót“, melynek az iskolákat illető pontja így hangzik:

„A *trivialis* iskolák, mint a nyilvános vallás-gyakorlathoz tartozók, bármely artikularis helyen a *grammatikáig bezárólag* a nem katolikusoknak is engedélyezendők; a *magasabb iskolák* ellenben — ha csak e tekintetben külön királyi szabadalom és engedély fenn nem áll —, mivel e nélkül a katolikusoknak sem szabad felsőbb iskolákat állítani, *egyszerűen beszüntetendők*. Azon alkalommal pedig, amidőn a nem katolikusok magasabb iskola állításának szabadalmáért fognak a királyi Felséghez folyamodni, különösen arra kell ügyelni, hogy állandó és biztos alappal rendelkezzenek, melyből, bárminemű gyűjtések és következésképen az ország lakosainak minden megterhelése nélkül, tanítóiknak és tanáraiknak illő ellátásáról gondoskodhassanak“.

E királyi rendeletet a század közepéig buzgón hajtotta végre a helytartótanács, egyfelől lefokozva számos protestans gymnasiumot a grammatikáig, másfelől a királyi szabadalomért folyamodók szándéka elé a nép megterhelésének ürügye alatt lehetőleg számos akadályt gördítve. E rendelet következtében szüntette meg a kormány a humanisztikus osztályokat, illetőleg philosophiai tanulmányokat a győri, bártfai, selmeczi, körmöczi, osgyáni stb. iskolákban, s általában mindenütt, ahonnan a helytartótanácsához magasabb protestans iskolák tartását katolikus részről bejelentették.

¹ E conferentia történetét részletesen előadja Molnár Aladár, id. m. 280. kk. II.

II.

Mint fennebb láttuk, a magyarországi és erdélyi protestans gymnasiumok mindenütt külön-külön módon fejlődtek ki. Általános érvényű iskolai intézkedések csupán egyes egyházkerületekre nézve, de szintén csak szórványosan létesültek.¹ Az *iskolai rendeknek* e változatossága mellett azonban mégis mindkét protestans hitfelekezetnek voltak nagyobb és híresebb iskolái: anyaintézetek, melyeknek szervezete és módszere irányadó volt a kisebb iskolákra. Az ágostaiaknál Eperjes, Pozsony és Sopron, a reformatusoknál Sárospatak, Debreczen és Nagyenyed voltak ily közép-pontok. A kisebb latin iskolákat *partikuláknak*, vagyis (a teljes főiskolákkal szemben) részeknek hítták.² Molnár Aladár szerint a sárospataki főiskola befolyása alatt állottak a miskolci és losonci gymnasiumok; Debreczen partikulái voltak a szatmári, németi, kecskeméti, kőrösi, czeplédi, halasi, pápai és marmaros-szigeti iskolák. Az enyedi collegiumot tekintették anyaiskolájoknak a szászvárosi és marosvásárhelyi gymnasiumok. Az unitariusok iskolaügye általában a reformatusokét követi: kolozsvári főiskolájukhoz simultak tanítói eljárásra nézve a tordai, toroczkoói, szent-erzsébeti és hídvégi latin iskolák. A partikulák és az anya-

¹ Pl. a reformatusok 1629-ik évi nagyváradi, 1646-ik évi szatmári és 1648-ik évi sárospataki, az ág. evangélikusok 1667-ik évi bazini zsinatai. Nevezetesen az 1665. évi eperjesi közgyűlés is.

² A *particularis scholá*-nak ellentétele a *studium generale*. Ily értelemben használják pl. a pozsonyi ágostaiak a pfalzi herceghez intézett levelökben (1606), melyben rektort kérnek tőle a felállítandó „schola particularis“-hoz. (Ribini, Mem. I., 353 k.) A kifejezés előfordul már az 1559. évi württembergi iskolai rendben. Lásd Th. Ziegler: Gesch. d. Paed. 1895, 96. 1.

intézet között fennálló benső viszonyt leginkább az bizonyítja, hogy a kisebb iskolák rektoraikat és tanítóikat az anyaiskola köztanítóiból vették, kik néhány évig működtek a partikulánál, s azután vagy külföldön vagy az anyaiskolában folytatták tanulmányaikat, hogy majdan lelkészekké vagy professorokká lehessenek.

A protestans gymnasiumok osztályaik szervezetére nézve alig különböztek a jezsuita typustól.) A leglényegesebb eltérés abban állott, hogy míg a jezsuiták élesen különválasztották a gymnasiumi és philosophiai tanulmányokat, addig a protestansoknál e tanulmányok jobban összefolytak, aminek oka vagy szegénységökben rejlett, mely több tanár alkalmazását nem engedte meg, vagy sokszor abban, hogy felső iskolák tartása a hatóságoknál akadályokba ütközvén, a gymnasiumi tanfolyamba csempészték bele a logikai tanulmányokat is. Tudunk igen kis gymnasiumaikról, ahol a humaniorák mellett a rhetorikai osztályban philosophiát, sőt theológiát tanítottak, mivégből iskoláik évfolyamait szaporították.

A legfelső osztályban rendszerint a rektor tanított, az alsóbbakban segédei; az ágostaiaknál a conrector és subrector és a collegák,¹ a reformatusoknál a „köztanítók“ (publici praeceptores), kik a gymnasium

¹ Mikor 1766-ban a protestans iskolákat állami revisio alá vették, Kézsmárk város hatósága bemutatja a helytartótanácsnak az ág. ev. iskola szervezetét és tanrendjét. Az V. osztályban tanította egy „collega“ a német és latin olvasást és írást; a IV-ben szintén egy collega Donatust, Hermann kátéját és számvetést; a III-ban a subrector Luther kátéját, latin grammatikát, földrajzot és számtant; a II-ban a conrector Luther kátéját, a periodológiát és syntaxist, római régiségeket, görög nyelvet, földrajzot, az egyetemes történelem elemeit; a I-ben (primában) a rektor a héber nyelv elemeit, a theológiát, logikát, az ethikát, Cicero De officiis című művét, egyetemes történetet és „Historicas Relationes

humaniőrát vagy legfőlebb a logikát végezték. Csupán a nagy iskolákban találunk köztanítókul theologusokat is. A kis latin iskolákban nagyon gyakran a rektor egymaga tanította az összes osztályokat grammatikára és rhetorikára. A protestans gymnasiumok tanítása e szerint egészen a hatodik osztályig bezárólag többnyire kezdő és gyakorlatlan fiatal emberekre, voltaképen tanulókra volt bízva, kik hozzá még szerfölött gyakran változtak. Tudjuk, hogy a jezsuiták grammatikai osztályaiban se volt máskép a dolog, de legalább gondoskodva volt kellőképen a magisterek anyagi ellátásáról és jövőjéről.

A tananyag a protestans gymnasiumok tanulmányi rendjeiben a különböző árnyalatok mellett is megegyezik abban, hogy mindenütt fő tárgyakul tanították a latin grammatikát és rhetorikát s a számtan elemeit; a nagyobb iskolákban azonfelül görög nyelvet és irodalmat, sőt héber nyelvet is. Ezenkívül azonban egyes iskolák már korán kitűntek a történelem s földrajz tanításában; a XVIII. század elejétől reális tárgyak behatóbb tanításában is. A sárospataki collegiumban már a XVII. század második felében mutatkoznak a gymnasiumi tanfolyamban a történet és földrajz tanításának nyomai. A pozsonyi ág. ev. gymnasium 1715. évi tanrendjében,¹ Bél Mátyás idejében, a poézisben és rhetorikában újkori földrajzot, mathesist s a világtörténelem alapvonalait tanították. Debreczenben Lisznai Pál (a XVII. század második

ex *Novis*“, vagyis újságokból való történeti eseményeket. A tanulók száma volt az V-ben 30, a IV-ben 50, a III-ban 60, a II-ban 60, az I-ben 80. — (Orsz. levélt. Helyt. tan. 1766. Ad Lad. E. Fascic. 11. *Fundation*. Nr. 31.)

¹ Ribini közli. (Mem. II, 587—590.)

felében) tanított először földrajzot; a számtan behatóbb tanítása Maróthi nevéhez fűződik (rektor 1738-tól 1744-ig). Gyulafehérvártt és Kolozsvárott Apáczai Cseri János tanügyi reformtervei (a XVII. század közepén) nyitották meg a reális ismereteknek az iskolát

Magyar nyelvet több gymnasiumban tanítottak pl. Eperjesen, Pozsonyban, Sopronban, Sárospatakon (itt már 1621-ben). A XVII. század végén eltörölt, de azelőtt híres kassai lutheranus gymnasiumban Rezik szerint¹ a magyar nyelvnek mindig külön tanára volt a nagysárosi ágostai gymnasiumban is tanították; az oszgyáni gymnasiumban szintén: itt Cicero leveleit magyarra fordították a tanulók.

Ami a protestans iskolák rendszerét és módszerét illeti, már fennebb érintettük a németországi protestans iskoláktól való függésöket. Leginkább Wittenbergi vagy a Palatinatus tanrendszere (mely viszont Sturmén alapszik) volt a minta, sokszor bevallottan is: így pl. a pozsonyiak, mikor 1606-ban meg akarják alapítani iskolájokat, egyenesen megmondják, hogy a pfalzi iskolák szervezetét akarják mintául venni, különösen pedig a „lauingeni iskolát“, melyet biztos tudomásunk szerint 1565-ben Wolfgang bajor herceg felszólítására maga Sturm szervezett egészen a strassburgi gymnasium módjára.³ A sárospataki collegium-

¹ II. fol. 250.

² L. Hörk József: A sáros-zempléni ev. esperesség története. Kassa 1885, 52. l. A szóban levő adat Rezik Gymnasiológiájának III. kötetéből van véve, mely Eperjesen megvan; a Nemzeti Múzeumban csak az első két kötetet találtam.

³ A pozsonyiak meghívó levelét latin fordításban közli Ribini id. m. I, 353 k. l. — A lauingeni iskoláról, Th. Ziegler, Gesch. d. Paed. 87. l. — Sárospatakról is azt írja 1578 körül Crusius: „Patachinum habet simile Lauingano Gymnasium“ (Schwartner, Stat. d. Königr. Ungern III, 424; 1811-iki kiadás).

nak s természetesen a tőle függő partikuláknak a tanrendszere szintén a Palatinatusból (valószínűleg Heidelbergából) származott át, amit nemcsak az iskola 1621. évi törvényeinek a palatinatusi tanrenddel való egyezései, hanem a használt tankönyvek is bizonyítanak.¹ Végül nagy befolyást gyakorolt a protestans tanintézetekre a XVII. század második felétől kezdve Amos Comenius is, nem annyira módszerével, mint sok kiadásban megjelent tankönyveivel, különösen a Januával és Orbis Pictussal.

Lapokat tölthetnék be a protestans iskolák saját-szerű belszervezetének leírásával: miként fejlődött ki bennök az alkotmányos önkormányzatnak egy neme, minő volt a bennlakás és élelmezés rendszere, minő a fegyelem és rendtartás, mily segélyforrásokból tartották fenn magukat a collegiumok a folytonos elnyomatás és üldöztetés veszedelmei közt, mint jártak ki titokban a legatusok adományokat gyűjteni (mert még ez is meg volt tiltva), s minő szigorú erkölcs és férfias önmérséklet fejlődött ki az egész collegiumi életben, melynek lényeges vonásait még korunk nivelláló törekvései sem tudták eltüntetni. Mindezek tárgyalását feladatom szűk korlátai kizárják.²

¹ Molnár Al. id. m. 416. l.

² A collegiumi életet a múltban részletesen ismerteti Molnár Aladár, kinek műve általában hazánk ezen korbéli protestans iskoláztatására nézve mindeddig egyedül áll.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az első Ratio Educationis.

I.

A XVIII. század elejével az iskola, mely eddig kizárólag felekezeti ügy volt, lassanként kezd az államhatalom körébe belépni. Az 1715. évi LXXIV. és az 1723. évi LXX. t.-czikkek megállapítják a királynak az iskolák fölött való felügyeleti jogát, s ennek kifolyása volt a tanulmányi ügyeknek az 1724. évben felállított helytartótanácsához, illetőleg a kebelében szervezett tanulmányi bizottsághoz való utalása.

Mária Terézia trónraléptével az állami gondolat a tanügy intézésében mind jobban erősödik. Nem szabad felednünk, hogy ekkor már az encyklopaedisták tanai kezdenek hatni, s hogy 1763-ban a jezsuitáknak Franciaországból történt kiűzése után jelent meg a La Chalotais felforgató reformterve, melynek alap-esszméje az, hogy a tanítást az egyház kezeiből teljesen ki kell venni és az állam feladatává tenni. Tán nem véletlen dolog, hogy II. József (még mint római császár) a La Chalotais művének megjelenése *után*, 1766-ban írja meg francia nyelvű emlékiratát a

„Kormányzat rendszeréről“, melyben az akkori idők-höz képest radikális eszméit fejti ki a nevelésről is. Még érdekesebbek Kaunitz-nak ezen emlékiratra vonatkozó terjedelmes észrevételei, melyekben a nevelésről ismételtén azt írja, hogy „mindig csak arra térek vissza, amivel a törvényhozásnak a legbehatóbban (le plus essentiellement) illenék foglalkoznia, s ez a nyilvános nevelés“. Az 1760-ik évben állítja fel Mária Terézia a bécsi államtanácsot és az udvari tanulmányi bizottságot: mindkét forum eredetileg csak az osztrák örökös tartományokra való tekintettel szerveztetett, de igen nagy mértékben (sokkal inkább, mint általában tudva van) magyar egyházi és tanulmányi ügyekkel is foglalkozott, még pedig nemcsak II. József uralkodása alatt, hanem a megelőző húsz évben is.

Hogy csak egy bizonyítékot említsek (mely egyúttal az államhatalom növekvő befolyását jelzi), midőn a királyné 1763-ban elrendeli a legnevezetesebb magyar protestans iskoláknak, a debreczeni, sárospataki, eperjesi, pozsonyi és soproni iskoláknak megvizsgálását, az ügy a Staatsrath elé kerül, — s látjuk azt a meglepő jelenséget, hogy míg a magyar katholikus püspökök a protestans iskolák e megvizsgálására jogot formálnak, addig a német államtanácsosok, kik sohasem tanultak magyar közjogot és törvényt, valódi állami érzéket tanusítva, kimutatják, hogy e helyszíni revisiónál sem a róm. kath., sem a protestans egyházi hatóságok megbízottai nem lehetnek jelen, hanem kizárólag a politikai hatóságok megbízottai, a megyei tisztviselők, esetleg városi kiküldöttek, mint királyi biztosok. Magyar vonatkozású kérdések tekintetében általában elismeréssel kell adóznunk a Mária

Terézia korabeli államtanácsnak, míg a bécsi tanulmányi bizottság első megalakulásától kezdve mindig magyar tanulmányi ügyekkel szemben állandóan merev centralisztikus álláspontra helyezkedett. Így történt az 1768-ik évtől az 1774-ik évig terjedő időben, a nagyszombati egyetem rendezésekor, mely a nevezett bizottság befolyásával teljesen a bécsi egyetem mintájára hajtatott végre.

A nagyszombati egyetem reformja volt különben az első nagyobb tanulmányi ügy Magyarországon, melylyel az államkormány érdemlegesen foglalkozott: a philosophiai karnak és a kötelékében álló gymnasiumi tanfolyamnak újjászervezése szolgált a későbbi országos rendezés alapjául.

II.

Az 1773. évi július 21-én kelt a *Dominus ac Redemptor Noster* kezdetű pápai bulla, mely a Jézus-Társaságot feloszlatta. Október havában már ország-szerte folyamatban van a magyarországi és erdélyi rendházak feloszlatása.

Bár a pápai bulla nem érte váratlanul a bécsi udvart — József corregens már áprilisban figyelmezteti a királynét a küszöbön álló fölосzlátás tanügyi következményeire — mégis nagy munkát okozott a kormánynak a jövőről való gondoskodás. Nem csekély dolog, ha egy csapásra közel ötven iskola annak a veszedelemnek néz eléje, hogy elveszítse kipróbált tanárait. Reformtervek bővében voltak. Már 1769-ben tárgyalta az államtanács egy Anonymusnak a magyar gymnasiumok szervezésére vonatkozó emlékiratát. A következő évben készült gróf Pergen államminister

javaslata, mely bár nem nyerte meg a jóváhagyást, kiváló emléke egy tanrendszer magas szempontokból kiinduló concepciójának. E javaslat egyenesen abból a tételtől indul ki, hogy az iskoláról való gondoskodás kizárólag az állam feladata. 1772-ben mutatta be Blanc udvari tanácsos az állami administratio rendszeréről szóló munkálatát, melynek jelentékeny része szól a közoktatás rendezésének elveiről. Mindezek a tervek azonban (Pergenét kivéve) nagyobbára elméletiek voltak, s a megvalósításukkal járó felelősséget senki se merte elvállalni. Az újjá alakított bécsi tanulmányi bizottság javaslatára tehát a Felség az egész monarchiára szóló rendelettel meghagyta, hogy egyelőre az 1773/74-ik tanévben maradjon meg minden „in statu quo“, s a gymnasiumoknál vagy a volt jezsuiták, vagy szerzetesek és világi papok alkalmaztassanak. Az új tanulmányi rendszer megállapítása oly nehézségekbe ütközött, hogy e provisoriumot ki kellett terjeszteni még az 1774/75 és 1775/76-ik tanévekre is.

Az 1773-ik év novemberétől kezdve egészen az 1776-ik év elejéig a bécsi tanulmányi bizottság vette kezébe a tanügyi reform ügyét mind az osztrák tartományokra, mind Magyarországra és Erdélyre nézve. Hasztalan szólalt fel minden alkalommal a centralizációnak ezen kísérlete ellen a magyar udvari kanczellár; hiába hangsúlyozta, hogy a magyar iskolák ügye kizárólag a magyar hatóságok jogkörébe tartozik. A tanulmányi bizottság a „teljes egyenlőség“-et vallotta elvének. A kanczellár csak annyit eszközölhetett ki, hogy mikor az udvari tanulmányi bizottság magyarországi vagy erdélyi tanulmányi ügyeket tárgyalt, meg kellett hívnia a magyar és erdélyi

udvari kancelláriáknak egy-egy tanácsosát is a tárgyalásra.

Pedig 1775-ben a gymnasiumi tervezet alapvonalai már készen feküdtek Mária Terézia előtt. A piarista P. Marx Gratiánnak, a savoyai (keleti) akadémia rektorának tervezete volt ez, melyet a királyné, a tanulmányi bizottság javaslatára, Martini és Kollár terveinek mellőzésével jóváhagyott, s mely azzal a céllal készült, hogy előbb az osztrák tartományokban, s azután hazánkban is alkalmaztassék.

Hogy mily befolyás érvényesült, midőn Mária Terézia ily előzmények után Ürményi Józsefet, a magyar udvari kancellária tanácsosát személyesen bízta meg az 1776. év elején Magyarországra és kapcsolt részeire szóló külön tanulmányi szervezet kidolgozásával, még eddig nem sikerült megállapítanom. Tény, hogy így történt; s tény az is, hogy a Ratio Educationis sem a piaristák bécsi tanácskozása alapján készült tanrendszerből, sem a Pergen javaslatából, sem a Kollár, Hess-Martini és Marx tanterveiből, sem más egykorú tervezetekből szószerint semmit sem vett át. Ellenben az egyes tervezetek összehasonlításából meggyőződtem, hogy Ürményi és munkatársai a bécsi tanulmányi bizottságnak 1770-től 1776-ig terjedő, és a németországi réalismustól (Philanthropinum) erősen befolyásolt tervezeteit jól ismerték: ezekből vették az elveket és methodusokat, melyeket azután Magyarországra iparkodtak alkalmazni.¹

¹ Wallaszkytól kezdve minden idevágó mű és értekezés apodiktikus biztossággal említi Ürményi munkatársai közt Trsztjanszky Dánielt is, kinek azonban én még a nevével sem találkoztam a Ratio Educationis történetére vonatkozó hivatalos iratok egyikében sem; pedig a bécsi levéltárakban és a budapesti orsz. levéltárban levő anyagot átkutattam.

A királyné a magyar nemzet iránt mindenkor tanusított böles gondoskodásának adta jelét, midőn a nagy munkára ki tudta szemelni a kiváló tehetségű, rendkívül munkabíró és nagy műveltségű Ürményi Józsefet. Iskolai kérdésekben való tájékozottságáról, bámulatos szorgalmáról és magas fokú intelligenciájáról az általa fogalmazott hivatalos iratokból győződhetünk meg, melyek őt az akkori kancellária valamennyi tisztviselőinek sorából magasra kiemelik.¹ Ürményi megmutatta, hogy tud alkotni, még pedig átgondoltabbat és szervezettebbet, mint volt akár Martini, akár Kollár, akár Marx terve.

Az 1776. év június 5-én mutatja be Ürményi a királynénak saját neve aláírásával a Ratio Educationis első részét, mely a tanügy politikai (administratív) és vagyoni részét tartalmazza (a nyomtatott mű első 112 oldalát) és egészen Ürményi saját műve. „A hivatalos teendőimből naponta fenmaradó kevés órát“ írja „e műre fordítottam és erre vonatkozó gondolataimat oly czélból tettem papírra, hogy Fel ségednek legalázatosabban előterjeszszem, és hogy, ha azok legkegyelmesebb méltatásban részesülnek, az egész iskolai és tanulmányi rendszer behozatala a jövő iskolai évvel kezdetét vehesse.“ Júliusban ezt a részt

Lehet, hogy azok sorába tartozik, kiket Ürményi nevök említése nélkül munkatársainak mond.

¹ Egyik kortársa, Kovachich (Merkur v. Ungarn, 1787. p. 821) ezt írja róla: „In Wien bey der königl. ungarischen Hofkanzley referirte dieses Fach (das Schulfach) der Hofrath Joseph von Ürményi, ein Mann, der eben so gewissenhaft, als einsichtsvoll war, und der nicht nur das neue Schulsystem, welches in der Litterargeschichte von Ungarn immer eine der wichtigsten Epochen machen wird, sondern auch sonst verschiedene der wichtigsten Geschäfte, bey welchen er gebraucht wurde, mit so viel Klugheit und Geschicklichkeit ausgeführt hat; dass er unstreitig den Rang unter den fähigsten Köpfen behauptet.“

már jóváhagyta a királyné s lényeges pontjait azonnal ki is bocsátotta *rendelet* alakjában addig is, míg az egész mű elkészül. E rendelet (1776 augusztus 5) adta meg az egész rendszer külső keretét: a királyné megállapítja vele a magyar tanulmányi bizottság hatáskörét, az országot nyolcz tankerületre osztja, kinevezi az új tanulmányi főigazgatókat, *rájuk bízva a protestans tanintézetek tanulmányi felügyeletét is*, ellátja őket ideiglenes utasítással, szervezi a főigazgatói hivatalokat, osztályozza a gymnasiumokat, kihirdeti az archigymnasiumok (a rendeletben még „gymnasium capitale“ néven fordulnak elő) tanári versenyvizsgálatait, rendezi a szerzetes és papi gymnasiumok kormányzati viszonyait,¹ a főigazgatók alá helyezi a convictusokat stb.

A Ratio többi részeit Ürményi József 1777 június 14-én ismét saját nevével (s nem a kancellár aláírásával) ellátott előterjesztésben mutatta be a királynénak, ki az egész művet augusztus 6-án véglegesen jóváhagyta és még ugyanazon hóban, augusztus 22-én kelt udvari rendeletével kibocsátotta könyv alakjában ily czímmel: *Ratio Educationis Totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*. (A közös magyar czímer.) Tomus I. Vindobonae, typis Joan. Thom. nob. de Trattnern, sac. caes. reg. maj. typogr. et bibl. MDCCLXXVII. 8° 496 l.²

¹ A jezsuiták feloszlatása utáni években az általuk vezetett gymnasiumokban vagy volt jezsuiták tanítottak, vagy világi papok, vagy világi egyének és papok; vagy szerzetes-rendek vették át az intézeteket: piaristák, premonstreiek, benczések, cisztercziták, ferenczrendiek.

² A második rész, mely a főigazgatók, igazgatók és tanárok utasításait, a szükséges táblázatokat stb. tartalmazta volna, 1781-ben már teljesen készen volt, de sohasem jelent meg.

III.

A Ratio Educationis alapelvei a következők:

1. A *tanügyet, s így a gymnasiumokat is állami felügyelet alá helyezi és országosan rendezi.* „A nevelésnek és tanügynek egész gondja“, úgymond, „a hazai törvények rendelkezése szerint a királynak van ugyan fentartva; mindazonáltal ily nagy műnek igazgatása és a legfelsőbb hatalommal alkotott rendeletek végrehajtása az *ország kormány-székeire* van bízva“. Ahol a tankerületi főigazgatók legfőbb teendőiről szól, meghagyja nekik, hogy a kerületeikben levő *összes* iskolákra terjeszszék ki figyelmöket. Legfontosabb azonban e tekintetben a 64. szakasz, mely egészen a nem katolikus felekezetek iskoláira vonatkozik s a következőket tartalmazza: A nem római katolikus felekezetek által fentartott iskolák kormányzata a királyi gondoskodás tárgya. E kormányszaknak nem célja bármiképen megbolygatni azokat a jogokat, melyeket az egyházi törvények vagy királyi szabadalmak biztosítottak. Szükséges, hogy a nem katolikus iskolákban is ugyanazok a tárgyak taníttassanak, ugyanaz a norma követessék, ugyanaz az administratio és fegyelem uralkodjék, mely az egész királyságban és kapcsolt részeiben fennáll. Ennélfogva ezen iskolák igazgatói és gondnokai (Praefecti et Curatores) az illető tankerületi főigazgatónak legyenek alávetve (subjiciantur); fél-évenként jelentéseket tegyenek a főigazgatóknak, látogatásaikat készségesen fogadják, mert meg lehetnek győződve, hogy a főigazgató soha sem fogja hatáskörét a tanulmányi és fegyelmi ügyek korlátain túl

kiterjeszteni.¹ Az igazgatók és tanárok alkalmazásának eddigi módja megmarad; mindazonáltal a kinevezés a főigazgatóval is közlendő lesz (erit significativa). Tankönyveiket (a vallástannak kivételével) a tudomány-egyetem fogja megbírálni.

Mint ismeretes, a protestansok a Ratiót, mint kormányrendeletet, egyáltalán nem tekintették magukra nézve kötelezőnek, mert hivatkoztak a bécsi és linczi békekötésekben számukra biztosított szabadságra.

2. A Ratio a módszereknek, tanterveknek és a szervezeteknek eddigi szétágazását megszüntetni, és az *oktatást egyenlővé tenni* iparkodik. A közjólét feltételének mondja, hogy a tanulmányokban egyenlőség (aequabilis forma) létesüljön az egész országban. A Ratio előtt nem volt országosan kötelező tanrendszerek és tantervek még a katolikusoknak sem: pl. másképp tanítottak a piaristák, másképp a jezsuiták. Nagy tarkaság volt az osztályok szervezésében is, és a gymnasiumi tanfolyam fokozatai annak következtében, hogy 2—3 osztályt bíztak egy tanárra, nem voltak állandók. A Ratio az eddigi hat évet öt évre szállította le, de megkívánta, hogy ezen öt évnek és öt osztálynak öt tanára is legyen, és pedig három a grammatikai osztályokban felmenő rendszerrel, kettő a humaniorákban állandóan (poezis tanára, retorika tanára); a két éves philosophiai tanfolyamban² négy szaktanárt (philosophia, mathemathika, physika, történet) állapít meg.

¹ Certi auctoritatem Directoris hujus (t. i. Provincialis) nunquam ultra literarum et disciplinae cancellos esse egressuram.

² Királyi akadémia azonban Horvátországgal együtt csak öt volt: Győr, Nagyvárad, Nagyszombat, (az egyetem Budára került), Kassa, Zágráb.

3. A Ratio tanrendszerének alapelve az, hogy az iskolai fokozatok *a gyakorlati élet* követelményeinek feleljenek meg. Már az elemi iskolák szervezetében is ez a szempont uralkodik. A grammatikai osztályok tárgyai: *a)* szükségesek, *b)* hasznosak, *c)* némelyekre nézve kívánatosak. Ugyanígy van a szorosan vett gymnasiumi fokozat két osztályában s a philosophiai tanfolyamokon. A tárgyak anyagának kiszemelésében is mindig tekintettel van a terv azokra, kik tanulmányaikat valamely magasabb fokozatban nem folytatják.¹ Még a latin nyelv tanításának berendezésében is felismerhető e törekvés. A grammatikai osztályokban *csakis* a latin grammatikának megtanulása és a közönséges latin beszéd a cél, „mert a latin beszéd *elegantiája* a humanisztikus osztályoknak *van fentartva*“. A feladat tehát a grammatikai fokon tisztán nyelvi, mert akik tovább mennek — így okoskodik a Ratio —, majd megtanulják az ékes stílt a középső osztályokban; akik pedig a grammatikából kilépnek az életbe, azoknak nem kell a „latini sermonis elegancia“.

E tekintetnek az a következménye, hogy a középiskolai oktatás anyaga koncentrikus körök rendszerét tünteti fel. Az anyag minden fokozatban ismétlődik és befejeződik, de mindenütt bővül. A természetrajzot pl. háromszor tanulják; a grammatikában, a gymnasiumban és a philosophiai tanfolyamon: mindenütt kibővítve. Így ismétlődik a földrajz és történelem is.

4. Jellemzi a Ratiót az a hely, melyet benne a *magyar nyelv* s a *német nyelv* elfoglalnak. Ott, ahol a Ratio a grammatikai osztályok általános cél-

¹ V. ö. a Ratio következő jellemző helyeit: a 152., 158., 180., 200., 218. lapokon mondottakat.

járól értekeznek, mindjárt a főtantárgy, a latin nyelv után egy külön szakaszt szentel a német nyelvnek. (De singulari linguae Germanicae utilitate.)¹ A Ratio szerzője reméli, hogy e nyelv rövid idő múlva az egész országban el fog terjedni és szinte minden napivá fog válni (ac plane vulgarem efficiendi). E szakasz után, tehát csak harmadik helyen emlékezik meg a Ratio a hazai vagy anyai nyelvekről, melyek között, mint a többivel egyenrangú, szerepel a magyar. Szerinte magyar vidéken kívánatos tanítani a németet és tótot is, német vidéken a magyart és tótot stb. Meg kell jegyezni, hogy a latin nyelven kívül más hazai nyelvnek bevitele az iskolába akkoriban már magában véve is merész újítás volt; továbbá, hogy a német nyelvnek ezen előtérbe helyezése forrásaim tanúsága szerint nem Ürményin múlt,² amit a történeti igazság kedvéért e helyütt is hangsúlyozok.

5. A tananyag kiválasztásában, a tanítás céljainak kitűzésében, a módszer ajánlásában a Ratio nagy mértékben *utilitarius*, és kizárólag ez a szempont

¹ V. ö. még a 79., 116., 119., 129. lapokon mondottakat.

² Nagy része van benne a helytartótanács ismeretes szolgálatkészségének. A jezsuiták feloszlása után kibocsátott udvari rendelet, mely az egész monarchiának szólt, az új tanulmányi rendszer alapelveit kifejtve, megemlékezik a német nyelv tanításának szükségességéről is. A magyar helytartótanács, midőn e rendeletet 1774. márczius 18-án tárgyalás alá veszi, szorgos buzgólkodással *előtérbe helyezi* a német nyelv dolgát, bőven és fontoskodva kifejti e nyelv nagy szükségességét Magyarországon s e nyelv terjesztése érdekében részletes javaslattal szolgál; e javaslatnak nem a legérdektelenebb része az, amelyben azt ajánlja, hogy parochiát ezentúl senki se kapjon, aki a német nyelv ismeretét nem tudja kimutatni. Ha ítéletet mondunk a Ratio ezen részéről, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ez már 1774-ben történt, s hogy Ürményi, mikor belefogott a Ratióba, a német nyelvre nézve már két év óta érvényben találta az 1774. április 29-én kelt udvari rendeletet, mely a helytartótanácsnak fent érintett proposícióit nagyon természetesen jóváhagyta.

(nem pedig paedagogiai cél) magyarázza meg a *reális* tudományok nagyobb felkarolását.¹

A hasznossági szempont a *latin* nyelv tanításának tervében is kiemelkedik. A Ratio (145. s. kk. II.) egyenkint felsorolja szükségességének okait: Magyarországon művelt ember nem lehet el nélküle s ezért kell tanítani.² Irodalmi vagy aesthetikai célokról, tárgyi érdekről sehol sincsen szó. Még a poetika és a rhetorika is a latinul beszélésnek állanak szolgálatában.

A *természettudományokból* a grammatikai fokon hazai „hasznos” állatokat, növényeket és ásványokat tanul-tat, mely ismereteket a gymnasium kibővítette (plenius excolere), mindenütt a gyakorlati haszon fel-
említésével,³ sőt még a bölcséleti tanfolyamban is a fő-figyelem a természeti tárgyak gazdasági és tech-nikai vonatkozásaira irányul.

A *hazai történetet* nem azért helyezi előtérbe a Ratio, mert magyar nemzeti érzületet akar nevelni, hanem azon gyakorlati elv hangoztatásával, hogy a tanuló a távoleső dolgok előtt ismerje meg a közel-esőket.

Igen nevezetes e részben a *földrajzra* vonatkozó utasítás, mely — az akkori időt tekintve — nagy figyelmet érdemel. „Eddig az iskolákban”, úgymond a Ratio, „az az általános szokás dívott, hogy a föld-
rajz tanítását a földgömbbel kezdték és ilyképen az

¹ Az 1777-ik évi Ratio Educationis tantervének pontos magyar kivonatát közli dr. Klamarik János: „A magyarországi középiskolák újabb szervezete” (Budapest, 1893) cz. művének 118—121. lapjain.

² Ignorantiam latinae linguae certissimum esse neglectae educationis argumentum.

³ Addentur ubique animadversiones ad utilitatem publicam usus-
que vitae quotidianae.

ifjúságot olyasmivel terhelték meg, ami sem korának, sem felfogásának nem felelt meg. Először ugyanis előadták a földnek négy legismertebb részét; innen áttértek Európa rövid tárgyalására; következett Lusitania, Hispania s a többi országok. Utoljára, mikor már nagyon kevés idő állott rendelkezésre, s tanár és tanuló ki volt fáradva, záradékul adták a hazának száraz és sovány leírását, mely az elfogadott módszerhez képest alig állott egyébből, mint a nevezetes városok megemlékezéséből“. E helytelen gyakorlatnak akar a Ratio véget vetni s azt kívánja, hogy a hazából kell kiindulni, még pedig az iskola megyéjéből, innen fokozatosan s a térképen való utaztatással¹ a szomszédos megyékre, egész Magyarországra, kapcsolt részeire, azután az osztrák örökös tartományokra, Európa többi országaira s végül a többi földrészekre kell áttérni. Sőt, némi physikai tárgyalás nyomai is mutatkoznak már: a Ratio utasítja a tanárokat, hogy amikor a folyókat és hegyeket sorolják fel, mindig legyenek tekintettel a terményekre és természeti tárgyakra is. „A hegyeket illetőleg“, úgymond, „figyelembe kell venni, vajjon szirtekbe és sziklákba végződnek-e, s mily fajtájú köveket rejtegetnek gyomrukban: bővelkednek-e érczeknek vagy más ásványoknak ereiben? a mezőgazdaságnak, vagy a bányászatnak, vagy a szőlőművelésnek állanak-e szolgálatában? a fáknak és vadállatoknak milyen nemeit hozzák létre?“ A folyókról ezt mondja: „A folyóknak meg kell magyarázni a folyását és kútfejét, partjaikat, úgyszintén lefolyásuk irányait; nemkülönben medröket; ha vajjon fő-

¹ Ut praeceptor cum discipulis iter quodammodo per Regnum cogitatione instituat.

vényes, kavicsos, agyagos-e, s van-e benne arany vagy más értékes dolog?”

A *számtanról* szóló fejezetekben különösen hangsúlyozza a hármas szabályt és a tőle függő műveleteket, „amelyeknek az életben bőséges hasznát vesszük”. A gyakorlati alkalmazás sehol se maradjon el. A gymnasiumi tanfolyamban a mathesis a gyakorlatra való utalással tanítandó, kapcsolatban a mechanikával; hozzájárul a kettős könyvvitel. A bölcséleti tanfolyamban a „mathesis pura” elméleti tanainak ismétlése mellett különösen azon részek tárgyalását kívánja a Ratio, melyeket a mezőgazdaság segédeszközeinek és járulékainak szoktak tekinteni, mint a földmértan, a vízépitészet, a polgári építészet, melyek „pontos és kimerítő tárgyalást érdemelnek”.

Végül, kizárólag a gyakorlati életre való tekintet vezérli a Ratiót a *rendkívüli tárgyak* megválogatásában. Ilyen a) a grammatikai fokon: a *görög nyelv*, mely „a theologusoknak mindenképen szükséges, az orvosoknak és jogászoknak hasznos, s amelynek tanulását mintegy jutalmul csak a kitünő tanulóknak kell megengedni”. Azok számára, kik nem folytatják tanulmányaikat, tanítják a *mértant*, teljesen gyakorlati alapon; továbbá mint szabadon választható tárgyakat a *természeti jognak* s a *hazai alkotmány*nak elemeit, valamint a *polgári ügyiratokat*. b) A gymnasiumi fokon rendkívüli tárgyak a *görög nyelv*, a *kísérleti természettan*, a *versírás* és az *ujságok olvasása* (Collegium Novorum). c) A philosophiai tanfolyamban *görög nyelv*, *eloquentia*, *poetika*, *egyetemes történet*, *czímertan*.

Az 1777/78-ik évben — miután a feloszlatott jezsuita-rend vagyonából, s egyéb királyi donatiókból

megalkotott tanulmányi alap a kormány rendelkezése alá került —, már mindenütt megkísérlik az új rendszer alkalmazását. De bár Ürményi személyesen utazza be az országot az iskolák megvizsgálása végett, a kivitel csak lassan haladt előre. Míg a Ratio szervezeti részét nagyobb akadály nélkül végre lehetett hajtani, addig a paedagogiai részekben kifejezett elvek annyira újak voltak hazánkban, oly készületlenül találták az ország tanárait s olyannyira hiányzott a megvalósításukra szükséges minden segédeszköz, hogy valójában az iskolák e tanulmányi rendet a maga teljességében soha sem voltak képesek életbe léptetni. Részben e nehézségek idézték elő azon mozgalmat, melynek eredménye volt három évtized múlva a második Ratio.

IV.

József császár uralkodása elején jelentést kívánt a magyar oktatásügy állapotáról és rendszeréről. A kanczellária (Ürményi tollával) egy 27 ívnyi terjedelmes munkálatban ad számot a Ratio Educationis keletkezéséről. Az országban ez alatt tovább folyik a végrehajtás munkája.

Két év múlva, miután időközben a tanulmányi alapot államinak nyilvánította, s az erdélyi iskolák részére kibocsátotta a Norma Regiát,¹ kiadja József ama nevezetes rendeletét, mely szerint a magyarországi és erdélyi összes tanulmányi ügyek a Van Swieten elnöklete alatt álló bécsi tanulmányi bizott-

¹ Norma regia pro scholis magni Principatus Transylvaniæ, Josephi II. Caesar. Aug. magni principis Trans. jussu edita MDCCLXXXI. (Cibinii) 4°. 74. l. (M. Nemzeti Múzeum könyvtárában.)

ság kebelében intézendők el oly czélból, hogy az egész monarchia tanulmányaiban a szükséges egyöntetűség és egyenlőség létesüljön. (1783 decz.) Az egységes állam gondolatát az iskolára is kiterjeszti, s e gondolatnak a türelmi rendelvény ótalma alá helyezett protestansokat többszöri felszólalásuk, tiltakozásuk és a velők folytatott hosszadalmas alkudozások ellenére is igyekszik alávetni. Kezdődik a tanügy teljes centralisatiója Bécsben.

Ekkor tűnt ki, mily fontos volt hazánkra nézve, hogy az osztrák örökös tartományokétól független tanulmányi rendszert nyert a Ratio Educationisban. A császár, bár kimondja a teljes parificatiót, még se teheti, hogy a Ratiót egészen elvesse, mert egyelőre mással nem cserélheti fel. Tényleg nem is helyeztetett uralkodása alatt teljesen hatályon kívül az 1777-ik évi systema. József rendeletei csak politikai változást jeleznek, de nem tanügyszervezeti reformot. Az oktatásügy *vezetésében* nyilvánuló szellem volt az, mely valóban újnak mondható. Paedagogiai rendszerváltozásról nem lehet szó.

Az iskolai rendtartást világi és szabad szellemben módosítja; az isteni tisztelet gyakorlását korlátozza, a kötelező havi gyónást megszünteti, a Mária-egyesületeket eltörli. Az iskolai fegyelmet a korlátlan szabadelvűsége alapítja; a színházak és nyilvános tánczvigalmak látogatását megengedi. Kimondja a szimultán iskola elvét: a katholikus iskolákat is látogathatják protestans tanulók és viszont. Az összes convictusokat eltörli, s vagyonukból ösztöndíj-alapokat létesít. Elrendeli a tandíjat, mert nem akarja, hogy vagyontalan és tehetségtelen tanulók látogassák a

gymnasiumokat. A tanulmányi alapból fentartott iskolák katolikus jellegét el nem ismeri, s miután a tanító rendeket (a piaristák kivételével) eltörölte, katolikus gymnasiumokhoz protestans tanárokat is nevez ki. Az ország tankerületeinek számát a nagyobb centralisatio kedvéért ötre szállítja le. A főigazgatói állások egy részét protestansokkal tölti be (Vay István, gróf Teleki József, báró Prónay Gábor). Az iskolai administratiót behatóvá, de egyúttal aprólékossá teszi: az igazgatókat s főigazgatókat addig ismeretlen kimutatásokra és jelentésekre kötelezi, és behozza a minősítő táblázatokat. Végül, az „*Usus in cunctis negotiis linguae mortuae*“ kezdetű híres pátensével az összes iskolákban a német nyelvet rendeli el a tanítás nyelvül.

József intézkedései megalkotójokat nem élték túl. Nemcsak azért voltak rövid éltűek, mert a nemzeti öntudatot sértették és a történeti érzék teljes hiányában mindent felforgattak, hanem mert motivumaik sem gyökereztek az igazi művelődés lelkes felfogásában. Az állami mindenhatóság elvét követték, mely szerint az iskola főleg arra való, hogy a nagy gépezethez jól működő és egybeillő részeket szolgáltatasson. Az államrendszer szerkezetének engedelmes functiója a teljesen egyféleképen iskolázott és egyféleképen gondolkozó tisztviselői kartól függ: ilyent képezzen az iskola, és kötelességét teljesíti. József ezt várta az iskolától. Ezért, s mert halálával a tanügy folyamata a régi mederbe terelődik vissza, tovább nem időzhetünk alkotásainál.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A m á s o d i k R a t i o.

I.

Lipót azonnal trónralépte után, 1790. évi április 14-én felmenti a bécsi tanulmányi bizottságot a magyarországi és erdélyi ügyek intézésétől, s az udvari kanczelláriát bízta meg velök. Május 31-én kelt elhatározásában addig is, míg a törvényhozás az oktatásról intézkedik, a kanczellária javaslatára visszahelyezi összes jogaiba a Ratio Educationist.

Az 1790/91. évi országgyűlés elé mindenünnen érkeznek az iskolai projectumok és reformjavaslatok. Több nevezetes tanügyi törvény létesül. A XVI. t.-cz. rendeli, hogy az ország összes gymnasiumaiban és akadémiában s a pesti egyetemen magyar nyelv tanárok alkalmaztassanak. A XXVI. t.-cz. a királyi felügyelet fentartása mellett az iskolatartás és iskolaállítás szabadságát és az oktatásügy autonómiáját biztosítja a protestansoknak. A XXVII. t.-cz. a görög keleti egyház iskoláit a király jogkörében hagyja meg. A XV. t.-cz. és a LXVII. t.-cz. 7. pontja megállapítja azon országos bizottságot, melynek feladata lesz a

beérkezett kérvényeket s javaslatokat tárgyalni,¹ a Ratio Educationist revisio alá venni s a módosításokat a jövő országgyűlés elé terjeszteni. Különösen megemlíti a törvény a hazai nyelv művelésének szükségességét. A bizottság elnöke Ürményi József; tagjai közt vegyesen találkoztunk katolikusokkal és protestánsokkal.

E regnicolaris bizottság 1791-ik évi augusztus 12-én Pesten ül össze és 43 ülésben tárgyalja le a tanügy összes kérdéseit. Az utolsó ülést 1793-ik évi február 12-én tartották meg.²

Ürményi nagyobb beszéddel nyitja meg a tanácskozásokat. Általános szempontokat ajánl a bizottság figyelmébe, hogy a „nemzeti nevelés“ nagy műve helyesen állapíttassék meg. Mindenek előtt vallási türelmességre kell nevelni az ifjúságot s e végből (a vallástanon kívül) úgy kell kiszemelni a tanítás anyagát, hogy az összes felekezetek ifjai egyenlő szellemű, nemzeti műveltségben részesüljenek. Ez legyen a tanításnak egyik főjellemvonása. A másik, hogy az ifjakból

¹ A kérvények sorából megemlítem a következőket: Körmöcbánya városa iskolai ügyben. — P.-Sz.-György városa az eltörölt iskola (kis gymnasium) visszaállítását kéri. — Zemplénmegye tanügyi javaslata. — Magyar Tudós Társaság felállításának terve. — A szombathelyi püspök véleménye a közoktatásügyről. — Mosonmegye és Turóczmegye ugyanilyen ügyben. — Révay és társainak terve egy M. Tudós Társaság felállítása tárgyában. — Liptó és Árva vármegyék észrevételei a közoktatásról. — Báró Prónay javaslata a nemzeti nevelés elveiről. — Zombor, Bártfa, Bazin, Vrbitz stb. gymnasiumot kérnek. — Benyák Bernát tanügyi planuma. — Baranya- és Tolnamegyék észrevételei a tanrendszerről. — Székely István projectuma. — Révay javaslata a nemzeti nyelv műveléséről stb.

² A bizottsági tárgyalások jegyzőkönyve hatalmas folio-kötetet tölt be. Használtam a budapesti egyetemi könyvtár példányát: Acta deputationis regnicolaris literariae. (1263 lap.)

jól képzett és művelt tisztviselők váljanak. Különösen arra kell ügyelni, hogy az ifjak Magyarország statisztikáját, történelmét, közjogát és magánjogát a hazai forrásokból ismerjék meg, s hogy a nemzeti nyelvet elsajátítsák. A tanügy állami és országos ügy, mely monopoliumként senkire se bízható. „Az erkölcsi nevelésben oly módot kell követni, hogy ez a szabad nemzet, mely külön alkotmánynak örvend, nemes szellemű és nem szolgai nevelésben részesüljön, s inkább a becsület ösztökétől, mint a büntetések félelmétől igazgattassék. . . .“

Mivel a magyar katonai nemzet, a testi gyakorlatok és tornajátékok (*exercitia corporalia et ludi gymnastici*) az iskolában is meghonosítandók.

Az elnöki megnyitó után — figyelemmel a mindenünnen beérkezett előterjesztésekre, melyek a Ratio Educationis megvalósításának akadályaiával foglalkoznak — hozzá látnak a bizottság tagjai az 1777-ik évi *systema* átvizsgálásához, pontról pontra haladva a Ratio szövegén. A felmerült és minket érdeklő javaslatok (ill. határozatok) közül felemlítjük a következőket: Gróf Török Lajos indítványozza, hogy minden tankerületben legalább egy fő-elemi iskolát ipariskolával kell összekötni, melynek szervezete a helyi viszonyok szerint különbözően állapítandó meg. (Reális oktatás sürgetése.) A latin nyelv fontosságának hangsúlyozása mellett határozatba megy, hogy a Ratióban e nyelv után mindjárt a magyar nyelv következék, s hogy a grammatikai osztályokba senki se vétessék fel, aki a magyar nyelvben egészen járatlan. A görög nyelvet (Szerdahelyi különvéleményével szemben) a rendes tárgyak sorába kívánják felvételni még

a grammatikai osztályokban is. A természetrajzra nagyobb figyelem fordítandó, s gondoskodni kell, hogy a gymnasiumok természetrajzi gyűjteményekkel legyenek ellátva és Magyarországnak pontos térképe készüljön: általában módját kell ejteni, hogy jobbak legyenek a taneszközök és tankönyvek. — A humaniorák két osztályában a hittan magyarul tanítandó; a mennyiségtanból a „Pura Mechanica“ és a „Doppia“ (kettős könyvvitel) elhagyható. — A philosophiai tanfolyamokon a latin és görög remekírók olvastatásának nem szabad elmaradnia (heti 2—2 órában!). A mezőgazdaságot össze kell kapcsolni a természetrajzzal. A magyar nyelv tanítását külön tanárra kell bízni. — Hosszas vita keletkezik arról, visszaállíttassanak-e a convictusok, vagy nem? A bizottság az összes érveket kimerítvén, a báró Prónay, gróf Török, báró Podmaniczky, Luby és Fáy tagok kisebbségi votumával szemben felujításukat határozza el, de oly kikötéssel, hogy egy-egy praefectus alatt legföljebb 12—15 növendék álljon, továbbá, hogy az élelmezésben és ruházatban semmi különbség se legyen köztök, s valamennyien egyféle nevelésben részesüljenek. — Az archigymnasiumok tanárai ezentúl is versenyvizsgálatok alapján alkalmazandók. A grammatikai iskolák és gymnasiumok vezetését, amennyire csak lehet, tanítórendekre kell bízni: különösen ajánlják a Benedekrendet stb.

Az 1792. évi országgyűlés megnyitásával még nem készült el a javaslat. Így a Rendekek nem foglalkozhattak vele, de meghozták a IV. és VII. törvénycikkéket, melyek a magyar nyelvet a rendes tárgyak sorába iktatják.

Az országos bizottság javaslataiban foglaltaknak egy része a rákövetkező rendeletekkel érvényre emelkedett. Így 1794-ben a convictusok egy részét visszaállítja a kormány, a klasszikus írók új kiadásait kilátásba helyezi, úgyszintén a Magyarország új térképére vonatkozó javaslatot is elfogadja. Több rendelet (pl. az 1796-ik évi) szigorúan intézkedik a magyar nyelv kötelező tanításáról. Az 1802-ik évi márczius 12-én kelt udvari rendelettel visszaállítja a Felség a Józsefidejében eltörölt premontrei, ciszterczita és Benedek-rendet, ami nem jelentett kevesebbet, mint hogy a nagy tanárhiány és kísérletezés után 16 gymnasium immár a nyugodt fejlődés útjára léphetett. Az 1802-ik évi január 29-én kelt udvari rendeletben végre, majdnem egy egész évtized után, több módosítással általában elfogadja a Felség az országos bizottság javaslatait, de némely pontra nézve újabb jelentést kíván, melynek előterjesztése és a módosítások pontos megszövegezése után csak az 1805-ik évben augusztus 30-iki kelettel érkezik le a végleges királyi jóváhagyás.¹ Az 1806-ik év november 4-én tartott helytartótanácsi ülésből küldik széjjel a Ratio Educationisnak e módosított kiadását valamennyi törvényhatóságnak, főigazgatónak és egyházi főhatóságnak (a protestansoknak is) ily czímen: *Ratio Educationis Publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*. (Közös magyar czímer.) *Budae, Typis et Sumptibus Regiae Univer. Hungaricae. 1806. (4°. XX. 315. l.)*²

¹ Szerdahelyi György kanonok, a tanulmányi bizottság tagja, ki az egész művet új alakba öntötte, a szerkesztés munkájáért a Sz. István-rend lovag-keresztjét kapta.

² A tanterv magyar kivonatát lásd Klamarik id. művében 121—122 ll.

II.

A második Ratio szerzőjének főérdeme, hogy igen gondos és alapos revisio alá vette a megelőző tanrendszert. E revisio vonatkozik egyfelől a codificálás külalakjára: az 1777-ik évi Ratio bőbeszédűsége helyébe tömörebb és szabatosabb fogalmazás lép; összevonások, rövidítések, transpositiók, világosabb felosztás, a methodikus részeknek a tanterviectől való elkülönítése mindenütt szembe ötlenek. Másfelől jellemzi a revisiót, hogy a rendszert közelebb hozta a tényleges állapothoz, s paedagogiai tekintetben oly keretet létesített, melyet a valóságban be is lehetett tölteni. Ezért az 1806-ik évi Ratio nemcsak papíron volt meg, hanem mindenütt meg is valósult.

Új gondolat a középiskolák tekintetében az 1777-ik évi Ratióval szemben csak kettő nyilvánul benne: egyik, mely valóban korszakalkotónak mondható, a nemzeti nyelv számára biztosított hely, de ezt nem a Ratio szerkesztőjének, hanem a törvényhozásnak köszönhetette a nemzet; a másik az egyetem philosophiai karának a középoktatásra is visszaható reformálása, mely az 1791—93-ik évi országos bizottság határozatain alapszik. Egyebekben módosításai nem lényegesek; sőt itt-ott visszaesséssel, a rég lejárt gyakorlatnak helytelen felelevenítésével is találkozunk.

A gymnasiumi szervezet keretét érinti azon intézkedés, hogy a *grammatikai tanfolyam* négy évre bővül, amennyiben a népiskola harmadik osztálya alulról a gymnasiumhoz járul.¹ Semmi egyebet sem tesz

¹ P. 44: „Annus iste, qui quadriennium Grammatices aperit, et primus hic esse dicitur, hactenus tertium in scholis vernaculis locum

vele a Ratio, mint visszatér az 1777-ik év előtti rendszerre, a jezsuitákéra, mely, amint ismeretes, az I. osztálynak két évfolyamra bontását rendeli. A természetrajznak a grammatikai fokon való elhagyása se mondható vívmánynak. A prozódia tanításának korlátozása helyes, de alig jön számba. Ellenben csak helyeselhető, hogy a rendkívüli tárgyakat e fokon egészen mellőzi a Rätio, s általában az első tanrendszer hypertrophijával szemben az anyag összevonására törekszik.¹ A *humaniorák osztályaiban* (V., VI.) figyelemreméltó utasítások készültek a természetrajz tanára részére. A magyarországi latinság, melyet a régi Ratio külön tantárggyá tett, elmarad, mert később a leendő jogászok ügyis tanulják. A görög nyelv tanítandó, de csak rendkívüli tárgyként; a többi rendkívüli tanulmány, úgyszintén a Collegium Novorum is elmarad. — A *philosophiai* tanfolyam tárgyai általában megmaradnak, s hozzájuk járul az egyetemes történet, mely azelőtt rendkívüli tárgy volt. Következményeiben fontos, hogy a Ratio jelentékenyen kifejleszti és kibővíti a pesti tudományegyetem philosophiai karának tanulmányi anyagát: az akadémiai tanfolyammal közös, iskolaszerű studiumokon felül, választható rendes tantárgyakul felveszi az elméleti és kísérleti mechanikát, a gyakorlati mértant, a felső mennyiségtant, az aesthetikát és

occupavit, Classemque distinctam fecit; in qua pueri primis Linguae Latinae rudimentis solebant imbui et ad Stadium Grammaticum prae-parari. Videtur autem magis ad rem futurum, si omnis haec schola, cum illis nimirum Studiorum argumentis et exercitiis, quae ibidem propria habuit, ad veterem sedem referatur corporique suo uniatur.“

¹ Meg kell említeni, hogy a német nyelvet csak az önként jelentkező tanulók számára tartja meg a második Ratio.

irodalmakat, a hadi tudományokat, a mezőgazdaságtant, a csillagászatot, ezímertant, oklevéltant és éremtant. Ez intézkedés alapját vetette meg nálunk is a philosophiai kar önálló kifejlődésének és főiskolai jellegének, minek következtében mind nagyobb lett közte és az akadémiák philosophiai tanfolyamai közt a különbség. Valószínű, hogy az Entwurf nélkül is utóbb bekövetkezett volna ilyképen gymnasiumi és philosophiai tanfolyamainknak teljes összeforrása a modern középiskolává s ettől függetlenül a philosophiai kar nak önállósítása; sőt, ha a fejlődés menete később nem módosult volna, ma talán a *technikai tudományok* legtöbbjét is tanítaná egyetemünk.¹

A második Ratióból hadd álljon itt még néhány nevezetesebb pont, melyek a tanügyi rendszer kormányzati és fegyelmi részeire vonatkoznak: A régi Ratiónak az akatholikusokra vonatkozó intézkedéséből az 1790/91. évi országgyűlés után annyi marad meg, hogy „a görög nem egyesültek iskolái most még a király igazgatása alatt hagyhatók; az ágostai evangélikus és helvét hitvallásuak pedig mindazon dolgokban, melyeknek kizárólag tanulmányi jellegök van, ehhez a Normához tartoznak alkalmazkodni“. A protestans iskolák bizonyítványait a Ratio állami érvénynyel ruházza fel: „A mindkét felekezeti evangélikusok vizsgálatai és bizonyítványai érvénynyel bírnak s jogot adnak a katholikus iskolák látogatására“ (274. l.). A tankerületek számát ötről hatra emeli az új Ratio; a főigazgatói álláshoz (virtute muneris) köti a királyi

¹ Vannak államok (pl. Belgium), hol a műszaki *gyakorlati* pályákra nem az egyetem technikai osztálya, hanem a nagy műszaki iskolák készíteneek elő.

tanácsosi czímet, s rendszeresíti a főigazgató állandó helyettesítésére a prodirectori tiszteletet.

Rendkívül szigorúak az új Ratio fegyelmi szabályai, s érdekes az ellentét, mely e fejezet bevezetése és többi részei közt fenforog. Az elején ott ékeskedik szóról szóra Ürményi beszédének a szabad és alkotmányos nemzet kormányzásáról szóló passusa; de míg Ürményi állító mondatban, mint igazságot fejezte ki a gondolatot, a Ratio elcsavarja így: „*Ámbár* mindenkép gondoskodni kell, hogy ez a szabad nemzet, mely külön alkotmánynak örvend, nemes nevelésben részesüljön, s inkább becsületérzéssel, mint büntetésekkel kormányoztassék, *mégis* mindenki el fogja ismerni, hogy „a haza reménységére“ nevelendő ifjúság elé bizonyos korlátokat (cancellos) kell helyezni, „melyek közt tartandó egész életök és cselekvések módja“. A Ratio egyszer s mindenkorra eltiltja a színházak és mindennemű vendéglők látogatását. Pénzbüntetést mér az ily helyek tulajdonosaira, kik diákot bebocsátanak. Tiltva van minden csoportosulás és éjjeli kimaradás. Télen kilenczkor, nyáron tízkor mindenki legyen otthon, mert ellenkező esetben mint kóborlók (tamquam vagabundi) az éjjeli őr hatalmába kerülnek. A carcer újra feléled. — A vallásos gyakorlatokra a legnagyobb gond fordítandó: az ifjak naponkint tartoznak misét hallgatni, részt venni a szent beszédekben és a kegyelet cselekedeteiben (az újra működő Mária-Társulatokat érti); kötelességök havonkint gyónni és áldozni s az egyház nyilvános könyörgéseiben résztvenni.

III.

A *protestansok* az 1790/91. évi XXVI. t.-cz. meghozatala után iskoláik berendezésének szabad joggal azonnal élni kezdenek.

A *debreczeni ev. ref. collegium* gymnasiumi tanterve 1791-től 1820-ig hétféle módosítást élt, ide s tova hánykolódva a realismus és humanismus szélsőségei közt. Legnevezetesebbek az 1795., 1806., 1812. és 1820. évi tantervek: az első a reális és nemzeti irányok felülkerekedését; a második (az álmosdi Ratio) a magyar tanulmányok megszorítását és a reáliák megrövidítését; a harmadik az utóbbiaknak újból előtérbe helyezését; a negyedik, mely azután 1848-ig érvényben volt, a humanismus teljes diadalát jelenti. Párhuzamosan e változásokkal magyarrá lett fokozatosan a tannyelv, s módosult az iskola külső szervezete is: 1791-ben a tulajdonképeni gymnasiumi tanfolyam hat évet számlál (négy grammatikai + egy retorikai + egy poétikai év), megtoldva hetedik évül egy főiskolára előkészítő osztálylyal (melynek tárgyai egyebek közt metaphysika, latin stilisztika, görög nyelv, magyar fogalmazás); 1795-ben a gymnasiumi tanfolyam hat éve hétre bővül, amennyiben a retorikát két éves osztálylyá teszik; 1806-ban az a nevezetes változás történik, hogy a metaphysikusok osztálya két éves encyklopaediai tanfolyammá lesz, mely utóbb a gymnasiumi szervezetből kiválik; végül, az 1820-ik évi tanterv a hét éves gymnasiumi tanfolyamot ismét hat évre szállítja le.¹

¹ Lásd: „A gymnasium története a debreczeni ev. ref. collegiumban“. Debreczeni ev. ref. főgymnasium 1894/95. évi ért. 101—142. ll.;

Sárospatakon még sokkal merészebb újításokkal találkozunk. A lökést az 1796. évi tanterv adta meg, melynek főelve az volt, hogy a klasszikai tanulmányok mellett a reális tárgyak is kellő figyelemben részesüljenek. A gymnasiumi tanfolyam nyolcz éves, de a két legalsó osztályban latin tanítás nélkül (nemzeti osztályok). Egyike a legnevezetesebb szerves munkálatoknak középiskoláink történetében az 1810-ik évi tanterv: önálló feladattal ruházza fel a gymnasiumot, mely addig a főiskolára való előkészítést tekintette egyedüli céljának; nemzeti irányban halad; egyensúlyba iparkodik hozni a humanus és reális tárgyakat; elvként kimondja, hogy a tudományokat anyanyelven kell tanítani s a latin tanítást első sorban magukra az írókra kell alapítani; az évek számát (az előkészítő nélkül) nyolczra szabja, 4—4 osztályból álló kettős tagozattal.¹

Az erdélyrészi reformatusoknak e korbeli tantervei közt legnevezetesebb a *nagyenyedi* Norma Discendi 1820-ból,² mely az egész középiskolai tanfolyamra kilencz évet szán, ebben a sorrendben: 1. elemi osztály, 2. kis latin osztály, 3. grammatikai osztály, 4. syntaktikai osztály, 5. „német classis“, 6. rhetorikai osztály, 7. poétikai osztály, 8. felsőbb rhetorikai osztály, 9. legfelsőbb humanisztikus osztály. Különösen jellemzi a tantervet a német nyelvnek a III—IX. oszt-

továbbá, Szilágyi István: A gymnasiumi oktatás története a magyarországi hely. hitvallásuaknál. Sárospatak, 1861. 19—32. ll. — Az álmosdi tantervet közli Klamarik id. m. 168. lapján.

¹ Az 1803., 1815., 1828. és 1837. évi módosítások csekélyebb jelentőségűek. V. ö. Szinyei Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbéli életéből. (Sárospataki ev. ref. főiskola értesítője. 1894/95. 13. s kk. ll.) — Szilágyi István id. m. 43—58. ll.

² Közli Klamarik János id. m. 170—172. ll.

tályokban és a görögnek a felső négy évben való tanítása, a magyar nyelv segítő szerepe az idegen nyelvek tanulmányában, továbbá a történelemre, földrajzra és matematikára helyezett nagy súly.

A debreczeni, sárospataki és nagyenyedi tanterveket követték az összes partikulák is, melyek e főiskolák befolyása alatt állottak.

Az *ágostai evangélikusoknál* e korban már általános érvényű tantervi intézkedésekkel találkozunk. Az első ilyenmű munkálat a *Schedius*-féle Systema (1809), mely azonban teljesen nem volt végrehajtható. A híres *zay-ugróczy* tanterv (1842), melyet az egyetemes gyűlés szabály erejével ruházott fel, szintén csak részben léphetett életbe. Ezen „oskolai rendszer“ szerint¹ a középiskolai tanfolyam áll négy grammatikai, két humanitási és két philosophiai osztályból. A tanítás nyelve magyar, szakrendszer lehetőség szerint alkalmazandó. A reáliák aránylag bőven érvényesülnek; a görög nyelv a III. osztálytól fogva rendes tárgy, meglepően gazdag irodalmi czélokkal; a rhetorikai és poetikai elmélet már nem csupán a latin, hanem magyar tanítást is szolgálja; a philosophiában „magyar irodalom történetei“-vel, s valamennyi osztályban „testi gyakorlatokkal“ találkozunk. — Miként az 1810. évi sárospataki, úgy az 1842-ik évi zay-ugróczy tanterv kiinduló pontjául kínálkozott középiskoláink önálló nemzeti fejlődésének, melyet az Entwurf kényszere terelt el eredeti irányából.

Az *erdélyrészi ágostaiak* 1822-ben dolgoztak ki külföldi minták után tantervet. E tervet 1834-ben adták ki, de anyagi eszközök elégtelensége miatt tel-

¹ V. ö. Klamarik János id. művét, 172—176. ll.

jesen nem hajthatták végre. Philosophiai kategóriákba szorított, túlzottan elméleti tanterv ez: igazi kifejezése a spekulatív szellemnek, mely sugalmazta.¹

A szűkebb magyar hazában a negyvenes évek elejétől kezdve, a magyar nyelv ügyében hozott törvényczikkek és az országszerte ébredező szabadelvű eszmék hatása alatt mind élénkebbé válik autonom felekezeteink érdeklődése a tanügy kérdései iránt. 1840-ben a *dunamelléki ev. ref. egyházkerület* nyílt pályázatot hirdetett tanszervezetre, s a beérkezett javaslatok már az érettségi vizsgálatot, a tanári értekezleteket és a szakrendszert sürgetik. Az 1841. évi *debreczeni tanácskozásokon* hosszú vitatkozások folynak reális és művészeti tanításról, a középiskola önálló rendeltetéséről, a szakrendszerről s a gymnasium mellett állítandó három osztályú reáliskoláról; hasonló szellemmel találkozunk a *tisza melléki egyházkerület* 1846-ik évi tervezeteiben.² Ugyan-ebben az évben folyt le Pesten az első *egyetemes protestans tanári közgyűlés*, mely foglalkozott az érettségi vizsgálattal, a philosophiai évek rendezésével, a supplicatiók eltörlésével, az iskolai nyomtatott értesítőkkal, egy nevelési folyóirat tervével, a római és görög remekírók hazai kiadásának vállalatával, az iskolai szünidő korlátozásával,³ és sok egyéb hasznos eszmével, melyeknek röviddel ezután német köntösben kellett megvalósulniok.

¹ Egész terjedelmében olvasható a Monum. Germ. Paed. XIII. kötetében, 236—280. ll.

² Szilágyi, id. m. 43—58. ll.

³ Naplója és jegyzőkönyve a Pesten 1846-ban aug. hó 10-ik, 11-ik és 12-ik napján tartott első prot. tanári köztanácskozmánynak. Kiadja Dr. Tavassy Lajos. Pesten, 1847. Trattner.

A kor haladó szelleme ez alatt a katolikus iskoláztatást sem hagyta érintetlenül. De míg hazafias autonóm felekezeteink szabad utat engedhettek a modern és nemzeti eszmék beözönlésének, addig a katolikus tanügy hasonló fellendülésének gátot vetett a bécsi ellenőrzés. Az udvari tanulmányi bizottság még mindig éreztette titkos hatalmát. Sem az 1827. évi VIII. t.-cz. alapján kiküldött országos választmány munkálata, sem báró Mednyánszky Alajos 1842-ik évi javaslata nem lépett életbe. Az utóbbi felment Bécsbe, de sohasem jött vissza.

Ám az életre támadt közszellemet nem lehetett többé elnyomni. Az 1830. évi VIII., az 1832/36-ik évi III., 1840. évi VI. és 1844. évi II. t.-czikkek s a nyomukban haladó nagy események a tanügy terén is megérleltették az új alkotások korszakát, mely báró *Eötvös József* ministerségével beteljesedett. Az első egyetemes tanítógyűlés határozatain már lángolva árad széjjel az újkor világossága, melyből, alkotmányos szabadságunknak elvesztése nélkül, bizonyára középiskoláink is kivették volna részöket.

IV.

Mielőtt e kortól végkép megválnunk, tekintsünk még egyszer vissza a régi iskolára.

A műveltség, melyet a forradalom előtti közép-oktatás adott, általában szűkkörű és eszmékben szegény volt. A latin nyelvet irodalmi és tárgyi érdek nélkül tanították, mint instrumentalis tanulmányt, akár csak a régi trivium idejében. A gymnasiumi tanfolyamban alig is tanítottak egyebet. A latin fogalmazás és

beszéd szolgálatába helyezett grammatika, az ő szövetségesével, a retorikával annyi időt vettek igénybe, hogy klasszikus írók olvastatásának és a tantervbe foglalt reáliáknak alig jutott néhány leckeóra. A philosophiai tanfolyamon is túlsúlyban voltak a formalis tudományok: régi csapáson haladó logika és matematika. Az iskola nem az igazi értelmes tudást tekintette céljának, hanem azt, hogy a magyar nemes ember majdan boldogulhasson a latin nyelvű közpályákon. Külső tekintetek, nem pedig a nevelés saját céljai szabták meg a tanítás módjait.

Az iskolák nagy részének, a katolikus intézeteknek, még a szelleme se volt szabad. Nem is lehetett, mert a közhatalom gondosan elzárta őket minden újabb tudományos mozgalomtól. Külföldi egyetemekre csak némely protestans tanárok jártak el. A Ratio Educationis, mely a katolikus iskoláknak szabályul szolgált, hű alattvalókat, békés, engedelmes és tisztességtudó nemzedéket kíván nevelni: ez legfőbb pædagogiai eszménye. A művelődés iránt való nemesebb érzéket felkelteni neveltjeiben, bennök igazi tudományos szellemet kelteni s a tanulás vágyát lelki szükségletté tenni nem volt képes ez az iskola. Részben ennek a banausikus szellemnek tulajdonítható, hogy bár királyi gymnasiumaink aránylag jól voltak ellátva s bár egyetemünk más európai főiskoláknál gazdagabb javadalmazásban részesült, úgyszólván egészen a forradalomig, nem bírt kifejlődni hazánkban még tudományos közérzés sem, holott ebben a korban külföldön, sokkal kisebb államokban, a tudományos kutatás és módszeres vizsgálódás egyes disciplinákban már tetőpontját érte el. Sok volt nálunk

akkor a dilettans tudós; tanáraink között is számosan voltak ily műkedvelő, encyklopaedikus és polyhistorikus szellem terjesztői. Pesti egyetemünk 1848-ig tulajdonképen csak tankönyveket említettett, de nem tanított tudományos módszert. — Egyedül a protestans anyaiskolák voltak azok, hol nemesebb és önállóbb tudományos szellemnek legalább némi nyomai mutatkoztak, s hol a középiskolai tanítás is megérezte azt a jótékony hatást, melyet a külföldi egyetemekkel való rendszeres összeköttetés gyakorolt az egész iskolára.

Ámbár e szerint ítéletünk a régi iskola tanító munkásságáról nem lehet egészben véve kedvező, mégis voltak ennek az iskolának is oly jellemvonásai, melyekkel felülmúlta a mait. Mivel nagyon keveset tanított, módjában volt ezt a keveset mélyen belevésni a tanuló emlékezetébe. Régi jó táblabíráink nagyon szűkkörű műveltségében volt valami arányos bevégzettség és egészséges üdeség, melyre ma már irigységgel tekintünk vissza. Ami pedig ennek az iskolának nevelői hatását illeti, a tekintély elvének meggyökeresztetésében és föltétlen gyakorlatában mai iskolánk nem vetekedhetik vele. Több is volt benne a közvetlenség és szeretet. A tanár és tanítvány közötti bensőség, a növendék ragaszkodása ahhoz a tanárhoz, ki tanította s néhanapján meg is fenyítette, az egész iskolai élet egyszerűsége és őszintesége oly vonásai akkori középoktatásunknak, melyek ma már veszendőben vannak. Az osztályrendszer melegségét felváltotta a tudományosabb, de merevebb szakrendszer.

HATODIK FEJEZET.

Az Entwurf.

I.

Hazánk középoktatása a Jézus-Társaság feloszlatása óta nem ment keresztül oly nagy átalakuláson, mint az Entwurf¹ életbeléptetése idejében.

Nemzeti szempontból gyászos emléke egy politikai rendszernek, melynek rövid látása oly nagy volt, hogy tanügyi közegei a debreczeni ev. ref. collegiumba a német nyelvet kívánták a tanítás nyelvéül behozni. Paedagogiai szempontból jelentékeny mű, tele józansággal, a nevelés ügyének legkomolyabb méltatásával, nagy gondolatokkal. A végzet úgy akarta, hogy e gondolatok a nemzeti érzés elnyomatásának idejében lépjenek be közművelődésünk egészébe, ami lelkes fogadtatásukat vagy készséges alkalmazásukat már eleve kizárta. Idegen kézből kellett vennünk, erőszakos rázkódtatás útján kellett befogadnunk, aminek fokozatos kifejlődésére itt e hazában is megvoltak már némely feltételek és történeti előzmények.

¹ Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien, Hof- und Staatsdruckerei. 1849. 4°. 257 l.

Az Entwurfnak politikailag téves alkalmazásával nem foglalkozom, mert az iskola németesítésére irányzott törekvések egy évtized után letűntek. Annál maradandóbbnak mutatkozott a rendszer szervezeti és paedagogiai része, mely egészen a legújabb időkig érezteti rendkívüli hatását középiskoláink összes viszonyaira.

Az Entwurfban nyilatkozik meg először a maga teljességében a tanügy állami vezetésének kizárólagos volta. A mű szerzője felállít egy általánosan kötelező normát s abszolút hatalommal kívánja meg e norma követését. Amely iskolában nincs meg az akarat vagy képesség arra, hogy e színvonalat elérje, elveszti nyilvános jellegét vagy megszűnik létezni.

E paedagogiai mérték következetes alkalmazása, bár módjaiban gyűlöletes volt, középiskoláinknak nem vált kárára: az iskolafentartók, köztök olyanok is, kik eleddig ügyet sem vetettek intézeteik állapotára, most minden erejüket megfeszítették, hogy az állami színvonalat megközelítsék. Amit maguktól nem tettek volna meg, megtették kényszerűségből: szaporították tanáraik számát, gondoskodtak rendszeresebb képzésről, iparkodtak jobb karba hozni az iskola helyiségeit s beszerezni a tanításnak legszükségesebb segéd-eszközeit.

A gymnasiumok szervezeti reformjával indult meg az Entwurf végrehajtása. Az eddigi hat osztályú nagy-gymnasiumok és a különálló két éves bölcséleti tanfolyamok szerves összekapcsolásából megalakult a nyolcz osztályú gymnasium két tagozatával, a négy osztályú algymnasiummal (mely a régi grammatikai iskolának felelt meg), és a négy osztályú felgymnasium-

mal (mely a humanitás és a philosophia 2—2 évfolyamát foglalta együvé).¹ Az algymnasium tananyaga viszonylag befejezett egészet képez; célja egyrészt az, hogy a felgymnasium tudományosabb irányú tanításához lerakja az alapot, másrészt, hogy szerényebb körű általános képzést nyújtson azoknak, kik tanulmányaikat nem folytatják.

E szervezet aránylag rövid idő alatt teljesen átalakította katholikusk (királyi) középiskoláink külső képét. Ahol volt philosophiai tanfolyam, az összeolvasztás megtörtént: így Győrött, Egerben, Kassán, Nagyszombatban, Nagyváradon, Nyitrán, Pécsen, Pesten, Pozsonyban, Rozsnyón, Szatmártt, Szombathelyen, Szegeden és Temesvártt. Más nagyobb és népesebb városokban a VII. és VIII. osztályt egészen újból szervezték (Arad, Sopron, Baja, Eperjes, Ungvár stb.). Nagy tömege a hat osztályú nagygymnasiumoknak leolvadt négy osztályra: Kőszeg, Keszthely, Komárom, Pápa, Tata, Veszprém, Gyöngyös, Jászberény, Debreczen, Kalocsa, Kecskemét, Miskolcz, Nagybánya, Nagybecskerek, Nagykároly stb. Több gymnasium megszűnt, mint pl. az érsekújvári, a bártfai, a félgyházi, a lugosi, a magyaróvári, a rózsahegy, a szakolczai, a kisszebeni gymnasiumok. Mások több évi szünetelés után alreáliskolákká változtak át, pl. a pozsonyszentgyörgyi és zsolnai gymnasiumok. — Ugyanígy módon kellett szervezkedniök a protestáns intézeteknek is: ahol erre hiányzott a készség vagy tehetség, ott nem volt nyilvánosság és érettségi jog. A debreczeni reformatusok például több évig jártak

¹ V. ö. Entwurf, 2 l.

Nagyváradra érettségi vizsgálatot tenni a premontrei főgymnasiumban.

De a míg a nyolcz osztályú és négy osztályú gymnasiumoknak e külső szervezése mégis találkozott középiskoláink történeti fejlődésével, addig az Entwurf-nak egyéb didaktikai intézkedései valóban teljesen készületlenül érték hazai középiskoláink legnagyobb részét. Már a gymnasiumi oktatás feladatának meghatározása és az általános műveltség önálló céljának hangsúlyozása új volt. A tanári képesítés elvének kimondása a legnagyobb ellentétben állott a kezdetleges versenyvizsgálatokkal vagy a protestans felekezetek collaboratori és köztanítói intézményével. A szaktanítás rendszerének behozatala valóságos forradalmat jelentett, s a tanítói eljárásnak összes hagyományait halomra döntötte. Az érettségi vizsgálat intézménye, mely a szellemi képzés puhatolására irányult, merőben új módszert követelt. A patriarchalis iskolai élet engedékenységebe beleékelődtek az állandóságra számító rendszabályok; az ellenőrzés szigorúsága érvényesült mindenütt; a szolgálati kötelek országszerte megfeszültek. A tanár tudományos készségéhez fűzött szerény várakozás az alapos és biztos szakismeret követelményévé fokozódott. A tankönyvek ügye szabályoztatott. A szemléltető oktatás eszközeinek megszerzése és tervszerű gyarapítása a kötelességek sorába lépett.

De a legnagyobb reform volt az Entwurf tanterve.¹ Egész középoktatásunkba egyszerre akarta belevinni a nyugateurópai kulturának egész tömegét.

¹ Az Entwurf gymnasiumi tantervét kivonatos összeállításban közli Klamarik János, id. m. 122—125. l.

Csak össze kell vetnünk e tantervet a Ratio Educationissal; azonnal szemünkbe ötlük, mennyire modern, mily emelkedett szellemű az egyik, mily elaggott a másik. A Ratio középiskolája a latin nyelvért van; az Entwurfé nemcsak a nyelvért, hanem az irodalomért is van, azonfelül a görög irodalomért, a modern nyelvekért s a reáliákért is. A Rationak egyik szakasza¹ egyenesen megtiltja, hogy az akadémiai tanfolyam tanára az ő szaktárgyának előadásában a rokon tárgyak területére csapjon át; az Entwurf először állítja oda a tanítást, mint az összes tárgyak összehatásának eredményét.² A tárgyak legyenek bár sokneműek, egy gyümölcsöt érlelnek meg, s e gyümölcs minden igaz nevelés végső célja „a művelt nemes jellem“. Jelenlegi utasításaink ezen alapelvét az Entwurf alkalmazza először. Tanulmányi és fegyelmi rendünk legtöbb intézkedése, érettségi vizsgálati utasításunk, egész igazgatói ügyvitelünk és iskolai adminisztrációnk, s középiskolai rendszabályaink számos egyéb vonása az Entwurfban gyökereznek.

II.

Az Entwurfnak egyik legnevezetesebb intézkedése a *reális irányú középoktatás* szervezése hazánkban.

Némi előzményekkel itt is találkozunk. Nem szólva a kizárólagos szakiskolákról, minők például a keszt-

¹ 206 I. „Cavendum inter haec, ne quis in campum adfinium Disciplinarum evagetur“.

² Entw. 8. I. „Der vorliegende Lehrplan verschmäht in dieser Beziehung jeden falschen Schein; sein Schwerpunkt liegt nicht in der klassischen Literatur, noch in dieser zusammen mit der vaterländischen..... sondern in der wechselseitigen Beziehung aller Unterrichtsgegenstände aufeinander“.

helyi gazdasági iskola vagy a szarvasi institutum practico-oeconomicum, a tulajdonképeni reális oktatás szerény előzőinek tekinthetők az 1777. évi Ratio alapján szervezett, Felbiger methodusát követő elemi főiskolák, (scholae vernaculae primariae) vagy, amint később nevezték, normalis iskolák. Ez intézetek a főigazgatóságok székhelyein állottak fenn s az elemi tanítók képzése mellett alsóbb gyakorlati műveltséget adtak. Nagy súlyt helyeztek bennök az általános tárgyakon kívül a mértanra, rajzra, mechanikára és zenére; külön rajz- és zenetanítóik voltak, s külön rajztermekkel voltak ellátva. Ilyen iskolák voltak például Pozsonyban és Győrött.¹ Az 1832—1836. évi országgyűlésen az iparos osztály szakszerű képzése érdekében felhangzott kívánalmak folytán megalakult 1846-ban a budai felső ipariskola, de mire ezen intézet jótékony hatását megéreztethette volna, az 1848-ik év eseményei más irányokba terelték a fejlődést.

Az Entwurf reáliskolája számot vetve a modern élet követelményeivel és anyagi előhaladásával, azon életkörök rendszeres előképzéséről kíván gondoskodni, melyek főleg anyagi szükségleteik érdekében kénytelenek a szakszerű képzést előtérbe helyezni s az általános műveltséget többé-kevésbé szűkre szabni.²

¹ Érdekes leírását adja az ily normalis iskolához kapcsolt rajziskolának Ruby Miroszláv: „A győri nemzeti rajziskola története“. Győr, 1894. — Nevezetes, hogy Pozsonyban e normalis iskolán kívül már a 40-es években nagy mozgalom indult meg külön „ipartanoda“ felállítására. 1846-ban már megvolt a legfelső engedély; de anyagi eszközök elégtelensége miatt a reáliskola csak 1850-ben nyílhatott meg.

² „Im Fortschritte der modernen Kultur sind andere, für die Gesellschaft nicht minder wichtige Lebenskreise zur Entwicklung und Geltung gelangt, welche dringend ihre Vorbereitungsschulen fordern; sie sind..... gezwungen, bei Voranstellung der Fachbildung die allge-

A reáliskola nyújtotta általános műveltség tehát sem terjedelmére, sem minőségére nézve nem azonos azzal, melynek közvetítésére a gymnasium törekszik; emez egyetemes és a műveltség gyökereibe visszanyuló, amaz különlegesebb irányú és kizárólag modern. Egyik inkább elméleti iskola lévén, összes működését egy és ugyanazon cél szerint szabja meg s szervezetében csak egyetlen típust mutat; a másik általános célt is szolgál, gyakorlati szükségleteknek is hódol s a technikai képzésnek is előkészíti az útját.

Ehhez képest az Entwurf, rendkívül mozgatható, azaz: tágítható és összeszorítható keretet ad a reáliskolának a különböző helyi és gyakorlati viszonyok szerint. A teljes reáliskolát felosztja alsó és felső tagozatra. A felső tagozat három éves tanfolyamot képez és főczélul tűzi ki a technikai intézetekre való előkészítést. Az alreáliskola ellenben hol két, hol három, hol négy évfolyamú: a két évfolyamú alreáliskola egy elméleti s egy gyakorlati osztályból áll s voltaképen csak kibővítése az elemi iskolának (a régi normalis iskola); a három évfolyamú reáliskolának két elméleti és egy gyakorlati éve, a négy évfolyamúnak három elméleti és egy gyakorlati osztálya van. A négy osztályú alreáliskola harmadik osztályából a felső tagozatba léptek át azok, kik technikai pályákra készültek; a többiek képzettsége egy évig gyakorlati irányban nyert kiegészítést oly tárgyakból, minő az ügyiratok fogalmazása, a népszerű honismertetés (ipari és kereskedelmi statisztikával), alkalmazott mértani és szabadkézi rajz (heti hét órával), technologia, árúismertetés.

meine Bildung mehr oder weniger zurückzusetzen und ihr den Raum zu verengen“. Entw. 219 l.

De e mellett szükségből (als Nothbehelf) még bifurcatiót is megengedett a teljes alreáliskola,¹ olyképen, hogy a közös tanításon kívül a tanulók egy része latin és görög nyelvet, másik része rajzot és gyakorlati tárgyakat tanult. — Érettségi vizsgálat a reáliskolákban nem volt, csak végvizsgálat, de ez se kötelező alakban. A reáliskolai tanároktól is szabályszerű képesítést kívánt az Entwurf, s az általános didaktikai és fegyelmi követelmények tekintetében ugyanazon elveket alkalmazza a reáliskolákra, mint a gymnasiumokra.

Az első teljes reáliskola Pozsonyban nyílt meg; következtek a budapesti II. és IV. kerületi, a győri, körmöczbányai, székesfehérvári, verseczi, zombori, pécsi stb. reáliskolák. 1865-ben már 26 reáliskola volt hazánkban.

Az Entwurf szellemében megalkotott hat osztályú reáliskola behozatala hitem szerint a magyar közép-oktatás önálló kifejlődésének nem vált javára. Paedagogiai értéke csekély, mint minden oly iskoláé, mely az általános képzésnek is, a gyakorlati életnek is, a szakszerű műveltségnek is egyszerre kíván szolgálni. Hazai viszonyaink keretébe teljességgel nem illett bele, mert nem azt a reális képzést nyújtotta, melyre hazánkunk gazdasági viszonyai utaltak. Középoktatásunk történetileg igazolt egységén részt ütött, mikor amúgy mellékesen az általános szellemi képzés céljaira is vállalkozott s a kétféle általános műveltségnek azóta sokszor megczáfolt elméletére tantervi példát mutatott. Amikor azután az alkotmányos idők bekö-

¹ Combination der vollständigen Unterrealschule mit dem Untergymnasium.

vetkezésével 1875-ben a hat osztályú reáliskola két évvel kibővült, egész valójában megszületett a dualismus, és nemzeti középiskolánk óhajtott eszméje a messze jövőnek halovány ködképévé foszlott széjjel. A fejlődésnek ez a végzetes iránya az, mely az egységes iskola megvalósítására irányzott törekvéseinket a közeli siker reményétől megfosztja. Ha az Entwurf reáliskoláját idejekorán visszaadjuk gyakorlati rendeltetésének és megalkotjuk belőle az igazi magyar polgári iskolát, ma csak arról kellene elmélkednünk, miképp idomítsuk nemzeti műveltségünk fejlettebb szükségleteihez iskolai hagyományaink százados folytonosságával összefüggő középiskolánkat, a gymnasiumot.

HETEDIK FEJEZET.

A kísérletezés korszaka.

I.

Mikor az októberi diploma formailag visszaadta rendelkező jogunkat a tanügy terén, e jog gyakorlására még nem voltunk képesek. Az 1861. évi hírhedt budai értekezéslet munkálata a maga teljes valójában tárja fel előttünk azt a paedagogiai „belátást“, mely akkoriban tanügyünket irányította. Sok jóakarattal és buzgósággal fogtak hozzá ezen értekezéslet tagjai a tanrendszernek és tantervnek újból való megállapításához, de törekvéseik önkéntelenül az Entwurf medrébe folytak vissza. A terv egységes és összehangzó szerkezetén tett módosításai¹ paedagogiai visszaesést jelentenek; ennek szembeötlő jeleit viseli magán az 1861. évi „ideiglenes“ tanterv,²

¹ V. ö. a következő dolgozatot: „A magyarországi katolikus gymnasiumok jövődjé szervezésére vonatkozó javaslat, az ide tartozó adatok mellékletével“. Összeállította dr. Lutter Nándor. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1862. Különösen az irat végéhez csatolt iskolai „családfát“ ajánlom az olvasó figyelmébe.

² Klamarik, id. m. I, 135—138.

mely mindvégig ideiglenes maradt, mert véglegessel felcserélni elmulasztotta a központi kormánysházák; s még nagyobb visszaesést jelent — magyar nemzeti szempontból is — az 1862. évi nevezetes rendelet, mely a tannyelvek ügyét szabályozta, helyesebben összezavarta.

Az ideiglenes tanterv egyedüli érdeme, a nemzeti tárgyak kötelező tanításának elrendelése a politikai fordulatnak volt öröndetes eredménye s a tantervkészítők tapintatának avagy nemzeti irányban nyilatkozó akarati iniciatívájának nem tudható be. A görög nyelv tanítás lenyűgözése, a modern nyelv száműzése, s a gymnasium legfelső három osztályába a logikán és psychológián kívül az ethikának, metaphysikának és a philosophia történelmének bevitele volt hát az a nagy bölcsesség, melylyel az Entwurfot „megjavították“ hazai paedagogusaink. De volt ezenkívül még más újítás is a tantervben, a magyar nyelvi és irodalmi anyag beosztása, mely szerint az I. osztályban „a latin nyelv sikeres tanítására szükséges alaktannak rövid ismételése után a mondatban az alak-tannal párhuzamosan“ taníttatott, a II. osztályban az „igetan“, a III. osztályban a „névtan“, a IV-ikben már a költészettan, az V-ikben a szónoklattan, a VI—VIII. osztályokban pedig az elméleti tanítás után a magyar *literaturából* az „első, második és harmadik“ korszak tárgyalatott.

A kormány rövid egy év múlva ennek a nemzeti tartalomnak kellő általánosítását is megsokalta. Az 1861. évi tantervi rendelet a kizárólag magyar tan nyelvű gymnasiumok mellett vegyes tannyelvűeknek nevezi azokat, melyekben „a *tannyelv* czél szerint(?)

és a közkivánathoz képest ugyan a *magyar*, de a helybeli s vidéki népség nemzetiségi viszonyainál fogva oktatások, magyarázatok, kikérdezések, lecke-felmondások, feleletek, a *magyaron kívül* más, a tanulók többsége által értett hazai nyelven is, minden kényszer nélkül azonban és szabadon történhetnek“. Az 1862. évi február hó 12-én kelt intézkedés már más-kép határozza meg a tannyelv ügyét, mert azt rendeli, hogy minden nem kizárólag magyar tannyelvű gymnasium tanterve külön állapítandó meg, s hogy „ezen gymnasiumokban a magyaron kívül más hazai nyelv is, mint *egyenjogú tannyelv* s egyszersmind kötelezett rendes tantárgy alkalmazandó, és pedig minden külön gymnasiumnál azon hazai nyelv, mely a kir. udvari rendeletben minden ilyennemű gymnasiumra nézve külön van megszabva“. E rendelet következtében királyi gymnasiumainkban a legnagyobb tannyelvi és tantervi eltérések keletkeztek, s a magyarul tanító intézeteken kívül számos iskola volt, melyekben a tárgyak egy részét magyarul, másik részét németül, s ismét másokat tótul (vagy más hazai nyelven) tanították. Valóságos tannyelvi zűrzavar foglalt helyet az országban, nem ritkán kényelmes elpalástolására a nemzetiségi túlzott irányzatoknak, melyeknek érvényesítését a „tájnnyelvekre“ való hivatkozás tette lehetővé.

A tanügyi administratio is alacsony fokon állott e korban. Az Entwurfnak politikailag káros, de paedagogiai érzékkel teljes iskolai administratiója után következett egy színtelenül magyar kormányzat, mely merőben nélkülözte a szakértelmet s a lelketlen akta-csinálás színvonalára süllyedt alá. A középiskolák veze-

tésében biztos elvek és okszerű szempontok nélkül járt el; átmeneti és ideiglenes intézkedésekkel kísérletezett; a tanügy eszmei tartalmának mélyítésére mit sem tett, hanem a beiktatott ügydarabok formai elintézésében kereste minden érdemét. A helytartótanács rendeleteiben egyetlen magasabb szempont vagy nemesebb törekvés sem nyilvánul, valamint egyetlen gondolat sem, mely az Entwurf után haladást jelentene.

II.

Alkotmányos szabadságunk feléledésekor a tanügyi reformtól várta mindenki a haza szellemi életének önálló megújódását. Lángoló lelkesedés veszi körül az új ministert, ki nemes hévvel fog hozzá az alkotáshoz. Mindenfelől tervek és javaslatok merülnek fel, miképen volna lehetséges közoktatásunkat nemzeti alapon és az Entwurftól függetlenül szervezni. A nagyobb tömeg az ausztriai tanrendszernek rótt fel minden tényleges bajt, s csakis ezért kívánta az önálló reformot; a szellemeknek kisebb csoportja azért sürgette az eredeti tervelést, mert látva a nagy ellentétet az ötvenes és hatvanas évek paedagogiai gondolatvilága közt, vágyva vágyott amahhoz hasonlóan biztos, de szellemében magyar rendszert alkotni. Ekkor jelentkeztek minálunk az egységes iskola első szószólói. Emericzy¹ egységes alapra kívánja helyezni az egész középfokú oktatást: „A görög és latin nyelv“, úgymond, „a gymnasium alsóbb osztályaiból lehetőleg

¹ Gymnasiumaink reformja. Irta dr. Emericzy Géza, tanár. Debreczen, 1867. 52. és 54. lap.

kiszorítandó“. Továbbá: „. . . . alakítsuk gymnasiumaink alsóbb osztályait oly irányban át, vagy, jobban mondva, teremtsünk az algymnasiumok helyett oly iskolákat, melyek a mostani algymnasiumok, a nagyobbára hiányzó reáliskolák és feljebbi polgári iskolák célját és feladatát egyesítik magokban“. Svarcz Gyula a közös alapon álló és feljül hármas elágazásban végződő „másodlagos iskola“ (megyei főtanoda) tervének fogja pártját részletes megokolásban.¹

Eötvös szintén az úgynevezett furcatio alapjára áll. Hihetőleg a svájcezi másodfoku iskolaszervezetek hatása alatt alkotja meg úgynevezett lycealis tantervét, s bár az autonom felekezetek, melyeknek véleményét kikérte, részint pénzügyi tekintetekből, részint a rendszer belső hiányainál fogva elleneztek² és befogadását megtagadták, az I. és V. osztályra nézve megindítja a kir. gymnasiumokban a végrehajtást.

E szervezet külső alkotását leginkább az jellemzi, hogy míg az Entwurf nyolcz éves gymnasiumi tanfolyamot rendel, Eötvös tanterve kilencz éves gymnasiumot szervez, még pedig nem az Entwurf kettős tagozatával, hanem az 1848 előtti középiskola hármas fokozatával: a négy éves kigymnasium megfelel a régi grammatikai iskolának, a hat évfolyamú nagy-gymnasium összekapcsolása a grammatika és a humaniorák osztályainak, s az ezek fölé helyezett három lyceumi osztály az egy évvel megtoldott philosophiai tanfolya-

¹ Svarcz Gyula: A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon. Pest, 1869. 336 s kk. lapokon.

² Ilyen például „A selmeczi, bányakerületi evang. lyceum tanári karának véleményadása a magyar kir. kormánynak gymnasiumokat s lyceumokat szervező tanterve ügyében“. Közléteszi Breznyik János, Pest, 1869.

moknak felel meg. A kis és nagy gymnasium a helytartótanács tantervi hagyományait követi. Egészen új azonban a legfelső szakasznak hármass elágazása, trifurcatiója. Az ezen szakaszban tanított tárgyak ugyanis kétfélék: olyanok, melyeket mindenki egyenlő mértékben tartozik tanulni, s olyanok, melyeket a növendékek egyes csoportjai más-más terjedelemben tanulnak, a szerint amint a nyelvészeti és theologiai, vagy a jogi vagy az orvosi és természettudományi pályákra törekeshetnek. Egyenlő mértékben tanulja például minden növendék a vallástant, a magyar nyelvet s irodalmat, a német nyelvet, az egyetemes és magyar történelmet; ellenben a latin nyelvet a nyelvészeti irány követői $5 + 5 + 5 = 15$ órában, a leendő jogászok és természettudósok csak $2 + 2 + 2 = 6$ órában tanulják. A hellen nyelv a philologiai irányban $6 + 5 + 5 = 16$, a jogi és természettudományiban összesen (a VII. osztályban) csak két órával szerepel. A matematikából az *A*) és *B*) irány (nyelvészek és jogászok) $3 + 3$ (VII + VIII) = 6 órát, a *C*) irány $4 + 4 + 4 = 12$ órát kap stb. Mivel a lyceumi szakasz sohasem lépett életbe, bővebb jellemzésébe nem bocsátkozom, csak azt jegyzem meg, hogy a szaki képzés és hasznossági elv tekinteteinek a középiskolai tanfolyamba való olyatén bevitele, mint azt e tervezet czélul tűzte, teljes ellentétben áll a középiskola valódi feladatával és az önálló szellemi képzésnek szükség-szerű egységével. E bonyolult és erőszakos terv meg-hiusultát nincs okunk fájlni.

A minister halálával a középiskolák tanulmányi eljárása aggasztó zűrzavarban maradt. A közvélemény sürgetően követelte a sok félrendszabály, kísér-

letezés, ideiglenesség és átmeneti tervezgetés után a soká nélkülözött *rendet*, még ha kevésbbé nagyra-törő czélok irányítják is az iskola működését. Pauler Tivadar a régebbi hagyományok felvételével kibocsátotta az 1871. évi gymnasiumi tantervet, az Entwurf-nak másképen módosított kiadását, melynek helyébe egy évtized múlva, Trefort Ágoston minister idejében jelenlegi tantervünknek az 1883. évi XXX. t.-cikkhez alkalmazott fogalmazása lépett. E tanterv már a jelené.

MÁSODIK RÉSZ.

KÖZÉPISKOLÁINK JELEN ÁLLAPOTA.

ELSŐ FEJEZET.

Középiskolai törvényeink alapelvei.

I.

E szó „középiskola“¹ nem fejezi ki azt, amit ma Európaszerte értenek rajta. Csak a térbeli szemlélet álláspontjáról határolja meg bizonyos irányú és jellegű oktatásügyi intézménynek a helyét, de nem jellemzi ez intézmény mivoltát.

A középiskola az önzetlen szellemi képzés iskolája. E képzés nem igazodik sem az élethivatás, sem a szakszerű foglalkozás követelményeihez. A középiskola sem papokat, sem jogászokat, sem orvosokat, sem tanárokat, sem mérnököket nem nevel, hanem a gondjára bízott ifjaknak, abszolút becsű művelődési anyag révén, megadja azon szellemi képességeket, melyeknek birtoka teszi lehetővé a theologiai, jogi, orvosi, tanári és technikai tudományok sikeres művelését. A középiskola, ha feladatát jól teljesíti, megérteti az ifjúval az erkölcsi és természeti világ törvényszerűségét; megtanítja őt az akaratnak jellemes

¹ Törvénytárunkban először 1844-ben fordul elő a mai értelemben. (1844 : II, 8.)

elvszerűségére; tudatossá teszi benne a gondolkodás műveleteinek és módszereinek értékét; fogékonynyá teszi a dolgok viszonylagos és általános vonatkozásainak méltatására. A művelődési anyag, melyet e célra felhasznál, legjava azon szellemi tőkének, melyet az emberiség és a nemzet küzdelmes önképzésök hosszú útján felhalmoztak a végből, hogy további haladás és újabb fejlődés eszközéül örökbe hagyhassák a következő nemzedékeknek. Mindaz, ami a kor és a nemzet legműveltebbjeinek köztudatában principiummá és eszmévé tisztult, a középiskola munkásságának körébe tartozik. A szellemnek, mint értelmi, érzelmi és akarati functiók összességének e nemes iskolázottsága az, melyet az általános műveltség halovány elnevezésével szoktunk megjelölni, s melyet a középiskola van hivatva megadni.

Az államok törvényhozói, kiknek az intézmények lényegét rövid formulákban kell kifejezniök, a meghatározás nehézségét úgy kerülik ki, hogy egymás *mellett* említik a *tudós pályákra való előkészítésnek* és az *általános műveltség közvetítésének* feladatait, holott e feladatok nem különíthetők el, fedik egymást, egymásba folynak, egységet alkotnak, ugyanarra a dologra vonatkoznak. A tudós pályákra való előkészítés oly értelemben, mint a középiskolától várjuk, azonos az általános műveltség közvetítésével.

„A gymnasium és reáliskolának az a feladata“, mondja a mi középiskolai törvényünk is, „hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse“. E feladatot, folytatja a törvény, a gymnasium „a minden-

irányú humanisztikus, főleg az ó-klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig főleg a modern nyelvek, a mennyiségtan és természettudományok tanítása által oldja meg“.

A törvénynek e meghatározásaiból három dolog következik: *a)* a magyar középiskolák kétfélék: *gymnasiumok* vagy *reáliskolák*, *b)* mind a kétnemű középiskola *ugyanazt a feladatot* van hivatva megoldani, bár más-más eszközök segítségével, *c)* a *gymnasiumok* és *reáliskolák ugyanazon fokú* intézmények, melyek közül egyik se alacsonyabb a másiknál, hanem egyenes vonalban egymás mellé vannak rendelve.

Tartózkodva annak fejtegetésétől, vajjon azt a szellemi képzést, melyet a törvény egy és ugyanolyan minőségűnek állapít meg, lehetséges-e többféleképen elsajátíttatni, csak annak jelzésére szorítkozom, hogy ha már a törvény a *gymnasium* és *reáliskola* elé *ugyanazt a feladatot*, a szellemnek ugyanolyan czél szolgálatában álló kiképzését tűzi, az előzményekből szükségképen folyó következmény volna, hogy mind a *gymnasiumhoz* mind a *reáliskolához* *ugyanazon jogosítások* is fűződjének. Mert ha két szerv, külön-külön működve, teljesen *ugyanazt az eredményt* képes létrehozni, nyilván mindegyikök legalább is annyit ér, mint a másik. A törvény tehát saját kiinduló pontjához válik hűtlenné, midőn úgy intézkedik, hogy a *gymnasium* elvégzése általában minden főiskolai tanulmányra, a *reáliskola* elvégzése ellenben csak a műegyetemre, a tudomány-egyetemek matematikai-természettudományi irányaira, nemkülönben a bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiákra való felvételre jogosít.

Már az 1883. évi XXX. törvény megalkotói ke-resték a módokat, melyekkel a reáliskolának e meg nem magyarázott korlátozása a gyakorlatban élet veszítse. Közönséges nyelven ezt úgy fejezték ki, hogy a gymnasiumot és a reáliskolát egymáshoz közelebb kell hozni, hogy a két középiskola közt fenmaradó *ürré kell hidalni*. A törvénynek egy szakasza (a 26.) kimondja, hogy az a tanuló, ki reáliskolát végzett és érettségi bizonyítványát a latin, esetleg a latin és görög nyelvvel egészíti ki, az egyetem jogi és orvosi, ill. valamennyi karára rendes hallgatóul felvehető. S e szakaszban rejlik egyik kiinduló pontja az egységes középiskolai mozgalom azon irányának, mely szerint az új középiskola — történeti hagyományaink és nemzeti műveltségünk fejlődése irányában — a gymnasiumi, jobban mondva latin típusból fejlesztessék ki. Ugyancsak a reáliskolának a gymnasiumhoz való közelebb hozatalát célozta 1887-ben a latin nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak meghonosítása a reáliskolában, egybehangzóan a törvény fentebb említett enged-ményével s ezen engedmény népszerűsítése céljából.

Szintén a kétféle középiskolának egymáshoz való közelebb hozatala volt a jelszó akkor, midőn megalkották az 1890. évi XXX. t.-cikket, mely a görög nyelv feltétlenül kötelező voltát megszüntette s e tárgy helyébe szabad választásra részben technikai elemeket vitt bele a gymnasiumba.

Ámde mindezek a kísérletek, amellet, hogy közelebb hozták a kétféle középiskolát, észrevétlenül lételet adtak valaminek, ami szerzőik szándékait meghaladta. A mai törvényes állapot szerint ugyanis hazánkban a középoktatás már nem két, hanem három irányban

halad. E három typus: 1. a *latin-görög* irány, 2. a *latin* irány, 3. a *latin* nélküli irány. A latin-görög irány kivétel nélkül minden főiskolára jogosít. A latin irány (akár a gymnasiumban az úgynevezett compensációval, akár a reáliskolában a latin nyelvi kiegészítő tanulmányokkal), a műegyetemen kívül a jogi és orvosi karokra is jogosít. Csupán a latin nyelv nélküli irány az, melynek jogosító hatálya a műegyetemre, a természettudományi, a matematikai, a bányászati, erdészeti és gazdasági tanulmányokra szorítkozik.

Ha a *tanítás anyagát* hasonlítjuk össze, azt fogjuk találni, hogy a gymnasiumban és reáliskolában — nagyobb-kisebb terjedelemben — a következő közös tárgyak fordulnak elő: hit- és erkölcstan, magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, földrajz, Magyarország történelme, egyetemes történelem, bölcsészeti előtan, mennyiségtan, természettan, kémia, rajzoló geometria és ábrázoló mértan, szabadkézi rajz, szépirodalom és torna. Csakis a gymnasiumban tanítják rendes tárgyakul a latin és görög nyelvet, csakis a reáliskolában a francia nyelvet. De mind a latin nyelvet a reáliskolában, mind a francia nyelvet számos gymnasiumban mérsékeltebb célokkal és követelményekkel, s mint rendkívüli tárgyakat szintén meg lehet tanulni. —

A magyar középiskola (mind a gymnasium, mind a reáliskola) *nyolcz osztályú és nyolcz évfolyamú*. Ezen évfolyamok és osztályok a gymnasiumban *külső tagolás nélkül* vezetik a tanulót a végső célokig, a 9—10-ik életévtől a 17—18-ik életévig. A reáliskolában a IV. év után a tanítandó anyag elrendezése bizonyos megállapodásokat, bizonyos szerves nyugvó-

pontokat mutat. A nem teljes, vagyis nem nyolcz évfolyamú középiskolák felállítását a törvény csak kivételesen vagy átmenetileg engedi meg.¹ Az 1894/95. tanévben Magyarország területén volt 184 középiskola; és pedig 151 gymnasium és 33 reáliskola. Fejlettség szerint volt nyolcz osztályú gymnasium 103, nyolcz osztályú reáliskola 23, összesen 126 teljes és 58 nem teljes (többnyire négy osztályú) középiskola, mely számból azonban nyolcz fejlődésben levő középiskolát le kell számítanunk.²

Törvényünk a középoktatás terén a *nemek különbségére* nincsen tekintettel. Általában 'középiskolákról' szól, s így a leányok középiskolai tanulmánya ugyanazon törvényes alapon áll, mint a fiúké. Mindazonáltal a közoktatási kormány a leányokat egyelőre a *magántanulásra* utalta, figyelemmel arra, hogy a fiúk és leányok együttes tanulását az átmeneti kor-
nak különös óvatosságra intő mozzanatai nem ajánlják. A leányok e szerint az ország bármely nyilvános középiskolájánál tehetnek magánvizsgálatokat és érettségi vizsgálatot az 1883. évi és 1890. évi középiskolai törvények tanulmányi mértéke és határozatai szerint.³ A leányoknak e törvényes joga különösen legújában vált fontossá, amidőn Wlassics Gyula minister

¹ Ezen üdvös intézkedés sok önkénynek vetett véget. Az 1863/64. évben voltak 5, 6 és 7 osztályú gymnasiumaink, sőt volt három osztályú is. Teljes gymnasium körülbelül 70, teljes (hat osztályú) reáliskola négy volt. Még a középiskolai törvény életbeléptetése idején is volt oly gymnasiumunk, melynek csak négy felső osztálya állott fenn, míg az alsó négy osztályt latin nyelvvel megtoldott polgári iskola pótolta.

² Nem vettem számításba az 1895/96-ik tanévvel megnyílt makói, zalaegerszegi és budapesti VIII. ker. gymnasiumokat.

³ 1895. évi december 31-én 72039. sz. a. kelt ministeri rendelet.

kezdemenyező előterjesztésére megengedte a király,¹ hogy a nők a tanári, orvosi és gyógyszerési pályákra való léphetés céljából a szabályszerű feltételek mellett, esetről esetre adandó ministeri engedély alapján, a főiskolákra rendes hallgatókul felvehetők.

A középiskola a *befejezett kilenczedik élet-évvel veszi fel* növendékeit, feltéve, hogy a népiskola negyedik osztályát sikerrel elvégezték vagy megfelelő képzettségöket felvételi vizsgálaton igazolták. Minden osztálynak egy-egy évet, tehát a teljes tanfolyamnak nyolcz évet szán a törvény, s csak kivételesen engedi meg több osztálynak rövidebb idő alatt való elvégzését, vagyis az *osztályok összevonását*. Egyik osztályból a másikba a növendékek *selectio* útján lépnek fel, ami annyit jelent, hogy mindazok, kik az illető osztály tanításának anyagát nem sajátították el, visszamaradnak, míg azok, kiknek előmenetele a követelményeknek megfelel, tanulmányaikat magasabb osztályban folytathatják. Vannak államok, ahol ez nincsen így. Hazánkban mind a nyolcz osztályban van ily *selectio*, s azonfelül az egész középiskolai tanfolyamot *érettségi vizsgálat* fejezi be, melynek célja a tanulók szellemi fejlettségét a tudományok szakszerű művelésének mértéke szerint megállapítani.

Középiskolákat állíthat minden jogi személy. Tehát: a törvényhozás hozzájárulásával az állam; továbbá bármely nemzetiségű egyes honpolgár, nemkülönben bármely község, egyház vagy egyházközség az állami törvények megtartásának kötelezettsége és

¹ 1895. évi november hó 18-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározás (1895. évi december 31-én 72038. sz. a. kelt ministeri rendelet).

az állam törvényszabta felügyelete mellett. Aki nyilvános középiskolát kíván állítani, az intézet megnyitása előtt legalább négy hónappal tartozik szándékát a közoktatási kormánynak bejelenteni s az iskola szervezetére vonatkozó részletes kimutatásokat előterjeszteni. Ha két hó leforgása alatt válasz nem érkezik, az intézet megnyitható. Magyarországon középiskolákat tartanak fenn az állam, a közalapok, a polgári és hitközségek, a katolikus tanító-rendek, az egyházak és hitfelekezetek, és magánosok. Az 1894/95-ik tanévben az állam tartott fenn 40 középiskolát, a magyarországi tanulmányi alap 16-ot, az erdélyrészi tanulmányi alap 7-et, más alapok és alapítványok 8-at, katolikus egyházi főhatóságok 2-öt, tanító-rendek 32-öt,¹ községek (itt-ott felekezeti jelleggel) 16-ot, magánosok 4-et, a görög-keleti hitfelekezet 4-et, az ágostai evangélikusok 25-öt, az ev. reformátusok 27-et, a két protestáns hitfelekezet együttesen 1-et, az unitáriusok 2-öt.²

Középiskoláink *tannylve* ma már csekély ki-

¹ Magyarországon következő szerzetes rendek tanítanak: kegyesrend, sz. Benedek-rend, premontrai rend, ciszterciák rendje, sz. Ferencz-rend, minoriták, jezsuiták.

² Az állami és törvényhatósági középiskolákban (pl. losonczyi állami főgymnasium, szegedi állami főreáliskola, zentai községi gymnasium, budapesti IV. kerületi és VIII. kerületi községi főreáliskolák) a hit- és erkölcsstan tanításáról valamennyi tanulóra nézve az illető hitfelekezetek tartoznak gondoskodni, míg a felekezeti és hitközségi középiskola fentartója a maga felekezetéhez tartozó növendékek vallás-oktatását maga intézi. (1883. évi XXX. t.-cz. 9. §-a). A felekezeti és nem felekezeti középiskolák között való megkülönböztetés nem ugyan a törvény alapján, hanem a gyakorlat szerint a tanárok vallásában is kifejezésre jut: az állami és törvényhatósági középiskolákban bármely vallású tanárok alkalmaztatnak, a katolikus középiskolákban csak katolikusok, az ev. református intézetekben csupán ily felekezet-hez tartozók stb.

vétellel magyar. Ezen eredmény, összemérve a hatvanas évek tannyelvi tarkaságával, annyival öröndetesebb, mert nem erőszakos úton, hanem a magyar kultúra felsőbbségének hatása alatt jött létre. Szabad-elvűen megszerkesztett törvényeink ugyanis, jelesül az 1868. évi XLIV. és az 1883. évi XXX. t.-cz. teljes szabadságot engednek az összes hitfelekezeteknek arra nézve, hogy az általuk fentartott középiskolákban a tanítás nyelvét maguk határozzák meg. Az 1894/95-ik tanévben az ország középiskolái között magyar tannyelvű volt 157 intézet,¹ román tannyelvű 6, német tannyelvű 7, német-magyar 4, szerb-magyar 1, olasz 1.

Nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy a sokféle faji, vallási, nyelvi és nemzetiségi érdek között, mely hazánkat keresztezi, középiskoláink legnagyobb részének magyar voltában mily erős biztosítéka rejlik nemzeti kulturánk terjedésének és magyar államiságunk megszilárdulásának. Mert a középiskolákból kerülnek ki mindazok, kik a nemzetet majdan vezetni fogják: ha sikerül ezeket a magyar műveltség eszközeivel a magyar közérzés számára megnyernünk, a legszilárdabb alapokra fektettük kormányzatunkat, közigazgatásunkat, igazságszolgáltatásunkat, közoktatásunkat, egyesületi és társas életünket, tudományunkat, sajtónkat, — mindenünket. Elévülhetetlenek azok az érdemek, melyeket középiskoláink ez irányban nemzetünk és államiságunk jövőjének biztosítása körül három évtized óta szereztek, s nincs az a babér, mely

¹ Ezek között vannak iskolák, melyeknek első osztályában német vagy tót vagy szerb vagy román segédannyelvet használnak, ami természetesen nem teszi az iskolát vegyes tannyelvű intézetté. A pancsovai gymnasiumról bátran elmondhatjuk, hogy magyar tannyelvű középiskola.

ez iskolák hazafiasan munkálkodó tanárait e szolgálataikért elég tisztesen megkoszorúzhatná.

Ámde törvényünk nemcsak a nemes versenynek, a kultura hódító varázsának eszközeit ismeri, hanem bölcs előrelátással, a *megtorlás módját* is kezébe adja a miniszternek a kényszerítő szükség esetére. Szabad elhatározással és az önrendelkezés nagy mértékével ruházza fel az iskolafentartókat mindaddig, míg e jogokat a közös haza javára hasznosítják; de tud sújtani is, ha a középiskola működése a legszen-
tebb kötetlek megbontására irányulna. A 49. §. jogává és tisztévé teszi a miniszternek az állam-, alkotmány- vagy törvényellenes tanokat magában foglaló tankönyvek kitiltását, szükség esetén elkobzását s az illetők megfenyítését; az 50. §. pedig úgy intézkedik, hogy amennyiben a kormány valamely felekezeti középiskolában erkölcsi bajoknak vagy államellenes irány-
nak jönne tudomására, szabályszerű vizsgálat után az iskolától a veszedelmes egyéneket eltávolíttathatja, ellenök a büntető eljárást megindíthatja, sőt, ha a bajt az egyesek eltávolítása nem orvosolná, az intézet bezáratása iránt legfelsőbb helyen előterjesztést tehet. Amióta a törvény életbe lépett, a középiskolákban használt tan- és segédkönyvek közül állami tekintetekből 24 tankönyvet és 9 térképet vagy atlaszt tiltott el a miniszter. Középiskola hatósági bezáratásának az 1883. évi XXX. t.-cz. életbeléptetése óta egyszer sem forgott fenn szüksége.

II.

A középiskolák viszonya az államhoz általában két szempontból tekinthető: a nyilvánosság és a kormányzat szempontjából.

Az ország középiskolái vagy *nyilvános* vagy *magánintézetek*. Nyilvános a középiskola akkor, ha az általa kiadott bizonyítványok az ország egész területén a közélet minden viszonyaiban érvényesekül ismertetnek el. Ezen állami érvényességet az államkormány mondja ki, és pedig a törvényben megszabott bizonyos kellékek alapján, melyeknek birtoklása szerzi meg a nyilvánosságra a jogcímet. A nyilvánosságnak e legfőbb kellékei: 1. hogy a fentartó az intézetet teljesen szilárd anyagi alapra helyezze s törvényszerű állapotát ingadozásnak alá nem vetett jövedelmi források lekötésével biztosítsa, 2. hogy az iskola részére a tanítás és nevelés munkájának kellő berendezhetése végett elegendő számú, a műszaki, paedagogiai és hygienikus követelményeknek megfelelő helyiségeket bocsásson rendelkezésére; 3. hogy az iskola a tanításban oly tervet kövessen, mely a végső célok és az ismeretek mértéke tekintetében az állami középiskolák tantervének színvonalát elérje; 4. hogy felszerelése a tanítás mai követelményeinek eleget tegyen; 5. hogy tanárainak száma és formaszzerű képesítése a tanítás és nevelés eredményességének biztosítékául szolgáljon.

Amely középiskola e kellékeknek nem felel meg, a nyilvánosságra igényt nem tarthat, s magánközépiskola számba megy. A magánközépiskolák elé is bizonyos kellékeket szab a törvény, csekélyebb fokúakat

és szűkebb körűeket, de semmivel sem kevésbbé kötelezőket, mint aminők a nyilvános középiskolákra irányadó követelmények. A különbség legfőképen abban van, hogy a magánközépiskolák vagyonának biztosítását s a tanárok formaszzerű képesítését (az igazgató kivételével) nem kívánja meg a törvény. Az ily középiskolák államérvényes bizonyítványokat nem adhatnak s növendékeik bármely nyilvános tanintézetbe felvételre jogosító bizonyítványt csakis nyilvános középiskolában kiállott vizsgálatról nyerhetnek.

Az 1883. évi XXX. t.-cz. 53. §-a feltételezi azt, hogy az állam a maga iskoláiban a törvény összes kellékeinek megfelel, mert e szakasz kimondja, hogy a minster a *nyilvánosságot* a rendelkezése és közvetlen vezetése alatt nem álló középiskoláktól három előzetes megintés után *megvonhatja* abban az esetben, ha e középiskolák általában nem felelnek meg a törvény rendelkezéseinek. Ha figyelembe vesszük, hogy mily nagy hiányokat kellett pótolniok az iskolafentartóknak, hogy némely intézet anyagi és szellemi állapota mennyire elmaradt a törvényszabta színvonal-tól, azt kell mondanunk, hogy az államkormány a törvény életbeléptetése óta lefolyt 13 év alatt e jogát igen enyhén gyakorolta, mert ezen idő alatt csak 30 középiskola részesült megintésben, és pedig egyszeri megintést kapott 16 középiskola, két ízben megintetett 12, három ízben két középiskola.

Ami a *középiskolák kormányzatát* illeti, rendkívül fontos és következményeiben messze kiható változást jelez az 1883. évi XXX. t.-czikk. Láttuk fennebb, hogy a hazai tanügy első országos rendezését Mária Terézia kísérlette meg, s hogy a Ratio

Educationis az államkormány közvetetlen felügyelete alá kívánta helyezni az akatholikusok iskoláit is. De azt is láttuk, hogy e rendelkezést, mely csak a királyi hatalomban, de nem a törvényben gyökerezett, hazai autonóm felekezeteink nem tekintették magukra nézve kötelezőnek. Mikor azután az 1790/91-ik évi országgyűlés a protestansok vallási és tanítási szabadságát törvénybe iktatta, tanügyük nemcsak megtűrten, hanem törvény erejénél fogva is teljes önállósággal fejlődött tovább. Hazánk középoktatása két, egymással alig érintkező kör határain belül folyt: egyik kört alkották a katholikus (vagy amint kezdettől fogva mondták, királyi), a másikat a nem katholikus középiskolák. Amazok egymás közt teljesen egyforma rendszert követtek s valamennyien az országos kormányzékek rendelkezése alatt állottak; emezek az állami hatalomtól függetlenül s legtöbbször egymás közt is kapcsolat nélkül működtek, a tanítói és nevelői eljárásnak soknemű változatait és különb-különbféle típusait hozva létre. Amott a központosítással együttjáró egyöntetűség és uniformizálás, emitt az önkormányzat szülte egyéni kialakulás és különállás. Ezen egyéni fejlődésnek megvoltak jó és rossz oldalai: egyrészt korlátlanul képződhettek egyes nagy mesterek, iskolaszervezők és tudós tanárok irányadó működésének hatása alatt jellemzetes, nem ritkán becses didaktikai hagyományok és módszerek, erősödhetett az önálló nemzeti szellem és szabad gondolkodás; másfelől azonban egységes felügyelet és általánosan szabályozó vezérgondolat híján bizonyos irányokban könnyen fejlődhettek ki egyoldalúságok és ferdeségek. Mentől inkább kezdett megvaló-

sulni alkotmányos szabadságunk és nemzeti államunk ideálja, annál érezhetőbb lett az egységes szellemű, nemzeti középoktatás hiánya, annál nagyobb szükségét érezte mindenki az állami gondolat összetartó erejének azon a téren, ahol a nemzet vezető osztályai nevelődnek.

Hogy hazánk középoktatásában ezen régen óhajtott *egység* létrejött, ebben rejlik nagy, megmérhetetlen fontossága a különben elég hézagos és több helytt tökéletlenül megszerkesztett 1883. évi XXX. törvénycikkeknek.

Az egységet a törvénynek különösen három intézkedése biztosítja: egyik az, mely a tanítás végső céljának és mértékének, mint kötelező minimumnak a megállapítását az állam jogává és köteletségévé teszi; a másik a magyar nyelvnek és irodalomnak az ország összes középiskoláiban elrendelt kötelező tanítása, kapcsolatban azon intézkedéssel, hogy a magyar nyelv és irodalom története a nem magyar tannyelvű intézetek legfelső két osztályában magyarul tanítandó; a harmadik, hogy az ország területén a középiskolai tanítás jogát csak az a magyar honpolgár gyakorolhatja, akit a magyar állam erre képesnek ítél. Mindhárom intézkedés első rendű fontossággal bír. Az első, elég szerencsés módon, közös keretbe foglalja az eddig széjjelfutó törekvéseket, anélkül, hogy teljesen nivellálná őket, mert hiszen a közösség határain belül szabad mozgást, kellő változatosságot és szerves életfejlődést enged az iskolák egy részének. A magyar nyelvnek és irodalomnak a nem magyar tannyelvű középiskolákra való kiterjesztése azt jelenti, hogy az állam nyelvét és annak irodalmát magasabb fokban bírni tartozik az a magyar

állampolgár is, ki nem magyar nemzetisége mellett az állami szervezet valamelyik ágában működni hivatva lesz. Végül, az állami tanárképesítés és az állam nyelvén leteendő tanárvizsgálat a tanárok képzettségének s ez által a tanításnak egységes színvonalát biztosítja, s egyúttal az összes középoktatást a magyar államiság egyik tényezőjévé avatja. Nagy mértékben megerősítette ezen egységet végül az 1894. évi XXVII. t.-cz. is, mely amidőn az autonom felekezetek, községek és törvényhatóságok középiskoláinak tanárai számára külön nyugdíjintézetet létesít, egyúttal 13. §-ában az állami és nem állami középiskolák közt a tanárok szolgálati ideje tekintetében teljes viszonyosságot állapít meg, minek következtében ledőlt a legmagasabb választó fal, mely a két rendbeli középiskolák tanárait eddig elkülönítette egymástól.

Külsőleg kifejezésre jut a középoktatás egysége abban, hogy az *állami felügyelet és ellenőrzés* nagyobb vagy kisebb mértékben az ország összes középiskoláira kiterjed.

Ebben a tekintetben az 1883. évi XXX. t.-cikknek most már tizenhárom éves magyarázata szerint az ország középiskolái három fő-csoportra oszlanak: *a)* az állam rendelkezése, *b)* az állam vezetése, *c)* az állam felügyelete alatt állók.

Az *állam rendelkezése* alatt álló középiskolákkal szemben a törvények határain belül feltétlen cselekvési szabadsága van az államkormánynak. Ide tartoznak az állampénztárból és a kormány rendelkezése alatt álló közalapokból (tanulmányi alap és Bibich-alap) fentartott intézetek (állami és királyi középiskolák). Ezek száma 1894/95-ben 57.

Az állam vezetése alatt álló középiskolák paedagogiai s didaktikai ügyekben az államkormány rendelkezéseit tartoznak követni, a többiekben az állami felügyelet korlátai közt maguk intézkednek. Ide tartoznak a törvényhatósági, községi, társulati s egyesek által fentartott, nemkülönben a magyarországi római és görög-katholikus, végül az alapítványi középiskolák.¹ Ilyen intézet volt 1894/95-ben összesen 62.

Különállást biztosít a törvény 41. §-a a középiskolák ezen csoportjában az erdélyrészi tanulmányi alapokból fentartott kőlozsvári, gyulafehérvári, marosvásárhelyi, brassói, csiksomlyói, székelyudvarhelyi és kézdivásárhelyi katolikus gymnasiumoknak, összesen tehát hét középiskolának, melyeket a minster közvetlen felügyelete mellett az erdélyi róm. kath. status vezet. E viszony magyarázatára szolgáljon, hogy pl. e gymnasiumok tankönyveit a status választja, de a minster által engedélyezetttek közül; hogy az érettségi vizsgálatokon nem a status kiküldötte, hanem a kir. tanterületi főigazgató elnököl, aki tanulmányi tekintetben az államkormány közvetlen ellenőrzését és felügyeletét a status középiskoláiban állandóan (s nem évről évre nyert megbízatás alapján) gyakorolja. Az erdélyrészi róm. kath. status gymnasiumainak az államkormányhoz és az állami tanügyi hatóságokhoz való ezen külön viszonya a történeti fejlődésnek folyománya, s e viszony részleteit évtizedekig tartó tárgyalások után a Felsőnek 1893. évi november 4-én

¹ Meg kell jegyezni, hogy a községi és törvényhatósági középiskolák tanárai fölött a minster gyakorolja a fegyelmet, míg a kath. főpapok és szerzetes-rendek intézeteiben az egyházi főhatóság (püspökök, rendfőnökök) hatáskörébe tartozik a tanárok fegyelmi ügye.

kelt legfelsőbb elhatározásával szentesített ú. n. Hatáskör-Szabályzat állapította meg.

Az *állam főfelügyelete* alá tartoznak az autonom hitfelekezetek (az ágostai evangélikus, az evangélikus reformált, az unitarius, a gör.-kel. egyházak) középiskolái, melyekről részben már az 1790/91. évi XXVI. és az 1868. évi IX. t.-cikkek intézkedtek. Ezen középiskolák képviselik ma még az iskolának és egyháznak ama szoros összefüggését, mely a mult századok iskolaügyét oly kiválóan jellemezte. Az 1883. évi XXX. t.-cz. e középiskolák önrendelkezési jogát újból biztosította. A tanári kar fölött áll közvetlenül a fentartó testületet képviselő felügyelő bizottság (iskolai bizottság, senatus, directorium, presbyterium, gondnokság stb.), második fokon az egyházkerület, melynek képviselője a püspök, igazgató-tanács, consistorium stb. A Királyhágón inneni ág. evangélikusok legfelsőbb foruma iskolai ügyekben az egyetemes gyűlés, az összes ev. reformatusoké a convent, az unitariusoké az egyházi főtanács, a görög-keletieké az illető egyházi főhatóságok. A minister az autonom középiskolák irányában évről-évre kinevezett megbízottainak és képviselőinek közbejöttével csakis a legfőbb felügyeletet gyakorolja; egyébként a törvényalkotta kereten belül s az ott kitűzött általános czélokra való kötelezettséggel, fölöttes egyházi hatóságaiktól vezetve, maguk és fentartó testületeik intézik összes paedagogiai, didaktikai, személyi és fegyelmi ügyeiket. Autonom felekezeti középiskolánk van 58.

A középiskolai törvény azonban az autonom felekezeteknek az imént említett csoportjában mintegy önkéntelenül még egy külön kategóriát létesített:

azon középiskolák ezek, melyeket a minister a 47. §. alapján állandó évi államsegélyben részesít, s melyek lényegileg nem állanak távol a minister vezetése alatt álló középiskoláktól. A megkötött szerződések értelmében ugyanis ezen középiskolák megtartják ugyan önkormányzati jogukat, de bizonyos megszorításokkal, melyek közt leglényegesebbnek tartom a következőket: a) az iskola teljesen az állami tantervet tartozik követni, b) a tanárok létszámát az állami mérték szabja meg. Különösen az állami tanterv elfogadásának kötelessége fontos, mert ezzel a tanítás egységének köre is tágult. Minthogy autonom felekezeti középiskolánk már csak kevés van olyan, mely államsegélyben nem részesül, állítható, hogy Magyarország középiskoláinak legnagyobb része ma már egy és ugyanazon tantervet követi. S e fejlődés még nem ért véget: mind több és több középiskola kéri az államsegélyt, s mind kevesebb lesz azok száma, melyek teljesen függetlenül intézik az oktatás ügyét. Oly jelenség, mely nemzeti kulturánk erősítése szempontjából fölötte örvendetes; bár nem tagadható, hogy ezen mind erősebben érvényesülő áramlat paedagogiai típusok, egyéni színezettel bíró, sajátos jellemű iskolai intézmények megalakulására vagy fenmaradására nem látszik alkalmasnak.

Az ország középiskoláit az 1883. évi XXX. t.-cz. 42. §-a tizenkét *tankerületbe* sorolta, melyeknek élén egy-egy tankerületi főigazgató áll. E tankerületek: a budapest fő- és székvárosi, a budapestvidéki, a pozsonyi, a beszterczebányai, a kassai, a debreczeni, a nagyváradi, a szegedi, a székesfehérvári, a győri, a kolozsvári és nagyszombati. A *tankerületi főigazgatók*

közvetetlenül a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek vannak alárendelve; kötelességök a miniszter rendelkezése és vezetése alatt álló középiskolákban a legfőbb tanügyi hatóság intézkedéseit végrehajtani, a tanulmányi és fegyelmi rendre felügyelni, ezen intézetekben az érettségi vizsgálatokat vezetni, tapasztalataikról jelentést tenni és a szükséges javaslatokat megtenni. Az autonom felekezeti középiskolákban a fő-felügyeletet az évről-évre kinevezett *ministeri megbízottak* teljesítik (rendszerint azon főigazgatók, kiknek tankerületéhez az illető autonom felekezeti középiskola tartozik). Érettségi vizsgálataikon az egyházi hatóság kiküldötte elnököl, míg az államkormány a törvényben körülvonalozott ellenőrzési jogát külön bizalmi férfiakkal, a *kormányképviselőkkel* gyakoroltatja.¹

¹ V. ö. az 1884. évi 18025., 1892. évi 10902., 1884. évi 33296, 1892. évi 4316. és 1884. évi 18514. számú ministeri rendeletekkel kibocsátott utasításokat (főigazgatók, ministeri megbízottak, kormányképviselők számára).

MÁSODIK FEJEZET.

Tanulmányi rendszer.

I.

Az 1879-ik évben kibocsátott gymnasiumi tanterv¹ nagy haladást jelez a hatvanas és hetvenes évek tantervi kísérletezései után. A Thun-féle tervezet óta ez az első, melynek *minden része megokolható*. Nyilván nem úgy készült, hogy az ismeretanyag előzetesen bizonyos külső kategóriákba, jobban mondva órarendi táblázatokba osztatott be, megtűrve a bele nem férő részek utólagos kihagyását vagy a különböző művelődési elemek mechanikus felcserélését és tetszésszerű helyzetváltoztatását a tanítás egészében; nem oly terv akart lenni, mely népszerű fogadtatást áhítva, kénytelen felkapott jelszavakra vagy épen avatatlan körök kívánságaira hajtani. A terv készítője a közvetlenül megelőző évtizedek csekély értékű didaktikai hagyományainak ellenére is (s ez el nem vitatható érdeme) éles tekintettel felismerte, hogy a jó tanterv élő organismushoz hasonlít, melynek minden tagja értelmes munkát végez, s hogy a

¹ 1879. évi 17630. számú min. rendelet.

tanítás végső célja csak úgy valósulhat meg, ha a szolgálatába szegődtetett mellékczélok egymást folytonosan támogatják. Törekvése az volt, „hogy a növendék fejlődéséhez mért tananyag egymásutánjában oly folytonosság létesüljön, mely az egyszer megszerzett ismeretet nem hagyja többé vesztegelni, hanem alapul tekintve a tovább haladásban, azt alkalomszerűen fel tudja használni“.

Lássuk, minő alapelvek jutnak kifejezésre e tervben, mely bár többszöri átdolgozáson ment keresztül,¹ lényegében változatlan maradt mindekkoráig.

Első és legfőbb jellemvonása gymnasiumi tantervünknek *a magyar nyelv és irodalom középonti helyzete* a tanulmányok egészében, különösen az irodalmi oktatásban. Ezt illeti meg „részint az alapvetés, részint az elméleti okulás rendszeres egybefűzése és kiegészítése“. A magyar nyelvi alakok taglalása folyvást megelőzi és megkönnyíti az idegen nyelvalakok jelentésének megértését, s a tárgyalásra felvett olvasmányok mindenütt úgy vannak megállapítva, hogy „nemzeti irodalmunk műveinek magyarázata és értelmező feldolgozása hozzájárulhasson az idegen remekművek gondolati és stilisztikai“ megértéséhez. Arany János Toldiját előbb olvassák, mint Vergilius Aeneisét, a homéri eposokat és Goethe Hermann és Dorotheáját; az V. osztályban Arany balladáit és románczait mellett latin lyrikusokból vett szemelvényeket és Herder Cidjét tárgyalják, mely utóbbi viszont elősegíti az osztály történelmi tanulmányát, különösen a lovagi kor megértését. A retorikai magyar olvas-

¹ 1880-ban (16179. min. sz.), 1883-ban (26776. min. sz.) és 1887-ben (8619. min. sz.).

mányokkal párhuzamosan halad Cicero; viszont a magyar tanításban tárgyalt dráma megelőzi Schiller Tell Vilmosát és Goethe Iphigeniáját, úgyszintén Plautus és Terentiusnak, nemkülönben Sophoklesnek olvasását.

De nemcsak vonatkozásaiban *nemzeti* a tanterv, hanem a *magyar irodalmi tanítás belső kapcsolataiban is*. „A magyar nyelv tanításának legjelesebb célja, hogy a nemzeti érzületet és gondolkodást, mint megneemesülve, erkölcsösítve, irodalmunk örökbecsű lapjain jelentkezik, átörökítse a jövő nemzedékre.“ Érdeme a tantervnek, hogy e cél megvalósítását egybe tudja kapcsolni a nemzeti történet főbb korszakainak tanulmányával, ilyképen a gyermeki lélek fejlődéséhez mért fokozatos egymásutánban szemléltetve a magyar nép jellemének és művelődésének százados munkásságban végbement kialakulását. Miután az I. osztályban a magyar mese- és monda-világgal, a II. osztályban a kereszténység megalapításával, a Sz. István- és Sz. László-korabeli gondolat- és érzelmvilággal, a III. osztályban a nemzeti öntudat megszilárdulásának eszméjével (Szalay Tatárjárása) ismerkedtek meg a tanulók, a IV. osztályban a lovagi kor virágát, Nagy Lajos korát tanulják megbecsülni oly irodalmi remekművön (Arany Toldija), melynek utóléleketlen paedagogiai értékét ez a tanterv fedezte fel igazán, felhasználva azt egyúttal arra is, hogy a költészet egyik nagy műfaján, az eposon ismerjék meg a tanulók a magyar stíl alaptörvényeit. Az V. osztályban következik a magyar lovagi kor kései típusa, Hunyady János, szemléltetve különösen Arany Jánosnak, a Hunyadyak korából vett ballada-cyklusán s alapjául szolgálva a compositio tanulmányának. Ime

egy példa, miképen valósítja meg tantervünk a nemzeti gondolatot; íme az érzületi anyagnak egy sora, mely kezdetét veszi a magyar mesén és őskori mondán s végződik a VI. osztályban a magyar államélet teljességével, Deák Ferencz felirati javaslatával. Nemkülönben nyilvánul a nemzeti szempont az idegen irodalmak tárgyalásában is. „A tervnek azokra (az *ó-klasszikus* írókra) kellett főtekintettel lenni, kiknek befolyása a modern irodalmak, különösen nemzeti irodalmunk alakulásában nyilvánvaló.“ Továbbá: „a gymnasiumi oktatás tervszerű keretében a *német* nyelvi olvasmány is az irodalmi műveltség megszerzésének lép szolgálatába és benső kapcsolatban kell, hogy álljon az alapvető magyar irodalmi tanulmányokkal“. A *hazai történet* czélja nemzetünk társadalmi életének, hazánk alkotmányos rendjének és közigazgatásának ismertetése az alsó fokon, hazánk és nemzetünk történeti fejlődésének beható megvilágítása a legfelső osztályban. A magyar föld ismertetését tekintí feladatának a *földrajz* s részben a *természetrájz* is, sőt a szorosán vett *reális tanszakokban* is ráutal a tantervi utasítás azon pontokra, hol a tanulóval magyar viszonyokat, magyar ipart és kereskedelmet, magyar intézményeket lehet alkalmoszerűen megismertetni.¹ A nemzeti szempontnak ezen érvényesülése a tanterv minden részében csak folyománya az alapvető gondolatnak, mely a tanterv szerkezetét áthatja. E gondolat az egyes tárgyak folytonos egymásra *vonatkoztatása* és *összekapcsolása*. „A középiskola“, mondja az utasítás, „az egyes tanulmányokat nem szakszerű

¹ V. ö. Waldapfel János: A nemzeti elem gymnasiumaink tantervében. Budapest, 1895.

elszigeteltségökben, hanem kapcsolatos összehangzó együttességben kívánja alkalmazni a tudományos előkészítésre, az általános műveltség megalapítására és mind ennek végső céljára, a nemes erkölcsű jellemesség fejlesztésére. . . . . A gymnasium tanítványában a tudományos érdeknek még csak gyenge csirái ébrednek, ezen képességet pedig ép a különböző tárgyakban való tájékozódás, egyikből a másikba való átpillantás, a kapcsolatoknak kellő feltűntetése által külön kell fejleszteni. . . . . A tanárok feladata abban áll, hogy tanszakuk körét tisztán tartva, az egyéb tárgyakban nyert képességet alkalomszerűen saját céljaikra felhasználni el ne mulasztásák“. Példák: A magyar és latin grammatikai tanítás párhuzamos-sága az alsó osztályokban; a német grammatikai tanítás belépése azon a ponton, ahol a latin alaktan és az empirikus magyar nyelvi tanítás befejezést nyer; a görög grammatika kezdete a befejezett latin grammatikai tanítás után; az ó-kori történet a latin irodalmi oktatás bevezetésűl (a IV. osztályban); a természettudományi oktatás menetének folytonossága és egymáson felépülése: természeti földrajz (I., II.), physikai földrajz (III.), chemiai alapismeretek, ásványtan és földtan (IV.), növénytan (V.), állattan (VI.); befejezésűl a physika és kosmographia (VII., VIII.).

A tanterv igazi elvszerűsége azonban a *módszeres utasításokból* tűnik ki, ebben a vezérkönyvben, mely az Entwurf óta először nyújtott ismét részletes tájékoztatást tanárainknak a tanítói eljárás követelményei felől.

Az utasítások a megelőző évtizedek hanyatlásához képest új irányokat jelöltek ki. A régi iskola két

nagy hibából nem tudott kibontakozni: egyik az volt, hogy csakis a formában, a szavakban, a külső szerkezetekben kereste a lényegét a gondolati tartalom méltatásának rovására; a másik, hogy kész tantételeket és törvényeket tanított, melyeket mintácul vett és utánzott, ahelyett, hogy felhasználta volna a gyermeki lélekben szunnyadó energiát a tantételek és törvények okszerű keletkeztetésére. Készen átvette és tovább adta az igazságokat, holott a növendékekkel elemi módon újból felfedeztethette és tudatosan birtokba vétethette volna. Gymnasiumi utasításaink e verbalismussal és mechanismussal végkép leszámoltak. Azt hirdetik, hogy a tanterv „különösen figyelembe akarja vétetni a tanulmányok tárgyi és tartalmi oldalát, s a tanítás anyagát ez irányban is a gymnasium azon sajátos céljához méri, hogy ne a pusztá rá-tanítást, egyes tudományos tények egyszerű átvételét, hanem inkább az értelmi nevelést, a megfigyelés ápolását és a gondolkodás fejlesztését tekintse az oktatás feladatának“. A régi iskola leczkét adott fel és leczkét kérdezett ki; az új iskola úgy vezeti növendékét, hogy a tanítás céljait a maga munkájával érje el. A régi iskola tanulója recipiált, a mai növendék appericipiál; ott az emlékezetnek jutott a főszerep, itt a combináló tehetségnek, a képzetek csoportosításának és társításának. A Ratio Educationis idejében csak emléztek és ismételtek; ma a tanár feladata más: a tanulók meglevő képzeit világosságba hozza s hozzájuk fűzeti és rájuk vonatkoztatja az újakat. Akkor minden egyes leczke el volt szigetelve; ma minden órában tudni kell mindent, amit már tanultunk, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy a meglevő ismeret,

ha biztos és éber tudatunkban van, módszeres vezetés és okos impulsusok mellett magától szüli meg mintegy az újat. Régente a latin grammatikát a declinatio paradigmáinak betanultatásával kezdték s a már megtanult alakokat alkalmazták; ma úgy tanítjuk a declinatiót, hogy összefüggő és tartalmilag is érdekes latin szöveget olvastatunk, s ha ezt tárgyi tekintetben megvilágítottuk, magukkal a tanulókkal kerestetjük fel a szövegben levő névszói alakokat, melyeknek megfelelő elrendezése és a szükséghez képest kiegészítése megadja a paradigmát is. „Érdekes és nevelő tartalmat kell nyújtani az idegen nyelvben, és az által, hogy a nyelvvalakokkal való foglalkozást a tartalomhoz fűzzük, egyrészt fokozni a növendék érdekeltségét a tárgy iránt, másrészt gondolkodásának energiáját a szabályoknak a tényekből való elvonásával emelni.“

E módszer véget vetett a tanuló passivitásának. A leckeórának nem szabad úgy lefolynia, hogy a tanár beszél és a tanuló hallgat. Feszült figyelemre kényszerül az egész osztály, mert a tanár mindnyájához szól, mindnyáját bevonja a közös munkába s lehetőleg mindnyáját kérdezi egy leckeóra lefolyása alatt. A tanár nem előadó többé, hanem tanító, aki beszélget, kérdez, serkent és izgat.

Alapos tárgyi s paedagogiai képzettséget, és kiváló lelkiismeretet követel e módszer minden tanártól. Vége szakadt a kényelmes lecke-morzsoltatásnak, könyvből tanításnak és dictálásnak. Teljes éberség tanár és tanuló részéről, ez lett a tanításnak legelső követelménye.

Szinte természetes, hogy az utasítások e gondolataikkal nyugtalanságot idéztek elő a régi iskola

emberei közt, kik eleinte nem akarták befogadni az újat, a nehezet, a szerintök elvontat, elméletit és ideálisat. Hiszen mögöttök volt tanuságul a százados megszokás, melyet a külső siker is támogatott nem ritkán. Mennyi gyanúsítás és támadás, mennyi zokszó és szidalom esett ebben az időben! Mennyit kelle küzdeniök az új ige harczosainak tollal és szóval, iskolában és közéletben, míg csak valamennyire lecsendesültek a hullámok. Azóta számos év folyt le. Már-már elérkezett annak az ideje, hogy az utasítások kötelező voltát kimondatni kérik olyanok is, kik valamikor csak ajánló erejüket ismerték el. ....

Az új tanterv és módszer lassankint más karaktert adott tankönyvirodalmunknak is: „kiváncos elsősorban“, mondja az utasítás, „hogy különösen a tankönyvek, a növendék fejlődő nyelvismereteihez alkalmazkodva, hozzájáruljanak a tárgyukat illető nyelvi pontosság és izléses ügyesség elsajátításához. A száraz, vázlatos, pusztán emlékezésre szánt kivonatok — minők különösen a reális tanszakokra eddigelé használatosak voltak iskoláinkban — inkább a nyelvi kifejezés megszorítására, majdnem megbénítására vezethetnek; helyökbe élvezetes és tanulságos előadásnak kell lépnie, mely tárgyszerűséggel irodalmi csínt tud egyesíteni“. Megszűntek lassankint a nomenclaturák, a csupa neveket meg adatokat tartalmazó természetrajzok és földrajzok, a tantételek és bizonyítások végtelen sorozatát feltűntető matematikai tankönyvek unalmas és élettelen példatáraikkal. Kiszorultak a használatból a ma már megfoghatatlanoknak látszó, egyveleges magyar olvasókönyvek, melyekben Mátyás király viselt dolgai mellett a kávé hasznáról olvas-

hatott a tanuló; eltűnedezték azok a latin gyakorló-könyvek is, melyeknek minden példamondata egyéni életet élt, ami szinte természetes is, mert hiszen „a béka kuruttyolása“ és „Numa Pompilius törvényei“ közt csak épen annyi az összefüggés, hogy „rana“ és „Numa“ az első declinációhoz tartoznak. Kiszorultak lassankint a külföldről importált vagy németből fordított tankönyvek, melyek idegen eszmevilágukkal nem engedték felszínre jutni a tanítás hazai motivumait, s mind nagyobb figyelem fordult tankönyveink nyelvi szabatosságának követelményére. Ledőltek mindenütt a kényelmes megszokásnak soká imádott bálványai, s a haladó kor üde fuvalma járta át a tanítás birodalmát.

Sok vád hangzott el az utasítások ellen. E munka keretében se helyem, se alkalmam megvitatásukra. Hiba nélkül nincsenek, mert emberi mű tökéletes nem lehet. De állítom, hogy gondolataik gazdagságával és szempontjaik magasságával jótékony fordulatot adtak középiskolai tanításunknak. —

A *gymnasiumi tanítás végső céljait* a tannetv a következőkben állapítja meg:¹

1. *Magyar nyelv és irodalom:*

a) A nyelvtan alapos ismerete és azon képesség, hogy a tanuló oly tárgyakról, melyek tapasztalatának és tanulmányának körébe esnek, világosan, szabatosan és ügyesen tudjon szólni és írni.

b) Irodalmi művek olvasásán, az aesthetikai alapfogalmak fejtegetésén és a műfajok elméletén alapuló ismerete a magyar irodalom fejlődésének.

¹ A hittan tanításának tervét az egyes felekezetek állapítják meg.

2. *Latin és görög nyelv:*

a) A tanulót a latin és görög nyelvtan alapos ismeretére vezetni, és a kiszemelt klasszikus írók megértésére és szabatos fordítására képesíteni; a latin nyelvben arra is, hogy ismerete köréből vett magyar szöveget helyesen tudjon latinra fordítani.

b) A klasszikus népek életének és világnézetének ismerete, amennyiben a gymnasiumban tárgyalt irodalmi művek olvasásából meríthető.

3. *Német nyelv:*

a) Biztos nyelvtani ismereten alapuló megértése az újabb német irodalom műveinek.

b) Azon képesség, hogy a tanuló a középiskolai ismeretek köréből vett valamely tárgyról szóló magyar szöveget német nyelvre helyesen és szabatosan fordítani tudjon.

4. *Történelem:*

Az egyetemes történelem összefüggő áttekintése s a magyar történetnek művelődéstörténettel egybekapcsoltsága ismerete.

5. *Földrajz:*

A föld természeti viszonyainak és az egyes országoknak ismerete, különös tekintettel hazánkra.

6. *Természettan:*

A fontosabb ásványoknak és kőzeteknek, mint földünk kérge alkatrészeinek ismerete, kiváló tekintettel a hazai viszonyokra. — Az érdekesebb növény- és állatsoportoknak szemlélésen és összehasonlításon, valamint a növényi és az állati szervezet taglalásán alapuló ismerete.

7. *Természettan:*

A természettan körébe tartozó tünemények tör-

vényeinek ismerete kísérletek alapján és az elemi matematikai ismeretek felhasználásával.

8. *Mathematika:*

Biztosság a közönséges számokkal való számolásban. — Az elemi mathesis tanainak összefüggő ismerete s némi önállóság alkalmazásukban.

9. *Rajzoló geometria és szabadkézi rajzolás:*

A geometriai fogalmak és alapigazságok megértése, módszeresen vezetett szemlélet és rajz útján. — Az ékítmények stílbeli ismerete és némi ügyesség rajzolásukban, a szép-érzéknek felébresztése és művelése szempontjából.

10. *Philosophiai propaedeutika:*

A belső tapasztalat közönséges tényeinek áttekintése és a gondolkodás törvényeinek s módszereinek ismertetése, főtekintettel a bizonyító és feltaláló gondolatmenetre.

11. *Testgyakorlás:*

Rendszeres gyakorlatokkal az ifjúság testi erejének, ügyességének összhangzatos fejlesztése és egészségének fentartása. —

A gymnasiumi tanítás tervét tárgyaként és osztályonként, s a heti órák száma szerint a következő táblázatos összeállítás mutatja, melybe a görög nyelv helyett választható két kötelező tantárgyat (irodalmi tanulmány és rajz) is felvettem.

Áttekintés órák szerint.

Folyó szám	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Az órák összege
		o s z t á l y								
1	Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2	Magyar nyelv.	6	5	3	4	3	3	3	3	30
3	Latin nyelv	7	7	6	6	6	6	6	5	49
4	Görög nyelv	—	—	—	—	5	5	5	4	19
5	Német nyelv	—	—	4	3	3	3	3	2	18
6	Történelem	—	—	4	3	3	3	2	3	18
7	Földrajz	4	4	2	—	—	—	—	—	10
8	Természetrajz	—	—	—	3	2	3	—	—	8
9	Természettan	—	—	—	—	—	—	4	4	8
10	Mathematika	3	4	3	3	4	3	3	2	25
11	Rajzoló geometria	3	3	2	2	—	—	—	—	10
12	Philos. propaedeutika . .	—	—	—	—	—	—	—	3	3
13	Szépírás	1	1	—	—	—	—	—	—	2
14	Testgyakorlás.	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Órák száma		28	28	28	28	30	30	30	30	232
		33	34	35	33	34	30			
<i>A görög nyelv helyett választható két tárgy:</i>										
1	Irodalom	—	—	—	—	2	2	2	2	}
2	Rajz	—	—	—	—	2	2	2	2	

II.

Az 1890. évi XXX. t.-cz. gymnasiumi tantervünkbe bevitte a *görög nyelv helyett választható tantárgyakat*.

Mint középiskoláink története is bizonyítja, a görög nyelv tanítása hazánkban régi, országos hagyományokra nem támaszkodhatik. Általában nem tekintették a nemzeti művelődés múlhatatlan feltételének. Irodalmunk szellemén sem érzik hatása: volt klasszikai iskolánk, de ez nem a görög, hanem a római ideált választá mintaképül. A fajunkért és alkotmányunkért folytatott százados küzdelmek nem kedveztek az önzetlen görög irodalmi tanulmánynak; s békés időkben se keríthettük sorját e nemes élvezetnek, mert mindenek előtt a viszonytagságos multunkból eredő legsürgősebb hiányokat kellett pótolnunk s mindennapi szükségleteinket kielégítenünk. Csakis az erős tradíciónak e sajnálatos hiánya érteti meg velünk, hogy Csáky Albin gróf oly gyorsan és művelt közönségünknek aránylag nem nagy ellenkezése mellett szüntethette meg a görög nyelv tanításának általánosan kötelező érvényét. Ami másutt óriási forradalmat szült volna, nálunk a szellemek csekély izgatottsága mellett jött létre a törvényhozás parancsszavára.

A törvénynek alapgondolata ez: A középiskola feladata a közműveltség lényeges elemein képezni a szellemet. A görög nyelv, se nemzeti művelődésünk történeti fejlődése, se megállapodott köztudatunk, se különleges nyelvi viszonyaink szerint nem tekinthető közműveltségünk lényeges elemének. Ezért nem is szabad mindenkit tanulására kényszeríteni. Tanulja

az, kit nyelvtelhetsége és egyéni hajlamai képesítenek rá; a többiek tanuljanak helyette mást, nem nyelvet. A helyettesítő tárgy részben az irodalmi műveltség olynemű kiszélesítésére szolgáljon, mely a görög szellemnek habár nem közvetlen, de beható megértését czélozza, részben a szemléleti érzéknek és ízlésnek művelését segítse elő. A választás legyen teljesen szabad, de a két iránynak mindegyike rendes tanulmányként kötelezze azt, aki választja.

Azon növendékeknek, akik nem a görög nyelvet választják, helyette két tárgyat kell tanulniok. E tárgyak: *a)* a magyar irodalom bővebb megismertetése, kapcsolatban a görög remekírók műveinek olvasásával magyar fordításban; továbbá a görög irodalom és művelődéstörténet alapvonalai; *b)* a rajz. Az első helyen megnevezett tantárgy felöleli a magyar irodalomból Kármán József értekező munkáit, Kazinczy és Berzsenyi levelezését, régibb elmélkedő és történeti irodalmunkat (Pázmány, Zrínyi, Cserei, Apor stb.), újabb prózairodalmunk kiválóbb képviselőit (Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Kemény), s a költészetből Berzsenyi, Balassa, Zrínyi, Gyöngyösi, Csokonai és Kisfaludy Sándor műveit; ugyanezen tantárgy foglalja magában Thukydidest, Platon és Aristoteles ethikai műveit, úgyszintén Homerost és a tragikusoknak egy-egy művét magyar fordításban, kísérve megfelelő régiségtani, irodalomtörténeti és műtörténeti magyarázatokkal. A compensatio másik tárgya, a rajz, részint szabadkézi elemeket tartalmaz, részint az ábrázoló geometria alapvonalaait.¹ Mindkét tárgyat négy éven

¹ V. ö. az 1890. évi 30820. és 1891. évi 31085. sz. a. kelt ministeri rendeleteket.

keresztül, párhuzamosan a görög nyelvvel heti 2—2 órában kívánja a tanterv taníttatni; az 'irodalmi tanulmány' az érettségi vizsgálaton is előfordul.

E megoldás, amint azóta bebizonyult, sikerültnek nem mondható. Az, amit a törvény a görög nyelv helyett elrendelt, a maga alkotó részeiben minden egységnek híjával van; annak a módozatnak pedig, mely a bővebb magyar irodalmi tanításban érvényesül, hiába keressük mását a nyugati államok oktatásügyében. Ahol az iskola az osztály egy részének tervszerű intézkedéssel több alkalmat ad valamely ismeret elsajátítására, mint a másik résznek, s mégis mindkettejükkel szemben egységes mértéket kényszerül alkalmazni, oly paedagogiai nehézség keletkezik, melynek elhárítása a törvény megváltoztatása nélkül alig képzelhető.¹

III.

A *reáliskolai tanterv* s a rá vonatkozó utasítások jóval a gymnasiumiak után jelentek meg² s ezeknek methodikus elveit általában magukévá tették. A legnagyobb elvi különbség a kétnemű intézet tanterveinek szerkezete közt az, hogy míg a gymnasium elejétől végig valóban egységes folyamatú intézet, addig a reáliskola tanterve, követve e tekintetben az Entwurf hagyományát, bizonyos mértékig tekintettel van azokra a tanulókra is, kik az alsó osztályok el-

¹ Az 1894/95-ik tanévben 28 intézet kivételével minden főgymnasiumban be volt rendezve a compensatio. Az V-ik osztályban tanulta 1240, a VI-ikban 900, a VII-ikben 679, a VIII-ikban 626, összesen 3445 tanuló. (Az V. osztályban 30·93%.)

² Kiadatott a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minster 1884. évi 15446. és 1886. évi 11891. számok alatt kelt rendeleteivel.

végzése után megválnak a középiskolától. „A tanterv“, úgymond az utasítás bevezető része, „ámbar lényegileg összefüggő egésznek képez, mindamellett nem hagyva figyelmen kívül azon tapasztalati tényt, hogy a tanulók nagy része az alsó osztályok bevégeztével más pályára távozik, a felső osztályok alapvetésének kockáztatása nélkül a négy alsó osztálylyal némileg egésznek adni törekszik. A nyelvtanításban befejezi a magyar és német nyelv grammatikai tárgyalását, megismerteti a francia nyelv elemeivel, tájékoztat nyújt az ügyiratok szerkesztéséről és a stílus főbb törvényeiről. Megismerteti főbb vonásokban az egyes világrészeket, áttekintést nyújt hazánk történetéről s megismerteti az osztrák-magyar monarchia politikai földrajzát. A matematikából befejezi a közönséges számtant, megtanítja az algebrai alapfogalmakat s az egy ismeretlennel bíró első fokú egyenletek használatát. A természettudományokból megismerteti az állatok és növények közönségesebb fajait, a physikai alaptörvényeket s a közéletben leggyakrabban előforduló szervetlen és szerves vegyületeket. A rajzolásban bizonyos fokú kézi ügyességen kívül jártasságot ad a planimetriai és stereometriai alaktanban, továbbá a constructiv és diszítményi rajzban“.

A tanterv egészében a kétnemű középiskola közt a következő különbségek állapíthatók meg: A *magyar* irodalmi oktatás beosztásában az az eltérés mutatkozik, hogy a stilisztikát, retorikát és poétikát a reáliskolai terv egy-egy osztályra, összesen három osztályra tűzi ki (a gymnasium négy évre), az irodalom történetét pedig két évfolyamra osztja fel. — A *német* nyelvet és irodalmat, mint modern művelt-

ségünknek egyik kiváló eszközét, a reáliskola minden osztályában (a gymnasiumban csak hat évig) tanulják s azon kívül második modern nyelvként a *franciát* a III. osztálytól kezdve. A *mathematikából* a reáliskola az elemző mértannal ad többet, mint a gymnasium. A *természettudományok* tanítása annyiban tér el, hogy a reáliskolában a természetrajz rendszeres tárgyalását megelőzi egy propaedeutikus tanfolyam; azonkívül a chemia mint külön tantárgy fordul itt elő. Végül a *szabadkézi rajz* a reáliskolában rendes tantárgy, úgyszintén a felső négy osztály valamennyi tanulójára nézve kötelező rendes tantárgy az ábrázoló geometria.

A reáliskolai tanterv készen talált nyomokon halad, új módszereket nem állapított meg, új eszméket nem hozott forgalomba. Sok becses gyakorlati útmutatást és részletes tapasztalati anyagot tartalmaz, de nem az a magában befejezett, minden vonatkozásában egységesen megfogalmazott szerves mű, minőnek a gymnasiumi tantervet ismerjük. Ép azért itt, ahol csupán középiskoláink szervezetének és rendszerének leginkább szembeszökő jellemvonásait mutatjuk be, e terv bővebb kifejtését és a hozzá való utasítások részletesebb ismertetését mellőzhetjük.

A *reáliskolai tanítás végső céljait* a tanterv következőleg állapítja meg:¹

1. *Magyar nyelv és irodalom:*

a) A nyelvtan alapos ismerete, és azon képzettség megszerzése, hogy a tanuló oly tárgyakról, melyek

¹ A hittan tanításának tervét az egyes felekezetek állapítják meg.

tapasztalatainak és tanulmányainak körébe esnek, szabatosan és helyesen tudjon beszélni és írni.

b) A költői és prózai műfajok ismerete, továbbá az életben gyakrabban előforduló ügyiratok használata.

c) Irodalmi művek olvasásán, az esztétikai alapfogalmak fejtegetésén és művelődéstörténeti készültségen alapuló ismerete a magyar irodalom fejlődésének.

2. *Német nyelv és irodalom:*

a) Biztos nyelvtani ismereten alapuló megértése az újabb német irodalom kiválóbb műveinek.

b) Azon képesség, hogy a tanuló valamely az oktatás köréből vett tárgyról német nyelven helyesen írni és beszélni tudjon.

3. *Francia nyelv és irodalom:*

a) Biztos nyelvtani ismereten alapuló megértése az újabb francia irodalom műveinek.

b) Azon képesség, hogy a tanuló valamely az oktatás köréből vett tárgyról szóló magyar szöveget francziára helyesen fordítani tudjon és a francia nyelv szóbeli használatában lehető jártasságra szert tegyen.

4. *Bölcsészeti előtan:*

A benső tapasztalat közönséges tényeinek áttekintése és a gondolkodás törvényeinek s módszereinek ismertetése, főtekintettel a bizonyító és feltaláló gondolatmenetre.

5. *Történelem:*

Az egyetemes történet összefüggő áttekintése és a magyar történetnek a művelődéstörténettel egybekapcsolt ismerete.

6. *Mathematika:*

Biztosság a közönséges számokkal való számo-

lásban. A matematika elemeinek összefüggő ismerete és lehető önállóság alkalmazásukban.

7. *Természetrajz:*

A természet tárgyainak szemlélése és az élet jelenségeinek megfigyelése alapján azon törvények ismerete, melyek a természet három országában főleg szerepelnek. Magyarország legközönségesebb ásványainak, növényeinek és állatainak, valamint egyes világ-részek jellemző állatainak és növényeinek ismertetése. Földünk szilárd kérgének alkotása, változásai és a szerves élet fokozatos fejlődésének korszakai.

8. *Természettan:*

A természeti tűnemények kísérletek alapján felismerhető és az elemi matematika segítségével formulázható törvényeinek ismerete, kiterjeszkedve a kozmikus tűneményekre.

9. *Vegytan:*

Bemutatott kísérletek alapján az elemeknek, a fontosabb vegyületeknek, valamint a nevezetesebb kémiai fogalmaknak és tűneményeknek ismertetése.

10. *Rajzoló és ábrázoló geometria:*

A legfontosabb geometriai tételek ismerete és alkalmazása a geometriai rajzolásnál módszeresen vezetett szemlélet és constructiv rajz alapján; az ábrázoló geometria alapvető feladatainak biztos ismerete és alkalmazása egyszerű műipari tárgyak ábrázolásában és árnyékaik meghatározásában.

11. *Szabadkézi rajzolás:*

A szép iránti érzék felébresztése és művelése. A térbeli szemlélet és szemmérték fejlesztése. A műszaki ügyesség és ábrázoló képesség fejlesztése és gyarapítása.

12. Tornázás:

Rendszeres gyakorlatokkal az ifjúság testi erejének, ügyességének összhangzatos fejlesztése és egészségének fentartása.

Áttekintés órák szerint.

Sorszám	Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
1	Vallásstan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2	Magyar nyelv s irodalom	5	5	3	3	3	3	3	3	28
3	Német nyelv „	5	4	3	3	3	2	2	2	24
4	Francia nyelv „	—	—	5	5	4	4	3	3	24
5	Bölcsészet	—	—	—	—	—	—	—	3	3
6	Földrajz	3	3	—	3	—	—	—	—	9
7	Történelem	—	—	3	—	3	3	3	3	15
8	Mathematika	3	4	3	4	5	4	4	3	30
9	Természetrajz	2	2	—	—	2	3	3	—	12
10	Természetan	—	—	3	—	—	—	4	5	12
11	Vegytan	—	—	—	2	2	3	—	—	7
12	Rajzoló és ábrázoló geom.	5	5	2	2	2	2	2	2	22
13	Szabadkézi rajz	—	—	2	2	2	2	2	2	12
14	Szépírás	1	1	—	—	—	—	—	—	2
15	Tornázás	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Összesen		28	28	28	28	30	30	30	30	232

IV.

A nyolcz osztályú középiskolák minden tanév végén a nyolczadik osztály növendékeivel *érettségi vizsgálatot* tartanak. E vizsgálat a jelen század elején keletkezett a poroszoknál, kiktől átvették nyugati szomszédaink s ezektől kaptuk az ötvenes években mi magyarok. E vizsgálat célja (a szabályzat szerint) kipuhatolni, vajjon a középiskolát végzett ifjú „bír-e az általános műveltség és tárgyismeret azon mértékével, mely tőle a középiskolai tanterv szerint megkövetelhető? s így az értelmi fejlettség oly fokán áll-e, minő a főiskolai tanulmányokra szükséges?”¹

Az érettségi vizsgálatot a nyolczadik osztály tanárai tartják, tehát azok, kik a tanulót évközben tanították és ismerik; részt vesz azonban e vizsgálatban mint elnök az intézet kötelékén kívül álló főigazgató (és esetleg ministeri biztos), illetőleg az autonom felekezeti középiskolákban az egyházi elnök és kormányképviselő. Elég megnyugtató módon érvényesül e szerint a vizsgáló bizottságban a helyes bírálat feltétele, a közreműködő tényezőknek egymást ellensúlyozó összehatása: egyfelől a tanuló egyéniségének mindenkép kívánatos tiszteletbentartása fölött a tanári kar őrködhetik, másfelől a tanár szükség-szerű érdekeltiségének correctivumául szolgálhat azon ellenőrzés, melyet az intézeten kívül álló vizsgálati elnök, illetőleg az államkormány megbízottja gyakorol.

Az 1883. évi XXX. t.-cz. előtt az érettségi vizsgálat másképen volt concipiálva, mint ma. Akkor a tanuló úgyszólván az egész középiskolában tanultakról

¹ Éretts. vizsg. Utasítás. (1884. évi 10288. min. rend.)

adott számot; a vizsgálatra tömérdek emlékezeti anyagot kellett tanulnia s arra hosszú időn át rendszeresen előkészülnie. A mai eljárás nemcsak minálunk, hanem más államokban is azon az elven alapszik, hogy az érettségi vizsgálat csak másodsorban puhatolja a positiv ismeretek mennyiségét, mert főczélja a tanuló szellemi fejlettségének megállapítása. (Az Utasításnak is ezt a sorrendet kellett volna követnie a vizsgálat czéljának meghatározásában.) Képes-e a növendék a tanultakról értelmesen beszámolni; járta-e azokban a szellemi műveletekben, melyeknek könnyed és biztos alkalmazása a gondolkozás fegyelmezettségére vall; tud-e általánosítani, elvonni és osztályozni, képes-e a középiskolai tananyag köréből vett problémák körül kellően eligazodni s van-e bizonyos rendszer ismereteiben — íme ezekre a kérdésekre kell megfelelnie az érettségi vizsgálatnak. Ily értelemben nem is nehéz vizsgálat az érettségi; voltaképp nem egyéb, s nem is szabad egyébnek lennie, mint szigorított végvizsgálatnak, mint azt pl. a legújabb porosz szabályzat is értelmezi.¹ E vizsgálat főczélja, mondja az érettségi vizsgálatra vonatkozó 1891. évi ministeri rendeletünk² „a tanuló felfogásának és értelmi fejlettségének, az alapfogalmakban és alapismeretekben való biztos tudásának, s általában szellemi érettségének puhatolása és megállapítása lévén, sem külön e czélra szolgáló betanításnak, sem

¹ Ordnung der Reifeprüfungen an den höheren Schulen. Berlin, 1891. W. Hertz. §. 1: „Zweck der Reifeprüfung ist, zu ermitteln, ob der Schüler die Lehraufgabe der Prima sich angeeignet hat“. Meg kell azonban jegyezni, hogy a VII. évfolyam végén is tartanak áttételi vizsgálatot (Abschlussprüfung).

² 52348/90. sz.

külső sikert kereső, leczkeszerű vizsgálati eljárásnak helye nem lehet“.

Az érettségi vizsgálat írásbeli és szóbeli.

Az írásbeli vizsgálaton mind a gymnasiumban, mind a reáliskolában a főszűly a magyar nyelvi dolgozatra, a szellemi érrettségnek e próbakövére esik, miért is az a tanuló, ki e vizsgálaton meg nem felel, csak egy egész év mulva jelentkezhetik újabb, teljes vizsgálatra. „Itt nemcsak arról van szó“, mondja a fentidézett ministeri rendelet, „vajjon a tanuló a nyelvet képes-e bizonyos technikai könnyűséggel és szabátossággal kezelni, hanem arról is, vajjon tanulmányai körébe eső valamely alkalmas tételre vonatkozólag képes-e gondolatait kellőképen elrendezni s egymáshoz kapcsolni, kiemelve azt, ami lényeges és elhatározó, értelmesen felhasználva azt, ami a kitűzött tételre vonatkoztatható“. A magyar írásbeli dolgozaton kívül a gymnasiumban készítenek még a tanulók fordítást magyarból németre, fordítást magyarból latinra, (melynek elégtelen volta szintén egy évre veti vissza a tanulót), görög szövegnek fordítását magyarra, és néhány matematikai feladatot. A reáliskolában csak négy dolgozat van: *a)* magyar nyelvi, *b)* német dolgozat (vagy fordítás), *c)* magyarból francziára való fordítás, *d)* matematikai feladatok, melyeknek meg nem oldása szintén azzal a következménynyel jár, hogy a tanuló csak egy év mulva tehet teljes vizsgálatot.

A szóbeli vizsgálat tárgyai *a)* a gymnasiumoknál: 1. Magyar nyelv és irodalom, 2. Latin nyelv és irodalom, 3. Magyarország története, 4. Matematika (algebra és geometria), 5. Physika; *b)* a reáliskoláknál: 1. Magyar nyelv és irodalom, 2. Német nyelv

és irodalom, 3. Magyarország története, 4. Matematika (algebra és geometria), 5. Fizika.

Az érettségi vizsgálati eljárás részletei közül csak a legjellemzőbbeket emelem ki: Vizsgálatok egy évben csak háromszor tartatnak, és pedig június, szeptember és december hónapokban, mely utóbbi két alkalommal minden tankerületben, illetőleg egyházi kerületben csak egy-egy intézet tart érettségi vizsgálatokat, főleg az egyes tárgyakból elbukott tanulók javító vizsgálataira való tekintettel. Az írásbeli dolgozatokat, melyek zárthelyiek, meghatározott idő alatt kell elkészíteni, minden segédeszköz nélkül, szigorú ellenőrzés mellett. A szóbeli vizsgálatok időtartama akként állapítandó meg, hogy minden nap nyolcz vagy kilencz óra jusson a vizsgálatra, mely idő alatt legfeljebb 10, illetőleg 12 tanuló tehet szóbeli vizsgálatot. A kérdéseket az illető szaktudomány előadója adja fel, de a vizsgáló bizottság elnökének és a kormányképviselőnek (ministeri biztosnak) is joga van kérdéseket tenni. Ha a tanuló a vizsgálaton megfelel, a vizsgáló bizottság őt jelesen érettnak vagy jól érettnak vagy (egyszerűen) érettnak vagy nem érettnak nyilvánítja, és neki magyar szövegű érettségi bizonyítványát kiszolgáltatja. Aki a szóbeli vizsgálaton egy tárgyból bukik, szeptemberben, illetőleg decemberben javíthat; aki két tárgyból nyer elégtelen tanjegyet, az egész vizsgálatot egy év múlva megismételheti. Aki a második javító vizsgálaton elégtelen jegyet nyer, többé érettségi vizsgálatot nem tehet; valamint az a tanuló sem, ki az ismétlődő érettségi vizsgálat írásbeli részén, vagy a szóbelin egynél több tantárgyból megbukik.

Az 1994/95. tanévben Magyarországon 101 gimnáziumon és 23 reáliskolán, összesen 124 középiskolában 2754 tanuló jelentkezett érettségi vizsgálatra, és pedig a gimnáziumokban 2388, a reáliskolákban 366 tanuló. Az összes megvizsgáltak közül megfelelt 2276 (82·5%), megbukott 478 (17·5%), és pedig a gimnáziumokban megbukott 417 (azaz 17·6%), a reáliskolákban 59 (azaz 16·1%).¹

V.

A legnehezebb feladatoknak egyike középiskoláink *tanulmányi eredményét* átlagosan megállapítani. Itt nem segít a statisztika a maga százalékszámával. Száznolczzvanöt középiskolánk van: ezek közt gimnáziumok és reáliskolák, négy osztályú, hat osztályú és nyolcz osztályú intézetek, teljes és nem teljes tanári létszámmal, képesített, jogosított és oklevél nélkül működő tanárokkal, különböző helyi tantervekkel, sok és kevés tanulóval, a szemléltető eszköznek gazdagságával és fogyatékoságával, jó és kevésbé jó tankönyvekkel s a helyi viszonyokból eredő számtalan egyéb változatokkal. A tanítás eredményére pedig már e külső tényezők is befolyással vannak. Hozzájárulnak a belsők: a módszer egyéni vonásainak ezerféle alakulata, a tanárok képzettségének és fegyelmező erejének végzetlenül különböző foka, legfőképen pedig a tanuló képességének és szorgalmának megbírálásában alkalmazott igen különböző mérték. Középiskolai oktatásunk eredményében tehát oly számos és oly különböző tényezők működnek

¹ A XXIV. ministeri jelentés adatai.

közre, hogy az egyes intézetek tanulmányi eredményét sem egymással összehasonlítani, sem az átlaghoz viszonyítani szigorúan véve nem is volna szabad.

Félreteszem ezért a százalékszámokat s inkább közvetetlen tapasztalatok összefoglaló áttekintéséből igyekszem kiemelni az átlagot.

E kifejezésnek, „a tanítás eredménye“, lehet kétféle értelme: a külső, alaki eredmény, mely bizonyos ismeretek kifogástalan reproductiójában nyilatkozik, s a belső, igazi eredmény, mely azt mutatja, hogy az ismeretanyag valóban tudatossá vált. Főleg a szónak utóbbi értelme az, melylyel itt foglalkoznunk kell, mert a tanulónak recipiáló képességével, ha még oly fejlett is, nem tekinthetjük megoldottnak a középiskolai tanítás feladatát. S ha ily mértéket alkalmazzunk, nem szenved kétséget, hogy általában jobb az eredmény az úgynevezett reáliákból (mennysiségtan, természettan, természetrajz, chemia, rajzoló és ábrázoló geometria), mint a nyelvekből. Ezt mindenki tapasztalhatta, aki középiskoláinkat látogatta vagy vizsgálataikon részt vett.

A *magyar nyelvi és irodalmi* tanítás célja az ifjút irodalmunk örökké becses remekeinek gondolatvilágával és szerkezeti szépségeivel megismertetni, hogy megértve rajtok a művészi alakítás törvényeit, és megérezve bennök a nemzeti érzület lüktetéseit, nemesbedjék formai ízlése, nevelődjék irodalmi belátása és erősödjék nemzeti öntudata. E célokat, úgy amint utasításaink kitűzték, még eddig teljességökben nem bírta megvalósítani középiskolánk: egyrészt nem engedi hatni elég közvetlenséggel magát az irodalmat a tanulók lelkületére, hanem e helyett aránylag szűk

körre szorítva az olvasást, kelleténél többet bonczol, magyaráz, fejteget és elmélkedik; másrészt fukarkodik a stíl gyakorlataival, melyeknek a mostaninál sokkal nagyobb száma kivántatnék meg. Az első hiba szüli irodalmunk hézagossá ismeretét és túlságosan okoskodó, hidegvérű méltatását, melynek hatása alatt szinte szégyenlünk érte lánggra lobbanni. A másik hiba a tanulók dolgozataiból bizonyosodik meg: mert, nem is szólva a belső stílnak ama magas követelményeiről, melyekre a középiskolának nem is szabad törekednie, a tanulók általában még gondolataik kellő elrendezésében és a stíl formai külsőségeiben sem eléggé gyakorlottak. Többet olvasni és többet fogalmazni: csak ez javíthat a helyzeten.

A *modern nyelvek* ügye hazánkban különbözően áll. Míg a francia nyelv tanításának feltételei ország-szerte (talán Budapestet kivéve) meglehetősen egyformák, addig a német nyelv tanításának nemesak vidékenkint, hanem ugyanazon iskola kebelében is igen különböző előképzettséget kell számba vennie. Debreczenben mások a viszonyok, mint Pozsonyban, s ha például valamely budapesti középiskola tanulóinak német nyelvi ismereteit vesszük vizsgálat alá, oly tanulók mellett, kik teljesen bírják a német nyelvet, fogunk találni olyanokat, kik hibásan vagy törve vagy épen nem beszélnek. A francia nyelv tanításának eredménye épen ezért sokkal egyenletesebb, mint a német nyelv: amaz általában elégségesnek, emez hol jónak, hol elégségesnek, hol nem kielégítőnek mutatkozik. A reformjavaslatoknak bővében vagyunk. Különösen a német nyelvre vonatkozólag hangzott fel ismételten az a kívánság, hogy a cél

kitűzésében nagyobb tekintettel kell lenni a helyi viszonyokra. Kérdés azonban, hogy középoktatásunk egységének bárminő megbontása más tekintetből ajánlatos-e? Meggyőződéseim szerint nem feljebb emelni és lejjebb szállítani kell a célokat vidékenkint és helyenkint (mert az intézeten belül fennálló egyenlőtlenséget ezzel a módozattal sem szüntetjük meg), hanem a tantervben kitűzött többféle célokat kell megvizsgálunk, s belőlök elejtenünk azokat, melyeknek elérése a fenforgó viszonyok közt lehetetlen. Nyilvános iskolában (zsúfolt osztályokban) a német és francia beszélést tartsuk meg mint a tanítás eszközét, de ejtsük el mint végcélát. A tanár beszéljen francziául és németül; adjon a tanulóknak is alkalmat a nyelv gyakorlására (amennyire a tömegtanítás megengedi), de az előmenetel megítélésekor a növendéknek ebbeli képességét ne vegye számba. Ha a középiskola el tudja érni azt, hogy a tanuló minden idegen szöveget *jól* megért és *pontosan* fordít, megtette, amire vállalkozhatik, s amire a középiskolai nyelvtanításnak irodalmi jellege egyenesen ráutal. A többi oly fölösleg, mely, ha megvan, dicséretére válik az intézetnek; ha nincs meg, vagy csekélyebb mértékben van meg, senkit se érjen érte megrovás. Csakis ily kötelező minimum megállapításával képzelem az osztályozás egységes mértékének némileg megnyugtató megóvását a viszonyok sokféleségében.

Általános az elégtelenség a *latin nyelvtanítás* eredménytelensége fölött. A panaszok részben jogosultak. A régiségtani és irodalmi ismeretek ma már nagyobb figyelemben részesülnek; magának a nyelvnek tudása azonban általában nem megfelelő. Mikor nyolcz

évi tanulás után (pl. érettségi vizsgálatokon) arra kerül a sor, hogy a tanuló a maga erejéből fordítson le ismeretlen latin szöveget, igen sok esetben csak szavakat fordít, de esze nem éri fel az idegen szövegben rejlő gondolati összefüggést. A latin mondatszerkezeteknek csak a felszínén tapogatózik, de a gondolatok magváig és velejéig kínos erőlködéssel sem hatol. A hiba részint tanárképzésünkben, részint az okszerű nyelvtanítás elhanyagolásában, részint segédeszközeink hiányosságában rejlik. Az elsőt nem kell bőven magyarázni: a latin nyelv tanáraitól elvárhatjuk, hogy a nyelv fölött, különösen a stíl szempontjából, teljes mértékben uralkodjanak. A másik, a tanításban rejlő hiba, szövevényes és sokfelé elágazó, de kivált két jelenségben nyilvánul: a grammatikai ismeretek ingadozásában, és abban a tehetetlenségben, melylyel a tanulók az idegen szöveg értelmi kapcsolataival szemben állanak. Mindkét hiány sarkalatos, mert az ismereteknek teljes biztossága s a mondatszerkesztés és szófűzés belső összefüggésének az értelemben való gyors megvillanása nélkül csak élettelen szavak tömegét látja a tanuló maga előtt. Orvoslás található az alapos begyakorlásban és a constructiv fordítás szigorú alkalmazásában. Különösen az utóbbit tartom fontosnak. Az a tanuló, kit nyolcz éven át hozzászoktattak ahhoz, hogy az előtte levő mondatszerkezeteket, előbb előszóval, majd gondolatban a mondattani kérdések segítségével elemeire bontsa s az elemek alakjából mondattani functióikra következtessen, a szellemi műveleteknek oly trainingjén megy keresztül, amely idővel arra képesíti, hogy e szétbontást és következtetést egy pillanat alatt elvégezze s az idegen nyelvű mon-

datban rejlő gondolatokat összes járulékaikkal együtt rögtön felfogja, vagy, mint valami egyenletet, megoldja. Hogy segédeszközeink épen e szakban mennyire fogyatékosak, annak szembeötlő példája, hogy nincs magyar nyelven írt és a magyar nyelvhez alkalmazott rendszeres latin grammatikai kézikönyvünk.

A görög nyelvről is állítják, hogy tanítása eredménytelen. Különösen 1890-ben hallottuk unos-untig felhangzani a panaszokat. Gymnasiumi oktatásügyünk ismerőjét a színlelt kétségbeesésnek e jajkiáltásai nem téveszthették meg, mert elvitázhatatlan tény, hogy a görög nyelvből aránylag kielégítő a tanítás eredménye. Sokkal jobb, mint a latin tanítása. Nem is lehet más-kép: négy évi alapvető latin tanulmány *után* Homér és Herodotos kényelmesen terjengő, laza szerkezetű, könnyedén folyó és epikus naivsággal telt nyelve nagy nehézséget nem okozhat a tanulónak.

A *hazai történelmet* általában nagy kedvvel tanulja fiatalságunk. Az eredmény is mind inkább fokozódik. Itt sem a külső sikert értem — az események ismeretében soha sem volt hiba —, hanem az igazi történelmi belátást és a történelmi tanulmány erkölcsi hatását. Az alkotmány fejlődése, az intézmények kellő méltatása, az oksági összefüggés kiemelése, a művelődési viszonyok eleven rajza iránt történettanáraink, gazdag tudományos irodalmunk bőséges forrásaiból merítve, hova-tovább fejlettebb érzéket tanusítanak; s ha elkészülnek óhajtvá óhajtott hazai szemléltető eszközeink, az eredménynek gyorsabb emelkedését is várhatjuk. — Az *egyetemes történet* tanítása, ha jól észleltem, eredmény dolgában mögötte marad nemzeti történelmünk iskolai feldolgozásának: itt még járja a

gépies tárgyalás és emlézés. Az anyag sincsen még hazai szükségleteink szerint megrostálva. Túláságos sok mellékes és másodrendű részletet tanítunk. Az utasítások ajánlotta történelmi olvasókönyvek hiányzanak.

Hogy a *reáliák* tanítása majd mindenütt eredményesebb, mint a nyelvi tárgyaké, az némileg a dolog természetében is fekszik. Matematikai igazságot aránylag nem oly nehéz belátni, mint az irodalmi stílnak valamely törvényét, valamely pszichológiai igazságot vagy az erkölcsi világnak valamely jelenségét. A matematika igazságai lelkünk legősibb birtokai; ezek a legkevésbé összetett igazságok; oly természetesek, mint az emberi ész maga. Természettudományokat tanulni nem oly mértékben dolga a talentumnak, mint a nyelvek tanulása. A physika és chemia törvényeinek tárgyalását megelőzi az, amit szemünk lát, s a természetrajz tárgyait szintén nézéssel, szemléléssel és megfigyeléssel ismerjük meg. A geometria alapja a rajz; a geographiáé a természet és a térkép. — De tanárképzésünk is tökéletesebb a reális tárgyak irányában; csak irodalmi és nyelvészeti collegiumaink 2—3 órás előadásait kell összehasonlítani a 4—5 órás természettudományi előadásokkal; csak az egyetemi intézetek gyakorlatait kell szemügyre vennünk. Természettudományi gyűjteményeink is jóval régibbek, gazdagabbak és rendszeresebbek, mint kezdetleges philológiai múzeumaink. Végül, természettudományi szakirodalmunk örvendetes fejlődésével nem mérkőzhetik a classica-philologia körébe tartozó irodalmi termelésünk.

VI.

Azon tanulmányokon felül, melyek alól felmentésnek nincsen helye, vannak középiskoláinkban *rendkívüli tantárgyak* és foglalkozások is. Oly tanulmányok ezek, melyek inkább a növendékek egyéni hajlamaira számítva, egyrészt bizonyos hasznos és gyakorlati irányokban nyújtanak módot kiképeztetésükre, másrészt a rendes tárgyakban való haladásukat kiegészítik, támogatják és alaposabbá teszik. A gymnasiumokban és reáliskolákban egyaránt tanítják az éneket, a gyorsírást és az egészségtant; a gymnasiumokban a rendkívüli francia nyelvet, a reáliskolákban a rendkívüli latin nyelvet és a könyvvitelt.

Az *éneket*, mint nevelési szempontból kiválóan fontos tárgyat, az utasítás¹ különös figyelmébe ajánlja az iskoláknak. Kivánatosnak mondja, hogy e tanításban az összes osztályok és összes tanulók részesüljenek. Tényleg azt látjuk, hogy középiskoláink legnagyobb részében tanítják az éneket, és pedig 13 gymnasium és 5 reáliskola kivételével valamennyi intézetben. Az énektanulásban az 1894/95. tanévben résztvett 18,379 tanuló (34·4%). — A *gyorsírást* a III. osztálytól kezdve tanulta 3035 tanuló 114 középiskolában. Leginkább a Gabelsberger-Markovics rendszere van elterjedve; néhol tanítják a Stolze-Fenyvessyét is. Az *egészségtanról* alább lesz szó.² A *francia nyelv* (a gymnasiumokban) szintén csak a harmadik osztálytól fölfelé tanítható, amikor a tanulók már anyanyelvök grammatikájának alapvonalait és a

¹ 1892. évi 23982. min. sz.

² L. a testi nevelésről szóló, következő fejezetet.

latin nyelv alaktanát ismerik. Tanulta 1609 tanuló (88 gymnasiumban). A *latin nyelv* tanítását a reáliskolákba Trefort minster hozta be 1887-ben¹ oly célból, hogy azon reáliskolai tanulókat, kik a reáliskolai érettségi vizsgálaton felül tudomány-egyetemre jogosító latin nyelvi vizsgálatot kívánnak tenni, ebbeli tanulmányaikban elősegítse. Külön (rendkívüli) tanárok tanítják a reáliskolák felső négy osztályában heti 13 órában, általánosan kötelező tanterv alapján. Részt vehetnek e tárgy tanításában mindazok a tanulók, kik a többi tárgyakból legalább is elégséges érdemjegyet kaptak. Tanulták 1894/95-ben az összes állami és községi főreáliskolákban 491-en. A reáliskolai latin nyelv tanításának intézménye elvi szempontból sok ellenzéssel találkozott; mélyebb gyökeret máig sem verhetett. A *könyvvitel* a reáliskolák IV. osztályában tanítható, szintén általános érvényű tanterv² alapján. Eddig csak néhány intézetben honosodott meg.

A felsoroltakon kívül az illető középiskola különleges érdekei s *helyi viszonyai* szerint még más rendkívüli tárgyak is taníthatók. Ilyenek a *hazai nyelvek* (román, tót, ruthén, szerb, örmény), melyek azonban csak igen kevés középiskolában fordulnak elő. A románt 13 iskolában 607-en, a tótot 3 intézetben 64-en, a ruthént 4 iskolában 228-an, az örményt 2 iskolában 38-an s a szerbet 4 intézetben 161-en tanulták. Az 1894. évi ministeri jelentés sajnálatos dolognak tartja, hogy a hazában beszélt nyelveket oly kevesen tanulják. „Egységes nemzeti kulturánknak nagy hasznára volna“, úgymond a minster,

¹ 1887. évi 8296. sz. a. kelt ministeri rendelet.

² 1891. évi 11982. számú ministeri rendelet.

„ha a középiskolai tanulók, akikből jövőben hivatalnokok, a nemzet szellemi munkásai s általában annak intelligentiája válik, a hazánkban beszélt nyelvek egyikét-másikat elsajátíthatnák, hogy e nyelven beszélő honpolgáraikkal a közéletben közvetlenebbül érintkezhessenek“. — Az *angol* nyelvet mindössze 4 intézetben tanulta 28 növendék. A *zenét* 81 középiskolában tanulta 1562 tanuló. A *kézi munka* (slöjd) csak legújabban honosodott meg néhány középiskolánál, különösen internatusokban. Első helyen áll e tekintetben a soproni Lähne-féle gymnasium, hol a slöjdnek legtöbb ágát (a rovátkoló faragást is) tanítják; továbbá a dévai, székelyudvarhelyi és debreczeni reáliskolákban s a Ferencz József nevelő intézetben is tanítják. A *mintázás* a budapesti II. kerületi állami reáliskolában fordul elő. A *rendkívüli rajzot*, mely általában örvendetes lendületnek indult, 101 középiskolában 3975 növendék tanulta. *Chemiai gyakorlatokkal* majd mindegyik reáliskolában találkozunk.

Középiskolai rendtartásunk még másnemű szabad foglalkozásokat is megenged, sőt ajánl. A *tanulmányi kirándulásokat*, mióta olcsó lett a közlekedés, mind sűrűbben tartják meg iskoláink, javára a tanítás élénkségének és közvetlenségének. A természetrajz, földrajz és történelem tanárai elvezetik tanítványaikat hazánkban természeti vagy történeti szempontból érdekes vidékeire, a tornatanítók menetgyakorlatokat tartanak velök, a rajztanár mérési feladatokat végez velök a szabadban, a chemikus egy-egy helybeli ipar-telep vagy gyár megtekintésére viszi őket magával. Vannak iskolák, melyek már külön kirándulási alappal rendelkeznek.

Fontos szerep jut a tanítás egészében az *önképző-köröknek*, ez igazán magyar iskolai intézményeknek is. Némely intézetnél, különösen a protestans középiskoláknál már a forradalom előtt fennállottak, mint nyelvművelő vagy irodalmi körök, melyeknek egyike-másika az iskola falain túl, a nemzeti irodalomra is kihatott (pl. a soproni és nagyenyedi magyar társaságok). Többen ez egyesületek közül az elnyomatás korában, az abszolutizmus idejében is ápolták és élesztették hazai ifjúságunk nemzeti érzését (pl. a pesti kegyesrendi gymnasium önképző köre Horváth Cyrill vezetése alatt). A hatvanas években mindenütt szabadon kifejlődtek, s ma már majd mindegyik főgymnasiumban és főreáliskolában találkozunk velök. A felső négy osztály tanulóiból alakulnak, de csak a VII. és VIII. osztály növendékei lehetnek működő tagjaik. Rendszerint a magyar irodalom tanárának vezetése alatt állanak. Céljuk az, hogy a tagok, iskolai tanulmányaikkal kapcsolatos magánmunkásság révén tágítsák ismeretkörüket, fejlesszék előadó képességüket, gyarapítsák irodalmi műveltségüket és az alkotás örömeiből merítsenek ifjonti lelkesedést szellemi tehetőségeiknek némileg önálló kifejlesztésére. E didaktikai (stilisztikai) célok mellett — különösen nemzetiségi vidékeken — nem kicsinylendő eszközei a nemzeti és hazafias érzések meggyökereztetésének. Kiválóan képzett s a fiatal kedélylyel együtt érző vezető tanárok, kik tapasztalatuk és műveltségök kincseit lelkes örömmel osztják széjjel fiatal barátaik közt, e körök munkásságát a valódi okulás, a nemes gondolkozás és helyes ítélet forrásává, s egyúttal a növendékek életre szóló kegyeletes emlékévé tehetik.

HARMADIK FEJEZET.

Testi nevelés.

I.

Középiskolai ifjúságunk testi jólétének gondozása régibb keletű, mint rendesen hiszszük. Ha apáink nem tornáztak is a nyujtón és korláton, de sokat labdáztak és rendszeresen játszottak, még pedig tanáraikkal egyetemben. Már az 1777-ik évi Ratio Educationis bő utasításokat ad a szellemet pihentető játékokra. Külön fejezetben (De ludis studiosae juventuti indulgendis) fejtegeti a játék fontosságát és czélját; egy másik fejezetben (De generibus ludorum studiosae juventuti concedendorum) felsorolja az ajánlatos játékokat, különösen azokat, melyekkel „a test tagjainak mozgásai“ vannak összekötve.¹ Részletesen szól azután a Ratio két fejezetben a játékok helyéről: legcélszerűbb, ha a község jelöl ki játszó-

¹ Az úszás, csúszkálás és szánkázás a velők járó veszedelmek miatt tiltva voltak. A nyitrai gymnasium 1738. évi iskolai törvényeinek 7. pontja így szól: „Balneatio, sicut et in glacie deambulatio, vetita est“. A Ratio Educ. (1777) 406. lapján ezeket olvassuk: „interdictum erit.... 5. Aestate in fluviis rapacibus lavare aut natare, 6. Hieme in glacie decurrere, aut rhedarum ludum per nives instituere“.

tereket, és pedig egyet az iskola közelében mindennapos használatra, s azonkívül egy távolabb fekvő, lombos fáktól szegélyezett és üde forrásokkal kínáló térséget, melyet szünnapon kereshetnek fel az ifjak. A játékok mindig tanárok felügyelete alatt történjenek, szorosan meghatározott rendszabályok megtartásával (*De ordine inter animi relaxationem observando*).

Az Entwurf megajándékozott bennünket a műtornával, vagy gymnastikával, mely idő telve mind jobban meghonosodott, és kiszorította az iskolából a szabad testgyakorlást, különösen a labdázást. Apáink beszélik, hogy még 1848 előtt a budai városmajor rétjei fel voltak osztva a gymnasium egyes osztályai közt, s minden héten kétszer-háromszor (rendesen kedd, csütörtök és vasárnap délutánjain) kivonultak a diákok piarista tanáraikkal labdázni. Ott időztek délután két órától addig, míg beesteledett, s különösen az „exkó” és „longa meta” voltak divatos játékok. Az ötvenes években e kedélyes és jó szokás, mint az iskolai életnek annyi más poetikus vonása, teljesen megszűnt.

Az iskolai testgyakorlást, a svéd tornázás értelmében, befogadta az 1883. évi XXX. t.-cz. is, azzal a hozzáadással, hogy figyelembe kell vennie a „katonai gyakorlatokat”. Így készült el azután a gymnasiumi és reáliskolai tantervekben és utasításokban körülvonalozott anyag-beosztás, mely az idő legnagyobb részét megint csak a szergyakorlatokra, ütemre járó „szabad” gyakorlatokra és (katonai) rendgyakorlatokra helyezi, részletesen felsorolja a magas-, távol-, mély, roham-, kötél-, szekrény-, bak-, ló- és rúd-

ugrás különböző változatait, a játékokat és torna-kirándulásokat ellenben csak igen rövideden, és mintegy csak a forma kedvéért érinti.

A törvény alapján készült tanterv a gymnasium-ban is, a reáliskolában is heti 2—2 órát szán a testgyakorlásnak. De még e csekély időt sem fordíthatták az ország összes középiskolái a testgyakorlásra, mert a középiskolai törvény az intézeteknek majdnem felét téli tornacsarnok nélkül találta, s ezen iskolákban a torna tanítása télen szünetelt. Azóta nagyot haladtunk. Az 1893/94-ik tanévben 184 középiskolánk közül már 149-nek (vagyis 80%-nak) volt tornaterme és óra-közi üdülőhelye, 145-nek pedig nyári tornatere.

Gróf Csáky Albin ministert és Berzeviczy Albert államtitkárt illeti meg az érdem, hogy középiskoláink testi nevelését új irányokba terelték s különösen a testgyakorlás szabad nemére hívták fel a közfigyelmet. Egyebek közt legyen itt elég felemlítenünk a tornajátékok ügyében kibocsátott felhívást,¹ a korszolyázás ajánlását,² az úszásra és fürdésre vonatkozó körrendeletet,³ első helyen azonban az országos, kerületi és intézeti tornaversenyek intézményeit,⁴ melyek mozgásba hozták az egész országot, pezsdülő életet és igaz lelkesedést ébresztettek mindenütt a testi nevelés ügye iránt, a községeket és iskolafentartókat a megjelölt irányban nemes áldozatkészségre indították, és tulajdonképeni céljok mellett társadalmi és nemzeti szempontból is tanügyünk újabb fejlődésének

¹ 1891. évi márczius 11-én 48614/90. számú min. rendelet.

² 1891. évi november 13-án 51869. számú min. r.

³ 1892. évi április 22-én 17466. sz. min. r.

⁴ Alapvető rendeletek: 1891. évi február 23-án 441. eln. és 1892. évi május 31-én 1193. eln. sz.

örvendetes vívmányai közé tartoznak. Ma már minden évben tartanak középiskoláink a művelt társadalom nagy érdeklődése mellett intézeti tornaversenyeket (játékok bevonásával is); a kerületi tornaversenyekkel is már két ízben megpróbálkoztunk; a II. országos tornaverseny sikere pedig reményt nyújt, hogy ezen üdvös intézmény országos jellege immár biztosítva van.

II.

Még egy másik alkotásról is meg kell itt emlékeznem, amelyet Trefort minister kezdeményezett. Értem az iskola-orvosok és egészségtan-tanárok intézményét. Tudatára ébredtünk annak, hogy az iskola tanulmányai közül hiányzik egy, mely legközelebből érdekel bennünket, az egészségtan, s hogy iskoláink orvosi felügyelete fölötte kívánatos. A minister 1885-ben egészségtan-tanári tanfolyamokat szervezett az egyetemeken, az iskola-orvosi és egészségtan-tanári képesítés megadására bizottságokat nevezett ki, rendezte az egészségtan-tanárok szolgálati viszonyait,¹ és 1887-ben részletes utasítással² látta el az iskola-orvosokat és egészségtan-tanárokat. Az egészségtant mint rendkívüli tantárgyat a nyolcz osztályú teljes középiskolákban kívánja taníttatni a Szabályzat, és pedig a VII. vagy VIII. osztályban heti 2—2 órában. Az iskola-orvos állandó orvosi felügyeletben részesíti az iskolát és a tanulókat: különösen a tanév elején megvizsgálja a tanulókat, és pedig belső szerveiket, szemeiket, füleiket, fogaikat, hajukat és bőrüket,

¹ 1885. évi 48281. számú min. r.

² 1887. évi 44250. sz. min. r.

figyelemmel kíséri a ragályos betegségből fölépülteket, szükség szerint megtekinti a tanulók lakását, örködik a felett, hogy a növendékeket szellemi munkával meg ne terheljék, s általában gondja van az épület egészségügyi viszonyaira, az iskola ivóvizére, a helyiségek tisztaságára, az osztálytermek szellőztetésére stb. Az 1894/95. tanévben 30 középiskolának volt iskola-orvosa és egészségtan-tanára. Az egészségtant az országban 659 tanuló hallgatta.

A testi nevelés ügyét mozdították elő közvetve mindazon intézkedések is, melyek a tornatanítók szolgálati viszonyainak rendezésére irányultak. Hosszú tárgyalások után végre sikerült az 1895. évben elérni azt, hogy a tornatanítói állásoknak egy része a tárcza és tanulmányi alap költségvetéseiben rendszeresített. A törvényesen képesített és önállóan működő tornatanítók a X. fizetési osztályban vannak, 800, 900, 1000 frt fizetéssel, törvényszerű lakáspénzzel, ötöd-éves pótlékokra való igénynyel és nyugdíjjogosultsággal. Megemlíthetem a tornatanítók képzésének javítására irányuló törekvéseket is: a rendes tanfolyamok kifejlesztését, az időről időre tartott rendkívüli tanfolyamokat, s különösen a játéktanfolyamokat, melyeknek áldásos hatása már is mutatkozik országszerte. Végül, újabban keletkezett középiskolai épületeink s felszerelésök hirdetik azt a kiváló gondosságot, melyel az intéző körök az iskolai hygiene követelményeit megvalósítani igyekeznek.

NEGYEDIK FEJEZET.

Rendtartás.

I.

Az iskolai év a magyarországi középiskolákban szeptember 1-én nyílik meg. A tanév első napjaiban történik a *tanulók felvétele*, melyet az igazgató végez. Rendtartásunk¹ súlyt helyez rá, hogy a beiratáskor a tanulók szülőikkel vagy ezek állandó helyetteseivel jelentkezzenek, mert az iskola előljáróinak ismerniök kell azokat, kik az ifjak fölött a házi felügyeletet gyakorolják; sőt a Rendtartás a szülői ház és az iskola összehangzó működését hangsúlyozva, az igazgatónak jogává és kötelességévé teszi, hogy ott, ahol alapos oknál fogva a gondviselést elégtelennek vagy a befolyást épen károsnak tartja, a czél-szerű változást követelje meg.

Egy-egy osztályba rendszerint hatvan tanulónál több nem vehető fel. Ahol a *tanulók létszáma* három

¹ Ahol külön nem szólok az autonom felekezetekéről, mindenütt a minister rendelkezése és vezetése alatt álló középiskolák Rendtartását értem (kiadta a m. kir. vall. és közokt. minister 1890. évi 23583. számú rendeletével).

egymás után következő évben meghaladja a hatvanat, *párhuzamos osztályok* állítandók fel.¹

A felvétel alkalmával a tanulók *felvételi díjat* tartoznak fizetni, mely helyenkint különböző, de általában mérsékelt (1 és 5 frt között). Ezenkívül fizetnek legtöbb intézetnél az ifjúsági könyvtárra és nyomtatott értesítőre csekély díjat; az autonom felekezeti középiskoláknál más igen különböző címeken is, pl. az országos nyugdíjintézet számára illetéket, özvegy- és árvaalapra való járulékot, vagy (ahol bennlakás van) lakásdíjat, közköltséget stb.

A *tandíjat* különböző időkben szedik be. Némely intézetben az év elején, másutt két, az állami és királyi középiskolákban négy részletben. Bár a közoktatási kormánynak az a törekvése, hogy a tanulás költségei tekintetében az ország intézetei közt aránytalan különbségek ne álljanak fenn, mégis mind-ekkoráig nagyobb változatosság uralkodik e téren, mint a különböző helyi viszonyok indokolnák. Van felekezeti iskola, hol a helybeliek 1 frt 58 kr. tandíjat fizetnek; a zentai községi gymnasium is csak 2 frtot szed a helybeliektől. Nagyon olcsók az erd. kath. status középiskolái is. Az állami és királyi középiskoláknál háromféle összegű tandíjat szednek, vidékek és városok szerint. A fővárosi gymnasiumok tandíja 36, a reáliskoláké 30 frt; a vidéki gymnasiumoké 30 vagy 24, a vidéki reáliskoláké 24 vagy 18 frt. A felekezetek több középiskolájában fennáll még az az

¹ Középiskolai tanuló ifjúságunk száma soha azelőtt nem tapasztalt arányokban növekszik. 1867-ben a tanév elején volt 36,569, 1877-ben 35,934, 1883-ban már 40,711 tanuló; az 1894/95-ik tanév elején 52,979, tehát közel 53,000 tanuló volt az országban (43,377 a gymnasiumokban, 9602 a reáliskolákban). Párhuzamos osztályunk van az országban 120.

intézmény, hogy a más felekezetű tanulók több tandíjat fizetnek, mint az iskolafentartó felekezethez tartozó növendékek.

A tandíj alól a jó magaviseletű és jó előmenetelű szegény tanulókat minden középiskolában *felmentik*. A felmentést vagy maga az iskolafentartó adja meg, vagy az igazgató és a tanári testületek. Az állami és királyi középiskolákban a tandíjat a tanárok meghallgatásával az igazgató engedheti el, és pedig az egész tandíjjövedelemnek átlagosan kiszámított és minden iskolára nézve külön megállapított százaléka erejéig. E százalék 15 és 45 közt változik.

A beiratást az ünnepélyes *megnyitás* követi. A katolikus középiskolákban a megnyitás isteni tisztelettel, az ősidőktől fogva dívó *Veni Sancté*-vel van egybekötve.

A tanítás rendszerint szeptember első hetében veszi kezdetét, és tart — a megszabott *szünnapok* kivételével — június hó közepéig, az évváró vizsgálatok idejéig.

A rendes heti szünnapok megállapításában a Rendtartás a helyi viszonyokra való tekintettel szabadságot enged az intézeteknek, s csupán azt köti ki, hogy a vasárnapi és ünnepi szüneteken kívül más, egész napra terjedő szünet ne szakítsa meg a tanítást. Vannak iskolák, hol a csötörtöki nap szabad (mint az első Ratio idejében); másutt két délutánt hagynak szabadon, míg oly intézetekben, hol a dél-előtti egyhuzamban való tanítás honosodott meg, minden nap délutánja szabad s csak a rendkívüli tárgyak órái esnek a délutánokra. A vasárnap és Szent István

napja mindenütt szabad, s azonfelül sok helyen (nemcsak a katolikusoknál) régi usus alapján más elsőrendű katolikus ünnepeken is szünetel a tanítás. A Rendtartás továbbá még a következő hosszabb évközi szüneteket állapítja meg: a karácsonyi szünetidőt (december 24-től január 2-ig), a husvét szünetidőt (virágvasárnapjától husvét utáni keddig), a király születése és nevenapját, s a koronázás évfordulóját. Végül az igazgató minden évben három nem egymás után következő napot engedélyezhet szünnapokul. E szünetek többnyire az autonom felekezeti középiskoláknál is megvannak, itt-ott az illető felekezet saját egyházi ünnepeivel, vagy régi időből származó helyi szünetekkel megtoldva (például szüreti szünetidő, egyházkerületi ülések ideje stb.). A más felekezetű tanulóknak az iskola látogatásától való felmentését külön rendeletek szabályozták, valamint azt is, hogy az ilyképen elmulasztott szorgalmi idő mikép pótolassék.

A *tanulmányi órarendet* a tanári testület állapítja meg. Az órarendek az illető város és vidéke lakosságának életrendje és társadalmi viszonyai szerint különböznek. Nem is volna kívánatos ebben a tekintetben egyformaságra törekedni.

Az iskolai év, mely régen félévekre, majd évnegyedekre oszlott, most már majdnem mindenütt *három időszakot* foglal magában. Az első és második időszak végén (decemberben és márczius végén) értesítőkkal tudósítja az iskola a szülőket gyermekeik magaviseletéről és előmeneteléről. A harmadik időszak végén, rendszerint június 29-én vagy 30-án, az intézetek záró ünnepélyt rendeznek (Te Deum), amelyen

kiosztják a bizonyítványokat, a nyomtatott értesítőket¹ s esetleg a szorgalmi díjakat és jutalmakat.

II.

A középiskolai Rendtartás *tanulmányi részében* az a fő-elv jut kifejezésre, hogy az iskola soktagú organismusa csakis a szervezet összes tényezőinek összehangzó működésével érheti el a kívánt sikert. Ezen elv kitűzése minden időben szükséges volt, de kiválóan fontos ma, midőn középiskoláink tanítása a *szakrendszeren* alapszik, melynek felcserélése a régi osztályrendszerrel a tudomány mai álláspontján már nem volna lehetséges. Gondoskodnunk kell oly eszközökről, melyek a szaktanításból eredhető egyoldalúságnak elejét veszik. Gymnasiumi Utasításaink is hangsúlyozzák, hogy „a tanári karnak egyértelmű munkásságára számot tart az iskola, a köznevelés feladata: ha nem tud minden egyes a közös cél érdekében mind a tárgyak felfogásában, mind a követendő tanmenetre nézve nemes önmegtagadással meg-hajolni az összesség határozatai előtt, meg nem való-

¹ Ezen értesítők valamely nevelésügyi vagy oktatásügyi vagy helyi érdekű tudományos értekezést tartalmaznak, azonfelül közlik az iskola évi történetét, a tanári testület névjegyzékét, a bevégzett tananyagot, a tanulók névjegyzékét, a főbb statisztikai adatokat, az intézet gyűjteményeinek szaporodását s a jövő tanévre vonatkozó értesítéseket. A szabadságharc előtt, már e század elejétől kezdve, adtak ki a középiskolák értesítőket, de ezek akkor csak a tanulók érdemsorozatát tartalmazták. Az értesítők mai berendezése az Entwurf idejéből származik. Középiskolai értesítőink mind külalak, mind tartalom tekintetében évről évre öröndetes haladásról tanúskodnak. Magyarországhon oly középiskola nincsen, mely évi értesítőt nem ad. Kivéve a gör. kel. román és szerb, továbbá az erdélyrészi ág. evangélikus középiskolákat, s a belényesi, naszódi és balázsfalvi gymnasiumokat, az összes középiskolák magyar nyelven adják ki értesítőiket.

sulhat teljességgel és részleteiben a tananyag megfelelő és életrevaló szervezése“.

Ez elv tanulmányi szempontból a Rendtartás több intézkedésében érvényesül, melyek közül a legfőbbek itt következnek:

1. Az országos és helyi tanterv alapján készült *állandó tanmenet*, melyből minden tanár egybevet-heti saját tárgya feldolgozásának módjával és időrend-jével az osztály többi tanszakainak anyagbeosztását.

2. A *tanulmányi napló*, mely napról-napra vá-zolja a haladás menetét minden tárgyból s módot nyújt minden tanárnak arra, hogy saját tárgya és a többi szakok közt a kapcsolatot fentartsa és ápolja.

3. A *módszeres értekezletek*, melyeknek czélja „megállapítani az iskolai és házi feladatok számát és idejét, továbbá kijelölni az olvasmányokat és könyv nélkül megtanulandó irodalmi darabokat. Az igazgató e tanácskozásokban főleg azt érvényesítse, hogy közép-iskoláinkban a tanítás szakok szerint több tanár közt osztolván meg, a tanítás szükséges egyöntetősége és kellő összefüggése csak akkor érhető el, ha minden egyes tanár az összes végzendőkről nemcsak általá-ban, hanem azok részleteire, sőt a követendő eljá-rásra nézve is kellő tájékozást nyert“.

4. Az *ellenőrző tanácskozások*, melyek arra szolgálnak, hogy a tanári testület az egyes osztályok-nak és az egész intézetnek tanulmányi és fegyelmi állapotát bizonyos meghatározott időszakokban vizs-gálat alá vegye, miközben az összehasonlítások révén tanulságképen mintegy maguktól emelkednek ki a követett eljárás netáni hibáinak correctivumai s az egyoldalúság ellensúlyozására kínálgató intézkedések.

5. A helyes *tárgyfelosztás*. „Az igazgatónak feladata akként intézkedni, hogy különösen az alsóbb osztályokban lehetőleg egy kézben legyenek a rokon szakok, de figyelmének arra is ki kell terjednie, hogy, amennyire lehetséges, a tanárok tantárgyaik tanításában a felsőbb osztályokba is jussanak.“

6. Az *osztályfőnökök* intézménye. Tisztók a gondjaikra bízott osztályokban a fegyelemnek, a nevelésnek és tanításnak egységes szellemben való intézését minden módon ápolni és elősegíteni.

7. A *hospitálás*. Mind rendtartásunk, mind utasításaink kívánatosnak mondják, hogy a tanárok egymás tanítását figyelemmel kísérjék az összehangzó működés érdekében is. Az osztályfőnöknek kötelességévé teszi a Rendtartás, hogy „a tanulmányi és fegyelmi naplóból és szükség esetén osztályának meglátogatása alapján“ állandó tudomást szerezzen az oktatás állapotáról, „különösen figyelve a tanulók házi munkásságára bízott feladatok s gyakorlatok minőségére és mennyiségére. Az ő figyelmének kell kiterjednie arra, hogy a házi feladatok és gyakorlatok összetorlódása a tanulókat meg ne terhelje; viszont, hogy a munka aránytalan megosztása által időközönként a tanulók teendője igen csekély ne legyen“.

8. A *tankönyvek* helyes megválasztása. Kiváló gondot kíván, hogy a tankönyvek, melyeknek fonálán a tanítás történik, lehetőleg egységes szempontok szerint választassanak meg, különösen a rokon tárgyakban. A régi és új módszerek küzdelme nem ért véget. Vannak engedélyezett grammatikai tankönyveink eltérő módszeres alapon. Hiba volna, ha más-más didaktikai elveken alapulnának a tanulók latin és

magyar nyelvkönyvei, vagy állattani, növénytani és ásványtani kézikönyveik. Fontos a műszók egységes volta is; továbbá az egységes orthographia, a gyakorlatok egységes javításmódja, és a tanítás gyakorlatában felmerülő számtalan más mozzanat, melyeket csak maguk az intézetek szabályozhatnak.

9. De legfontosabb mindezek közt a tanítás egységes vezetésének ellenőrzése, mely az *igazgató* feladata. Ő tekintheti át az *egész* iskola működését; az ő tiszte a methodikus ellentéteket kiegyeztetni, a működésnek sokszor széjjelfutó szálait összetartani, s a tényezők változatosságában az egység állandóságát biztosítani. „Az igazgató gyakorolja a közvetlen felügyeletet tanulmányi és fegyelmi tekintetben az egész intézet fölött. Az ő tiszte felügyelni mindarra, ami a tanulók erkölcsi és tudománybeli haladására befolyással van. Tartsa tehát szemmel, hogy minden tanár pontosan teljesítse kötelességét, hogy az oktatás az egyes szakokban a tanterv s a megállapított tanmenet értelmében teljesíttessék.”

A Rendtartásnak ezen intézkedései kivétel nélkül mindazon középiskolákat kötelezik, melyek a minster vezetése alatt állanak. Az autonom felekezeti középiskolák nagy része ma már szintén ezen az alapon áll; kisebb részek még régi hagyományos szokásokat követ. Tanulmányi naplókat vezetnek; a módszeres és ellenőrző értekezleteket is befogadták; osztályfőnökök mindenütt vannak. A tárgyfelosztásnak azon elve azonban, hogy a rokon szakok lehetőleg egy kézben legyenek egyesítve, nyilván az elégtelen tanári létszám miatt ez intézetek legtöbbszörében még nem tudott érvényesülni; a hospitálás pedig —

mely a minister intézeteiben is csak lassan honosul meg — tudtommal csak elvétve fordul elő az autonóm felekezetek középiskoláiban. Tankönyveiket szabadon választják, de leginkább azok közül, melyeket a minister engedélyezett.

III.

Rendszeres *iskolai vizsgálatokat* tudomásunk szerint a hieronymiták tartottak először. Utánuk előfordulnak Sturmnál is. Legnagyobb mértékben virágoztak a jezsuitáknál, kik a külső dísz és pompa járulékaival ruházták fel. Még az első Ratio Educationis is igen nagy figyelemben részesíti őket s az iskola működésének ünnepies részét látja bennök (*tentamina solennia*). Különösen két czélt tűz eléjük: egyik a tanulók előmenetelének megvizsgálása, a másik a tanárok tanítói eljárásáról való tanuságtétel. Mindkét czél nem az iskola, hanem a közönség kedvéért van, aminthogy a gymnasiumi igazgatónak arra kell törekednie, „hogy a városból és vidékéről minden rendű kiváló férfiak, különösen pedig olyanok, kik valamely közhivatal által tűnnek ki, úgyszintén a tanulók szülői ezen ünnepi ténykedésre (*ad solennem ejusmodi actum*) meghívassanak“. E meghívott vendégeknek joguk volt a tanulók bármelyikét feleletre kiszólítani s hozzája a studium megszabott részeiből kérdéseket intézni, „hogy ezen eljárással az összes jelenlevők teljesen meggyőződjenek arról, hogy mind a kérdések kiválasztása, mind a felelő felszólítása egészen a sorsra van bízva, és semmi sem történik csalárdul vagy titkos összejátszás folytán“. Ez más szóval a nyilvánosságnak szóló úgynevezett díszvizsgálat. Bizonyít-

vány nem volt, hanem az igazgató bocsátotta feljebb vagy marasztotta vissza a tanulót úgy, amint jónak látta.

Egészen más álláspontra helyezkedik az 1806. évi Ratio. Itt már a szülők vagy vendégek meghívása mellékes; kérdezési és közbeszólási jogukkal csak csínyján bánhatnak.¹ Minden vizsgálaton jelen van az igazgató, mint elnök. A tanulók feleleteit szigorúan megbírálják, összevetik az évi előmenetellel s megállapítják érdemjegyeiket, melyeknek alapján készül az érdemsorozás (*locatio*) s a hivatalos bizonyítvány. Aki elsőrendű vagy másodrendű előmenetelt tanusít, magasabb osztályba léphet; a harmadrendű ismétel.

A vizsgálatnak ezen elvét némi módosítással megtaláljuk az Entwurfban is (*Versetzungsprüfung*); de azonkívül a nyilvános vizsgálatokat is. Amazoknak az a céljuk, hogy a tanároknak a kétes előmenetelű tanulókról való ítéletét kiegészítsék s egyúttal a tanévi munkásságot összefoglalják;² emezeknek más céljuk nincsen, mint hogy az iskola működését a közönségnek bemutassák.³

Az áttételi vizsgálatokat az Entwurf korszaka után is egy ideig megtartottuk. Következett azután olyan idő, mikor sem áttételi, sem díszvizsgálataink

¹ „Licebit tamen Hospitibus etiam *nonnihil* interfari et explorare progressum.“

² Entw. p. 59: „Zur Ergänzung dieses Urtheils, wo in demselben noch irgend eine Unsicherheit geblieben ist, und als eine die Ergebnisse des Schuljahres möglichst zusammenfassende Schlussleistung wird in jeder Klasse eine Versetzungsprüfung gehalten“.

³ Entw. 60. l.: „Zu unterscheiden davon sind die bisher grossentheils üblichen öffentlichen Prüfungen, welche nicht sowohl den Zweck des Prüfens haben, als vielmehr die Leistungen der Schule dem dabei interessirten Publikum darstellen wollen“.

nem voltak, hanem a vizsgálat főleg az évi tananyagnak újabb szempontok szerint való összefoglalásából és áttekintéséből állott. Jelenlegi Rendtartásunk értelmében az évvégi nyilvános vizsgálatok főczélja „a tanárnak a tanuló előmeneteléről évközben szerzett tapasztalatait kiegészíteni“ (mint az Entwurfban). „A vizsgálatokon . . . főleg oly tételek és feladatok tűzendők ki, melyek alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a tanuló szerzett ismereteiről nagyobb összefüggésben adhasson számot. A vizsgálatokon az igazgató vagy megbízottai elnökölnék. A vizsgálaton minden tanuló felel, de nem okvetetlenül minden tárgyból; azonban az elégtelen és kétes előmenetelű tanulók (akiknek érdemjegye *jeles* és *jó*, vagy *jó* és *elégséges*, vagy *elégséges* és *elégtelen* közt ingadozik) mindenesetre felhívandók az illető tantárgyból, mivel a vizsgálati felelet befolyással van az érdemjegy végleges megállapítására.“

Az előmenetel érdemjegyei: jeles, jó, elégséges, elégtelen. Oly tanulóknak, kik egy kötelező tantárgyból kaptak elégtelen tanjegyet, a tanári testület a jövő tanév elején teendő javító vizsgálatot megengedheti. Azok a tanulók, akit két kötelező tárgyból kaptak elégtelen érdemjegyet, fontos okok alapján folyamodhatnak javító vizsgálatra való engedélyért a felsőbb tanügyi hatósághoz. Az a tanuló, ki kettőnél több tárgyból bukott meg, az osztályt ismételni tartozik.

A *javító vizsgálatokat* (de csak egy tárgyból) ismeri az Entwurf is. A középiskolai törvény szentesítette a két tárgyból való javítás lehetőségét. Az erdélyrészi ág. evangélikus középiskolák az egye-

düliek, hol — nagyon huzamos betegségi eseteket kivéve — a törvény engedményével nem élnek: náluk az a tanuló, ki két tantárgyból bukik, ismételni tartozik. — A javító vizsgálatokat egy tárgyból a tanári testület, két tárgyból a kir. főigazgató, illetőleg az autonom felekezeti főhatóság engedheti meg. E vizsgálatok díjtalanok és meg nem ismételhők. A betegség miatt mulasztott vizsgálat a jövő tanév elején (szintén díjtalanul) pótolható (*pótló vizsgálat*).

Rendszerint egy év alatt csak egy osztályt végezhetnek a nyilvános tanulók. Jeles előmenetelő és előhaladott korú tanulóknak azonban a minister kivételesen engedélyt adhat két osztálynak egy év alatt való elvégzésére. Ez az *osztályösszevonás*.

A *magántanulókkal*, különösen előhaladott korúakkal szemben, igen szabadelvűen intézkedik a törvény. Így pl. 20 éves egyén engedélyt kaphat, hogy a gymnasiumnak valamennyi osztályából (de csak két-két osztály összevonásával) akár egy hét alatt is letehesse az osztályvizsgálatokat. A magánvizsgálatokért a tandíjon kívül külön vizsgálati díj fizetendő, mely a tanári testületet illeti meg.

Felvételi vizsgálatokról is szól a Rendtartás. Ha a középiskolába lépő tanulónak nincs az elemi iskola negyedik osztályáról szóló bizonyítványa, felvételi vizsgálatnak vetik alá. Ily vizsgálatot tesznek továbbá a tantervi különbözetekekből oly ifjak, kik másnemű intézetekből vagy másnemű középiskolákból lépnek át; pl. ha a reáliskolából gymnasiumba, vagy polgári iskolából középiskolába, vagy külföldi nyilvános középiskolából hazai középiskolába kíván valamely tanuló átlépni. Felvételi vizsgálatnak van helye

akkor is, amikor a gymnasium felső négy osztályában a görög nyelvi tanulmányról a helyette választható tanulmányokra vagy viszont kíván átlépni a tanuló. A felvételi vizsgálatokért is díj fizetendő.

Középiskoláink vizsgálataiban a viszonyok sokfélesége szerint még számos más árnyalat fordul elő, melyeket e helyütt részletezni nem lehet. Csak a legfőbb típusokra szorítkozhattam.

IV.

Középiskoláink a *jó rend, jó szokás és erkölcs* ápolására alkalmas rendszabályokat saját viszonyaik szerint maguk állapítják meg. Mindazonáltal Rendtartásunk néhány általánosan kötelező szabályt is tartalmaz.

E szabályokat a humanizmus és szeretet szelleme élteti. „Az ifjúság erkölcsi, vallásos és hazafias érzületének ápolása, az iskola jó szellemének megőrzése az egész tanári testületnek hivatása. Minden tanár tekintse tehát kötelességének nemes példaadással, jó bánásmóddal oda hatni, hogy az ifjúságban a kötelességérzet, a kegyelet és engedelmesség erényei gyökeret verjenek: főleg tiszte ez az egyes osztályfőnököknek, kik a vezetésök alatt álló osztály növendékeinek már az év elején a szükséges útmutatást megadva, őket jóakarólag folyvást segíteni és támogatni tartoznak.“ Továbbá: „Az ifjúságnak minden iránt, mi erkölcsös művelődésére befolyással van, tisztelettel kell viseltetnie“. Végül: „Az iskolai fegyelem gyakorlásában a tanári kar vegye figyelembe, hogy gyermekies könnyelműséggel s pajzánsággal szemben büntető hatalmát kellő mérséklettel gyakorolja“.

A testi büntetés, melyet nemcsak a Ratio, hanem az Entwurf is megtartott, úgyszintén az Entwurfban megengedett visszatartás és bebörtönözés (carcer), mai Rendtartásunkban ismeretlenek. Büntetései kizárólag erkölcsi hatásra számítanak. A tanár magános figyelmeztetése, osztályfőnöki feddés, az osztály előtt való nyilvános megdorgálás, az igazgató s a tanári szék elé idézés; végül a tanulónak felsőbb jóváhagyással való kizárása — íme Rendtartásunk eszközei a fegyelem fentartása érdekében.

Örvendetes, hogy daczára a fegyelmező eszközök ez egyszerűségének, középiskolánk fegyelmi állapota ma tényleg jobb, mint volt akkor, mikor a virgács, skutika, bezárás, koplaltatás, térdeltetés és sok egyéb testi büntetés járta. Az 1893/94-ik tanévben az összes középiskolai tanulónak $98\cdot5\%$ -a *jó és szabályszerű* magaviseletet tanusított s nem egészen 2% volt kevésbé szabályszerű. „Rossz” magaviseleti jegyet az országnak 46,981 nyilvános tanulója közül csak 29-en ($0\cdot0\%$) érdemeltek.

Az erkölcsi magaviseletnek ezen megnyugtató állapota az általános művelődési viszonyok emelkedésével s az erkölcsök szelidülésével is összefügg. De minden bizonynyal része van benne a szigorú következetességgel párosult jó bánásmódnak is, melyet tanáraink a fegyelmezésben alkalmaznak, valamint mai tanítói eljárásunknak is, melynek egyik fontos követelménye, hogy a tanár magával a tantárgygyal és az egész osztály érdeklődésének állandó lekötésével fegyelmezze növendékeit.

V.

E fejezet keretében még néhány szóval meg kell emlékeznem a középiskolák *köztartásos* intézményeiről is. Ez intézetek nálunk nem rendszert, hanem kivételt képeznek, mert hazánkban a nevelés súlypontja általában a család körében van. Az állam rendelkezése és vezetése alatt álló középiskolák között 17 tanintézet van egykapcsolva nagyobb-kisebb nevelőházakkal; ilyenek pl. a budapesti II. ker. kir. katolikus főgymnasiummal kapcsolatos Ferencz József-nevelőintézet (elsőrendű internatus); a budapesti VII. ker. áll. főgymnasium mellett fennálló internatus horvátszlavonországi illetőségű tanulók számára; a kalocsai Stephaneum; a kassai kir. convictus; a nagyszombati kir. érseki convictus; a tatai convictus; a balázsfalvi és belényesi gör. kath. nevelő intézetek; a dévai és székelyudvarhelyi állami főreáliskolákkal kapcsolatos internatusok. Ily internatusok vannak az erd. róm. kath. status néhány középiskolájában is; a protestánsokéi közül említem például a sárospataki, nagyenyedi és felső-lövői internatusokat. Ezeken kívül vannak oly nevelő-intézeteink, melyek nincsenek szerves kapcsolatban az illető középiskolákkal; például a nagyszebeni árvaház, a nagyváradi négy finevelő-intézet, a községi kath. árvaház, az eperjesi gör. kath. convictus, a szatmári kath. convictusok, az ungvári gör. kath. finevelő-intézetek stb. Mindez intézetek ellátást adnak növendékeiknek. A köztartási díj, az ellátás, a házi rend a legkülönbözőbb. — Van oly intézet is (különösen az erdélyi részekben), hol a tanulók csak lakást kapnak s ételmezésökről maguk

gondoskodnak. Másutt csak élelmezést kapnak ingyen vagy csekély díjért: ezek az úgynevezett alumneumok, aminő körülbelül 30 van hazánkban.

Az internatusokban *számos* alapítványi és ingyenes hely könnyíti meg a szegény növendékek tanulmányait. Azonfelül igen nagy számú *segélyező-egyesületeink*, *ösztöndíj-* és *segélyalapjaink* vannak a tanulók felsegélésére. Középiskoláink közül már 129-nek van segélyező egyesülete vagy segélyalapja körülbelül másfél millió forint vagyonnal, nem számítva ide az esetleges gyűjtéseket. Ösztöndíjak és segélyek czímén az 1893/94-ik tanévben 519,000 frt jövedelmök volt középiskoláinknak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A tanítás segédeszközei.

A múlt században középiskoláinknak alig voltak szemléltető eszközeik. Esemény számba megy, hogy 1777-ben a trencsényi gymnasium 100 frtot kap a tanulmányi alapból könyvekre és térképekre, vagy hogy 1784-ben 150 rhénusi forintot utalványoz a helytartótanács a máramarosszigeti katolikus gymnasiumnak physikai és geometriai eszközökre. A szemléltető eszközök beszerzésére több ízben történtek ugyan hivatalos intézkedések; így például József császár korában 1781-ben természetrajzi gyűjtemények alapítását rendelte el a kormány. Ez intézkedések azonban többnyire csak a papiron maradtak meg. A reáliákat rendszeresen csak az akadémiákon és a protestans collegiumok felső osztályaiban tanították; s így tanszergyűjteményeik is jobbra csak ezeknek az intézeteknek voltak. Physikai és természetrajzi gyűjteménnyel rendelkezett pl. a sárospataki meg a debreczeni collegium, s a philosophiai tanfolyammal bővült pesti kegyesrendi gymnasium. Páratlanul áll e korban a debreczeni collegiumnak híres

rézmetező társasága, mely mind az intézetet, mind a hozzá tartozó partikulákat ellátta földrajzi atlaszokkal, e nemben az elsőekkel hazánkban. Körülbelül egészen a szabadságharczig tartott középiskoláinkban a tanítás szemléltető eszközeinek fogyatékosága vagy hiánya.

A középiskolai szertárak keletkezése és rendes gyarapítása tulajdonképen a szaktanítással kezdődik. Az Entwurfkötelezi legelőször az intézeteket tanszergyűjtemények alapítására. A külföldi egyetemeken képzett szaktanárok nagy buzgósággal és modern szellemben fogtak hozzá országszerte a gyűjtéshez. Ugyanekkor vette kezdetét kisebb intézeteink könyvtárainak jelentékenyebb gyarapítása. Alkotmányunk helyreálltával a közoktatási kormány példáján elindulva, a többi iskola-fentartók is évente rendes átalányokat szántak tanszerek beszerzésére. Ez állandó anyagi segítség végre oly karba hozta középiskoláink természettani, természetrajzi, chemiai és földrajzi gyűjteményeit, hogy intézeteink ebben a tekintetben felülmúlják a német és francia középiskolákat. Összes középiskoláink tanszergyűjteményei (a könyvtárak nélkül) közel 2 millió darabot tartalmaznak; az összes tanári könyvtárakban mintegy másfél millió könyv van felhalmozva.

Tanári könyvtáraink minősége és terjedelme igen különböző. A régi, különösen protestans iskoláknak vannak legnagyobb könyvtáraik: a debreczeni ev. ref. collegiumnak 62,000 kötete van, a sárospatakinak 52,000, a nagyenyedinek 25,000, a pozsonyi ág. ev. lyceumnak 39,000, a kézsmárkinak 36,000, az eperjesinek 24,000, a brassóinak 27,000; a kolozsvári unitarius főiskoláé 26,000 kötetet számlál. A ki-

rályi és katolikus gymnasiumok könyvtárai közt legnagyobb az aradi 18,000 és a nagyszombati 16,000 kötettel (a szerzetes rendházak könyvtárai nélkül). A reáliskolák közül a pozsonyinak van legtöbb könyve. Magától érthető, hogy a könyvek száma a tudomány szempontjából nem mindig biztosítja a könyvtár belső értékét is.

Az *ifjúsági könyvtárakat* az Entwurf rendelte el. Ma már minden középiskolánkban megtaláljuk őket. Nagy fontosságukat mind a tanítás, mind a nevelés szempontjából mindenki elismeri. Kiválóan gazdag ifjúsági könyvtárakkal rendelkeznek¹ például a pozsonyi (kir.), losonczi, kassai, szegedi, soproni (kath.), győri, a budapesti V. kerületi, a soproni ág., az iglói ág., a selmeczbányai ág. és a nagyenyedi ev. ref. gymnasiumok, továbbá a győri, pécsi és székesfehérvári reáliskolák.

Hogy a tanári testületek mikép járjanak el a könyvek beszerzésében, arra nézve a minister útmutató jegyzéket bocsátott ki²; az ifjúsági könyvtárak jegyzékét az Országos középiskolai Tanáregyesület tétette közzé.³

A *természettani, természetrajzi, chemiai és földrajzi* gyűjtemények is évről-évre mind nagyobb gyarapodást tüntetnek fel. Physikai gyűjteményeikkel kiválnak pl. a pozsonyi, nagykárolyi, pancsovai, győri

¹ Az alább következő intézetek felsorolása a ministeri jelentés táblázataiban foglalt számadatokon alapszik.

² 1895. évi 30404. sz. a. kelt rendelettel kibocsátott „Könyvjegyzék a középiskolai tanári könyvtárak számára”.

³ Készítette *Szemák István*, budapesti VII. ker. áll. főgymnasiumi tanár. Megjelent Budapesten, Lauffer V. kiadásában. I. füz. 1892. II. füz. 1893. III. füz. 1895; ajánlva az 1893. évi 16534. sz. ministeri rendelettel.

és szombathelyi gymnasiumok, s a dévai, temesvári és soproni reáliskolák. Talán az egész országban leg-gazdagabb a sárospataki főgymnasium physikai gyűjteménye. — Természettudományi tárgaik gazdagságával kitűnnek a selmeczbányai és eperjesi ág., a nagyenyedi ev. ref., a győri, kassai, beszercebányai és egri kath. gymnasiumok. Számszerűleg első helyen áll a debreczeni collegium gyűjteménye 60,000 darabbal. A reáliskoláknak, mint nagyobbára új intézeteknek e nemű gyűjteményei kisebbek, de általában válogatottabbak. — Jól felszerelt chemiai szertáraik vannak a budapesti reáliskoláknak, a kecskeméti, temesvári, székesfehérvári, győri stb. reáliskoláknak. A természettudományi eszközök beszerzéséhez is részletes útmutatással látta el a minister a tanárokat.¹

Ezekon kívül el vannak látva középiskoláink a *rajz* tanításához szükséges eszközökkel (első helyen áll a budapesti II. ker. állami reáliskola gyűjteménye) és *tornaszerekkel* (legtöbb van Sárospatakon); továbbá sok intézetnek van *éremgyűjteménye* (a pápai ev. ref. gymnasiumé 8000, a pozsonyi ág. ev. gymnasiumé 16,000, a győri katolikus gymnasium érem- és régiséggyűjteménye 21,000 darabot számlál); végül mind számosabb gymnasiumunk látja el magát *philologiai* és *történeti* szemléltető eszközökkel is: csak a budapesti VII. ker., az eperjesi és kaposvári gymnasiumok philologiai múzeumaira utalok, mindenek fölött kiemelve a sárospataki collegium aesthetikai gyűjteményét, melyhez fogható nincsen az országban. E múzeumok gyarapítása most már tervszerűen történik, mióta a minister a klasszikus írók olvastatásá-

¹ Kiadatott az 1895. évi 14893. sz. a. kelt min. rendelettel.

hoz és a történeti oktatáshoz szükséges szemléltető eszközök jegyzékét kibocsátotta.¹

Középiskoláink a maguk tanszerbeli szükségleteit újabb időkig vagy külföldi céégektől, vagy oly hazai céégektől szerezték be, melyek maguk is külföldi gyártmányokat árusítottak. Hazai tanszeriparunk teljesen fejletlen volt. Csak a legutóbbi évek hozták meg e téren is a várva várt üdvös kezdeményezést. Íme néhány példa. Physikai és geometriai tanszereket készít a budapesti állami mechanikai tanműhely (árusítja a Calderoni cég), chemiai és physikai taneszközöket a műegyetem üvegfuvo intézete; a Rosonovszky és Lendl-féle tanszerraktárak főleg természetrajzi tárgyakkal látják el ez iskolákat. Tornaeszközeink mind itthon készülnek. A magyar földrajzi intézet magyar szövegű földrajzi és történelmi térképeket, továbbá a hazai földrajzi és történelmi tanításhoz szükséges szemléltető fali képeket készít. Ezenfelül számos cég és egyén foglalkozik hazánkban tanszerek készítésével. A végső czél az, hogy lehetőleg jobb és olcsóbb tanszerek előállításával szorítsuk ki iskoláinkból az idegen viszonyokhoz alkalmazott összes külföldi termékeket. E czél elérése *tanításunkat* is meg fogja javítani, s iparunknak is új lendületet fog adni.

---

¹ Útmutatás a görög és római klasszikus írók oktatásához, s a történelem tanításához szükséges szemléltető eszközök beszerzése tárgyában. 1892. Kiadta a m. kir. vall. és közokt. minister az 1892. évi 6664. számú rendelettel.

HATODIK FEJEZET.

A tanárok.

I.

Középiskolai tanáraink *képzéséről* törvényeink nem intézkednek. Az 1883. évi XXX. t.-cikknek egy szakasza mellesleg megemlékezik „tanárképző“ intézetről, anélkül, hogy megmondaná, mit értsünk rajta; másutt pedig a képesítés feltételül a megelőző egyetemi, műegyetemi vagy felsőbb iskolai tanulmányt köti ugyan, de sehol sem állapítja meg, miként teljesítsék a főiskolák e feladatukat. A kolozsvári egyetem megalapításáról szóló 1872. évi XIX. t.-cz. 3. §-a szintén megkivánja „gymnasiumi tanárképezdék“ felállítását, de nem intézkedik szervezetökről.

Törvényeinknek e hézagossága feltűnő, ha fontolóra vesszük, hogy már 1777-ben, mikor még a katolikus középiskolák legnagyobb része egyháziak ellátásában volt, a Ratio Educationis részletesen gondoskodott tanári növedék rendszeres képzéséről.¹ E célrá szolgált az egyetem philosophiai karának kötelékében szervezett Collegium Repetentium (mely már Nagyszom-

¹ Ratio Ed. 387—402 l.

batban is fennállott). Ez intézet az összes gymnasiumok és bölcséleti tanfolyamok válogatott növendékeiből toborzotta tagjait, kik ösztöndíjban részesültek, két éven át bővebb előadásokban ismételték a gymnasiumi és philosophiai tárgyakat, s ilyképen készültek a középiskolai tanári pályára. Már az 1806. évi Ratióban ez intézménynyel nem találkozunk többé; csak a képesítő eljárásról történik gondoskodás a nyilvános versenyvizsgálatok útján.¹ Az Entwurf megkívánja a tanártól „elméleti és gyakorlati“ képzettségének igazolását, s a versenyvizsgálatok elejtésével tudományos képesítő vizsgálatot rendel; a képzés módjáról azonban szintén nem intézkedik. Erre vonatkozó rendelkezések jelölik meg az egyetem bölcsészeti karát a tanárok képzésének helyéül, anélkül, hogy a kormány az egyetem kebelében a tanárok jövőendő szükségleteinek megfelelő külön intézkedések életbeléptetését szükségesnek tartotta volna.

A tényleges állapotból indulva ki, középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárainkat ez idő szerint képzik: 1. az egyetemek a kebelökben fennálló intézetekkel, 2. az egyetemi seminariumok, 3. a budapesti és kolozsvári egyetemek mellett fennálló tanárképző-intézetek, 4. a budapesti Eötvös József-Collegium, 5. a budapesti rajztanárképző intézet. Az autonom felekezetek külön tanárképző intézeteket nem tartanak fenn, de legújabbban az erd. ev. ref.

¹ Lásd a 176—178 lapokat. A 177. §. csak ennyit mond: „Religiosi tirocinium magisterii, postquam Novitii esse desierunt, ponunt intra septa sui Coenobii; Candidati alii, qui ad professionem Rei Scholasticae venire gestiunt, formari possunt in Academiis, et Universitate bonarum Artium, in privatis publicisque paedagogiis. Ceterum utrumque istud Magistrorum genus oportet esse disciplinis Philosophicis probe excultum.“

egyházkerület a kolozsvári theologiai facultas mellett protestans tanárjelöltek számára internatust szervezett, melynek tagjai a kolozsvári egyetemen folytatják tanulmányaikat. A katholikus szerzetesrendek közül külön tanárképző-intézetet csak a sz. Benedek-rend tart Pannonhalmán; a többi rendek tanárai kiképzését úgy mozdítják elő, hogy az illető egyetemek székhelyein convictusokat szerveztek, melyekben az egyetemi előadásokat hallgató tanárjelöltek laknak; így tesznek pl. a kegyesrendiek Kolozsvárrt (Cala-santinum), továbbá a cziszterczita-rend Budapesten. A csornai premontrei rend tanárjelöltjei az Eötvös-Collegium tagjai.

Az *egyetemek* bölcsészeti karai (s a *műegyetem* illető szakosztályai) részint előadásaikkal, részint gyakorlatokkal állnak szolgálatában a tanárképzésnek. Az előadásoktól a tanárképzés kettőt vár: egyik részöknek az volna feladatuk, hogy a jelöltet a tudomány általános elveivel, valamint az egyes disciplinák összefüggésével és rendszerével ismertessék meg; másik részöknek célja az, hogy a tudományos kutatás módszereire mintapéldákat nyújtsanak. A főiskolákhoz tartozó intézetek, minők a chemiai, physikai és ásványtani intézetek az egyetemi előadások utóbbi feladata kapcsán bevezetik a jelöltet a tudományos módszer gyakorlatába, alkalmas feladatoknak némileg önálló megfejtését kívánva tőlök.

A *seminariumok* intézménye csak a budapesti egyetemen áll fenn, és pedig a philosophiai kar bölcsészeti s nyelvészettörténelmi tanszékei mellett. Céljuk a maguk nemében ugyanaz, ami az egyetemek természet-tudományi intézeteié: az elméleti szakok hallgatóinak

alkalmat adnak a tudományos kutatás módszereinek elsajátítására, mely célra különböző speciális előadások, conversatoriumok, vitatkozások és dolgozatok, úgyszintén a tagoknak rendelkezésére bocsátott tudományos segédeszközök szolgálnak. A seminariumokat Trefort minister alkotta meg.

A *középiskolai tanárképző-intézetek* a leendő tanárjelölteknek tanulmányait jövő hivatásuk folytonos figyelemben tartása mellett irányítják. Különös céljuk, azon egyetemi hallgatókat, kik középiskolai tanárságra készülnek, „választott szaktanulmányukban és módszeres kezelésében“, főleg a középiskola szükségletei szempontjából alaposan kiképezni. A budapesti tanárképző-intézetnek három szakosztálya van: nyelvészet-történelmi, mennyiségtan-természettudományi és nevelés-oktatástani szakosztály, mindegyik szakosztályban megfelelő szakcsoportokkal. A tanítást ezen intézetekben a jelenlegi gyakorlat szerint az egyetemek tanárai végzik, olyképen, hogy rendes collegiumaik mellett hetenkint néhány órában külön előadásokat kell tartaniok a tanárképző-intézeti növendékeknek. A növendékek számára külön tantervek készülnek; e tantervek úgy vannak szerkesztve, hogy a tanárképző-intézet tanári testülete az egyetemi előadásokból kiválogatja azokat, melyeket a képző-intézet tagjainak ajánl. A tanárképző-intézetek rendes tagjai ösztöndíjban részesülnek (Budapesten 500, Kolozsvárott 400 frt).

Külön meg kell emlékeznem a budapesti tanárképző-intézet *nevelés-oktatási szakosztályáról* s ennek *gyakorló iskolájáról*. Az egész intézetnek ez az egyedüli szakosztálya, mely ma is úgy működik,

mint a Szabályzat rendeli. Az egyetemi tanulmányait végzett tanárjelölt belép a gyakorló iskolába, hogy megszerezze azon paedagogiai képességet és ügyességet, mely a középiskolai oktatás sikeres eszközléséhez megkívántatik. E végből *a)* hallgat az intézetben paedagogiai és módszertani előadásokat (theoretikumok), *b)* részt vesz a gyakorló iskolai tanításban, kezdetben mint látogató (hospitans), később mint gyakorló tanár.

Az előadások vagy a középiskolai paedagogia általános kérdéseire (szervezet, történet stb.), vagy a középiskola egyes tárgyainak didaktikai módszerére, a középiskolai tananyag paedagogiai feldolgozására vonatkoznak.

A gyakorló iskola a gyakorlati kiképzésre szolgál. „Feladata, hogy oly mintaszerű iskolai életnek adjon képét, melyben a tanítványok erkölcsi és értelmi haladása az egész tantestület közös gondjának képezi tárgyát, és mely a tanárjelöltnek buzdító példaul, a tanárnak lelkesítő emlékül szolgáljon.“ A gyakorló iskola különálló nyolcz osztályú állami gymnasium, évről-évre váltakozó osztályrendszerrel: egyik évben az 1., 3., 5., 7., a következőben a 2., 4., 6., 8. osztályok állanak fenn. A tanulók száma egy-egy osztályban legföljebb 30. A tanítás az igazgató és a rendes (vezető) tanárok felügyelete mellett történik. „A gyakorló tanárjelöltnek az oktatásra az illető rendes (vezető) tanár útmutatása alapján hétről-hétre kell elkészülnie oly módon, hogy minden tanóra bevégezett, de az összes folyam. szerves keretébe illő egész legyen. A tanár viszont felügyel személyesen . . . . . az előkészület kivitele fölött úgy, hogy

a gyakorló tanmódjának hiányaira figyelmessé levén, azok pótlását kellően eszközölhesse, és képességének s ügyességének folytonos fejlesztésére biztos útbaigazítást nyerjen.“ A gyakorló tanárok hetenkint váltokozva nyilvános próbaelőadásokat tartanak, melyeknek megbirálása külön értekezleteken történik meg.

Nincsen hazánkban iskola, melyet — kivált kezdetben — annyi oldalról és oly hevesen támadtak volna, mint a gyakorló iskolát. Az intézet e küzdelmekből érintetlen szervezettel került ki. Nagy hatása nemcsak abban nyilvánult, hogy az ország minden részében alkalmazott egykori tanítványai, kik mindnyájan hálás szívvel emlégetik az ott nyert bőséges okulást, jó módszereket és helyes szempontokat vittek bele a tanítás gyakorlatába, hanem abban is, hogy ez iskola szelleme behatolt középoktatásunknak majdnem összes intézményeibe. Mindaz, ami a módszer fejlődésével kapcsolatban van, itt állta meg helyét legelőször. A gyakorló iskola megalkotója báró Eötvös József.

Az *Eötvös József-Collegium* rendeltetése az, hogy a szorgalmas és tehetséges, de vagyontalan tanárjelölteknek minden tekintetben megkönnyítse a tanári pályára való készülést. Célját a szabályzat így fejezi ki: „A Báró Eötvös József-collegium a budapesti főiskolák érdekesebb hallgatóinak, akik a tanári pályára készülnek, tisztes együttélésben megad minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag kellőképen készülhessenek.“ E végből 1. a felvett növendékeknek teljes ellátást ad, mely őket anyagi gondoktól felmenti, 2. szaktanulmányaik czélszerű berendezését

útmutatásaival elősegíti, 3. e tanulmányaikat ellenőrzi, 4. szakszerű oktatásban részesíti őket, mely „az egyetemi előadások sikeres felhasználására, illetőleg kiegészítésére, valamint a tanári pályán szükséges egyéni készségség biztosítására szolgál“, 5. állandó gondot fordít általános műveltségök fejlődésére (irodalmi képzés, modern nyelvek). Egyelőre 35 tagja van. A nagy reményekre jogosító intézet báró Eötvös Lóránd tervezte, Wlassics Gyula alkotta meg.

A *rajztanárképző intézet* a középiskolák mértani és szabadkézi rajz tanárait képezi négy éves tanfolyamban, mely a szükséges elméleti előadásokat és gyakorlatokat tartalmazza. Az intézetet Pauler Tivadar ministersége alatt létesült.

Mint az előadottakból kiderül, tanáraink képzésére elegendő — sőt talán kelleténél több — intézménnyel rendelkezünk. Közöttök megteremteni a kellő összefüggést s általában egész tanárképzésünket rendszeresen kifejleszteni, a jövő feladata.¹

H.

A *tanárok képesítését* az ország összes középiskoláira nézve az állam, illetőleg a budapesti és kolozsvári egyetemeken szervezett állami vizsgáló bizottságok adják meg. Az állami képesítés e kizárólagosságának nagy jelentőségéről már fennebb volt szó.

Tanári oklevelet csak az nyerhet, aki igazolja, 1. azt, hogy a gymnasium, illetőleg a reáliskola teljes tanfolyamát jó sikerrel elvégezte és az érettségi vizs-

¹ A tanárképzés intézményeiről s jövő feladatairól lásd Kármán Mórnak „A tanárképzés és az egyetemi oktatás“ című munkáját. (Budapest, 1895. Eggenberger.)

gálatot letette. (A reáliskolát végzett egyén tartozik egyszersmind igazolni a latin nyelvnek legalább annyi ismeretét, amennyi könnyebb latin szöveg megértésére szükséges.) 2. Azt, hogy a középiskolai tanfolyam elvégzése után egyetemen vagy más felsőbb iskolai tanfolyamon négy éven keresztül tanulta a saját szakjához tartozó tárgyakat s ezenfelül a minden jelöltre nézve megállapított tanulmányokat; 3. kimutatni tartozik azt, hogy a főiskolai tanfolyam elvégzése után vagy a közben legalább egy évig nevelői vagy tanítói gyakorlata is volt. Aki e feltételeknek megfelelt, és az arra jogosított vizsgálobizottság előtt a megszabott képesítő vizsgálatot sikeresen kiállotta, tanári oklevelet nyer.

A képesítő vizsgálat tárgyai részint olyanok, melyeknek ismeretét bármely szakra készülő tanárjelölttől megkívánja a törvény, részint olyanok, melyek a szakismeret tekintetéből kívántatnak. Amazok: magyar nyelv és irodalom (nyelvtan, irálytan, irodalom és művelődés története), a philosophia elemei, paedagogia és a paedagogia újabb története. A szakcsoportok: 1. classica philologia, 2. magyar és latin nyelv s irodalom, 3. magyar és német nyelv s irodalom, 4. magyar és francia nyelv s irodalom, 5. német és latin nyelv s irodalom, 6. német és francia nyelv s irodalom, 7. történelem és latin nyelv s irodalom, 8. történelem és földrajz, 9. földrajz és természettudomány, 10. természettudomány és vegytan, 11. mennyiségtan és természettan, 12. mennyiségtan és ábrázoló geometria.

A képesítő vizsgálatnak három része van: a) alapvizsgálat, b) szakvizsgálat, c) paedagogiai vizsgálat.

Mindegyik vizsgálat írásbeli és szóbeli. — Az alapvizsgálaton a jelöltnek arról kell tanuságot tennie, hogy két középiskolai tantárgyban, melyek egy-egy szakcsoportot alkotnak, oly fokú készsége van, amelyből kitűnik, hogy a szoros értelemben vett tananyag alapvető részeinek ismeretében biztos jártasságot, későbbi tanulmányainak sikeres folytatására pedig kellő készséget szerzett. — A szakvizsgálaton a jelölt kimutatni tartozik, hogy szakcsoportja tantárgyaiban a tudomány mai álláspontjának megfelelő tájékozottsága van. — A paedagogiai vizsgálaton a jelölt arról tesz tanuságot, hogy a tudományos ismeretszerzés módjainak áttekintésén kívül képességgel bír a gondolkodás törvényeit és a tapasztalati psychologia útmutatásait a tanításban tudatos felfogással és czélszerű módon alkalmazni, s megfelelő tájékozottsága van az iskolaügy és paedagogia újabb történetében. Az alapvizsgálat a negyedik, a szakvizsgálat a nyolczadik félév után, a paedagogiai vizsgálat az ötödik tanulmányi, illetőleg gyakorlati év leteltével tehető le.

A vizsgálati eljárást és a részletes követelményeket külön szabályrendelettel állapította meg a minister.¹

III.

Magyarország középiskoláiban *rendes tanárokkul* csak oly feddhetetlen előéletű magyar honpolgárok alkalmazhatók, kiknek tanári oklevelök vagy régi gyakorlat alapján tanítási jogosításuk van.² Az ok-

¹ 1888. évi 50098. számú rendelet.

² Az 1883. évi XXX. t.-cz. 29. §-a szerint oly tanárok, kik az idézett törvény életbeléptetése előtt legalább három évig rendes tanári minőségben működtek valamely nyilvános hazai középiskolánál, a tanári vizsgálat alól fel vannak mentve.

leveles *helyettes* tanárok (néhol segédtanároknak nevezik) megfelelő szolgálat után rendesekké lesznek.

A *tanárok alkalmazása* vagy kinevezés vagy választás útján történik. Az állam és a katolikus iskolafentartók kineveznek, az autonom felekezetek választanak; a községek rendszerint szintén választanak, de a választás a közoktatási kormány jóváhagyására szorúl. Az állami és királyi középiskolák végleges rendes tanárai élethossziglan kinevezett, nyugdíjra jogosult tisztviselőknek tekintetnek; a kath. szerzetesrendi és egyházmegyei tanárok alkalmazásáról a rendfőnökök és egyházi főhatóságok intézkednek s ők tartoznak alkalmazottaik végellátásáról is gondoskodni; a községek és autonom felekezetek középiskoláiban működő rendes tanárok szintén állandósított és nyugdíjra jogosult alkalmazottak, kiknek ellátásáról a fentartó, nyugdíjáról pedig kisebb részben az utóbbi, nagyobb részben az országos tanári nyugdíjintézet gondoskodik. Az autonom felekezetek intézeteiben az igazgatói tisztt váltakozik 3—6 évi ciklusban, melynek leteltével az illető újra megválasztható; a többi középiskolában az igazgatóság állandó.

A *tanárok javadalmazása* tekintetében most már szűnő félben vannak a kevéssel ezelőtt fennállott nagy eltérések. Az állam vezet; a többi iskolafentartó utána indul. A végső cél: az ország összes tanári fizetéseinek állami mérték szerint való rendezése. Ha ez sikerül, hazánk tanári testületeinek állandósága nemcsak az iskolák egy részében, hanem országosan biztosítva van. Az állami és királyi középiskolák igazgatói és rendes tanárai az állami tisztviselők fi-
ze-

tési osztályaiba vannak besorozva:¹ az igazgatók a VIII. és VII. osztályba (1600, 1800, 2000, 2200, 2400 frtos fokozatokkal), a tanárok a IX. és VIII. osztályba (1200, 1300, 1400, 1600, 1800 frtos fokozatok szerint). Magasabb fizetési osztályba kinevezés útján, magasabb fizetési fokozatba szolgálati időrend szerinti előléptetéssel kerül bele a tanár vagy igazgató. A fizetéshez járul (attól függetlenül) ötévenként 100—100 forint korpótlék, mely azonban 500 frtot meg nem haladhat, továbbá a tényleges szolgálat idejére a helyenként változó lakpénz (a IX. fizetési osztályban 200 frttól 400 frtig, a VIII-ikban 250-től 500-ig, a VII-ikben 300 frttól 600 frtig). A helyettes tanárok illetménye Budapesten 1000, vidéken 800 frt. — A középiskolai igazgatók és tanárok köteles szolgálati ideje mindenütt az országban 30 évvel van megállapítva. A teljes szolgálat az utoljára élvezett teljes fizetésnek, mint nyugdíjnak élvezetét biztosítja, melybe a kiérdemelt korpótlékok is beleszámíttatnak.²

A véglegesen alkalmazott rendes igazgatók és rendes tanárok hivatalukból csak *fegyelmi úton* mozgathatók el. A fegyelmi eljárás alapelveit a törvény állapította meg; a módozatok szabályozását az állami, királyi és községi középiskolákban a miniszterre, az autonóm felekezeti középiskolákban az egyházi főhatóságokra bízta a törvény. A főpapok és szerzetes rendek által fentartott vagy ellátott középiskolák tanárai a főpapok és a rendek fegyelmi hatósága alatt állanak.

¹ 1893. évi IV. t.-cz.

² 1885. évi XI., és 1894. évi XXVII. t.-czikkek.

A középiskolai *igazgató* az iskolákra vonatkozó törvények és hatósági rendeletek végrehajtója, a tanári testület elnöke, a tanintézet képviselője, az irodai ügyek vezetője, az intézet tudományos és fegyelmi állapótának ellenőrzője s arról első sorban felelős.

A *tanárok teljes létszáma* a nyolcz osztályú állami és királyi középiskolákban az igazgatón és hittanáron kívül 13 tanár (a compensatióval). A rendes tanárok száma (az igazgatón kívül) bármely középiskolában nem lehet kisebb az osztályok számánál. (Törvényes minimum.)

A tanárok a minister rendelkezése és vezetése alatt álló iskoláknál 18 heti órára vannak kötelezve, s heti 25 óránál többre nem vállalkozhatnak. Az intézeteknek e csoportjában átlag 16—17 heti órájuk van a tanároknak; az autonom felekezetek tanárai jóval terhesebb szolgálatot teljesítenek általában csekélyebb javadalmazásuk mellett.

Tanári testületeink szakszerű szervezése, *szaki aránya* nagy figyelmet igényel. Ha csak egy oly egyén van a testületben, kinek szaki képesítése nem illik bele a keretbe, megsínyli a tanítás.

Nyolcz osztályú *gymnasiumban* (az igazgatót, hittanárokat és melléktanárokat nem számítva) a szaki arány rendszerint a következő tanszékeket követeli meg: 3 latin-magyar, 2 classica-philologia (vagy $3 + 2 = 5$ classica-philologia), 1 görög nyelv helyett választható irodalmi tanulmány (magyar irodalomtanár vagy classica-philologia tanára), 1 magyar-német, 1 német-magyar, 1 történelem (kapcsolatban más tárggyal), 1 természetrajz-földrajz, 1 matematika-physika (vagy matematika-ábrázoló geometria), 1 physika-mathe-

matika, 1 rajz. — Nyolcz osztályú *reáliskolában*: 3 magyar-német (illetőleg német-magyar), 1 francia-magyar, 1 francia-német, 1 történelem-földrajz, 1 természetrajz-földrajz, 1 chemia, 1 matematika-physika, 1 physika-mathematika, 1 ábrázoló geometria-mathematika, 1 szabadkézi rajz.

Az állami és királyi középiskolákban a szaki arány jónak mondható, hasonlóképen a minister vezetése alatt álló középiskolák nagyobb részében is; az autonom felekezeti középiskolákban még sok a kívánni való, bár a lényeges haladás a közelmulttal szemben itt sem tagadható.

HETEDIK FEJEZET.

Középiskoláink épületei.

Hogy 1848 előtt középiskoláink épületeire mily kevés gondot fordítottak, már abból is kitűnik, hogy a Ratio Educationis az iskolaügy minden egyéb mozzanatára kiterjedő gondoskodása mellett egy szóval sem emlékezik meg az épületek kellékeiről. A szerzetesi gymnasiumok a rendházak épületeiben voltak elhelyezve, s e helyöket megtartották akkor is, mikor a rendeket eltörölték vagy az intézetek világi tanárok kezeire kerültek. A protestansoknál a templomok közelében voltak az iskolák elhelyezve. Új épületeket rendszerint csak akkor emeltek, átalakításokat csak akkor foganatosítottak, mikor vagy leégett vagy bedőlt a régi. Az építkezés azután, a háborús idők okozta zavarok, a vallási üldöztetések, az administratio lassúsága, a közlekedés akadályai és az anyagi eszközök elégtelensége miatt néha évekig is elhúzódott. A sátoralja-újhelyi kath. gymnasium épülete például 1811-től 1820-ig épült: 1811 június 5-én (mikor a mérnök még nem is készítette el a tervet) a templom körül levő kerítést már ledöntik; ugyanazon év július 29-én teszik le az alapkövet, de pénz hiányá-

ban csakhamar abba maradt a munka; 1814 deczember 30-án engedélyezi a nádor a tanulmányi alapból az építésre szükséges 11,841 forintot, de tényleg csak 1817-ben folyósították az összeget, minekutána az iskola már három igazgatót cserélt. „Azonban ekkor is végtelen huza-vonával, hosszú félbeszakításokkal még négy évig tartott a munka“, míg végre csak 1820-ban adták át a közhasználatnak.¹ Hogy minő volt ez az épület, melynek falán e felirat olvasható: „Formandae Pietate et Literis Juventuti“, ezt máig is megláthatjuk. Szűk, nyaktörő lépcsők, alacsony tantermek, kicsiny ablakok, zeg-zugos helyiségek jellemzik ez épületet, mint általában a régi házakat; még a nagy arányokban tervezett népes gymnasiumok helyiségei is czélszerűtlen alkotásuak voltak. (Például Nagyszombat, Znióvárálja, Kassa stb.) — A trencsényi gymnasiumi épület egy része 1829-ben összedőlt; csak öt év múlva, 1834-ben készültek el a 14,500 frtba kerülő helyreállításokkal.² A pécsi jezsuiták 1718-ban kapnak engedélyt collegium építésére, s meg is kezdik, de különböző akadályok miatt csak 1732-ben fejezik be.³ — Voltak fából épült iskolák is, különösen a protestansoknál a vallási szorongattás idejében, mikor legtöbbször a város végén vagy a várfalon kívül kellett ideiglenes iskola-tartási engedéllyel meghúzódnok. Így pl. fából való gymnasiumi

¹ Tuczay János: A s.-újhelyi róm. kath. főgymnasium története (1893/94. évi értesítő, 19 s. kk. II.).

² Vlahovics Emil: A trencsényi kir. kath. főgymnasium története. Trencsén, 1895. 35. l.

³ Nemes Tivadar: A ciszterczi rend pécsi főgymnasiumának története. (A ciszt. rend millenniumi Emlékkönyvében, 247. l.)

épületek volt a kézmárki ágostaiaknak.¹ De találunk elvétve katolikusoknál is, jelesül a szegény kegyesrend intézeteiben, ilyen fa-alkotmányokat; így Máramarosszigeten, melynek piarista gymnasiuma csak 1774/75-ben kapott kőépületet 15,749 rhénus forint költségen, az addigi fa-épület helyett.² A pesti piarista gymnasium épülete a XVIII. század első felében 30 esztendeig vakolatlanul, deszkákkal fődött ablakokkal állott a mai dunaparti görög templom helyén s 1717-ben ennek a háznak két kicsiny szobájában tanították az összes osztályoknak 155 tanulóját.³

De nem is kell a messze múltból vennünk példáinkat. Az 1883. évi XXX. t.-cz. megalkotása előtt túlnyomóan czélszerűtlen és régi épületekben voltak középiskoláink elhelyezve; míg ma megfordítva azok az intézetek vannak többségben, melyek részben egészen új, részben teljesen átalakított vagy kibővített épületekkel rendelkeznek.

Régen nem sokat ügyeltek arra, hogy az iskolai épületek a paedagogia és hygiene követelményeinek megfeleljenek. Nem egy esetben volt úgy, hogy a fentartó valami elhagyatott, más czélra nem használható épületet jelölt ki az intézet számára; erősen hitték, hogy iskolának az is jó lesz. Ha volt annyi szobája a háznak, amennyi az osztályok száma, szerezintők meg volt oldva az elhelyezés kérdése; amennyi tanuló azután jelentkezett az egyes osztályokra, annyit

¹ Palesó István: A kézmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története. Kézmárk. 1893. p. 28.

² Popini Albert: A máramarosszigeti kegyesrendi gymnasium vázlatos története (1893/94-ik tanévi értesítő 7—9. l.).

³ Takáts Sándor: A budapesti piarista koll. tört. 14. 42. l. stb. 1894/95. évi ért.).

vettek fel, még arra se vetve ügyet, van-e elég pad, s nem kell-e a növendékek egy részének állania vagy a földön ülnie. Később, a helytartótanács idejében s az alkotmányos idő első évtizedében épültek új középiskolák is, de a paedagogiai szempont, melynek a telek megválasztásától kezdve az épület egész beosztásában és configurációjában, az oktatásra szolgáló helyiségek méreteiben és megvilágításában, s általában az épület tervelésének minden részében uralkodnia kell, még mindig mellékes dolognak tűnt fel. Csak az 1883. év után, a törvény végrehajtásával párhuzamosan indult meg középiskoláink épületeinek országos revisiója nemcsak műszaki, hanem nevelésügyi és egészségügyi tekintetekből is.

Hogy általában milyen követelményeket kell középiskolai épületek tervelésénél szem előtt tartani, arra nézve irányadásul szolgál a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek a középiskolai helyiségek tárgyában kiadott Útmutatása.¹

E szabályzat szakaszainak felsorolása helyett bemutatom az olvasónak a legújabb középiskolai épületet, a *szamosújvári állami főgymnasiumét*, mely a jelzett Útmutatás szemmeltartásával Alpár Ignác tervei szerint épül fel 182,000 frt költségen.²

¹ 1892. évi 6125. sz. a. kelt rendelet. Ez útmutatás nem egyéb, mint szabályzatba foglalása azon értekezésnek, melyet dr. Klamarik János az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület Közlönyének XXIV. évfolyamában (241—255. ll.) közzétett. Ez az értekezés a maga nemében alapvető s a belőle alkotott hivatalos Útmutatás a gyakorlatban elejétől végig bevált.

² Ezen összeg következőleg oszlik meg: a) *Iskolai épület* pinczével (beépített terület 1238 m²) 129,811 frt 22 kr. (1 m² költsége 104 frt 86 kr.). b) *Tornacsarnok*, egy oldalt karzattal, pincze nélkül, gyalult fedélszék kiképzéssel (beépített terület 373 m²) 13,312 frt 16 kr. (1 m² =

A kétemeletes, tiszta görög stílusban tervezett, emlékszerű épület teljesen szabadon áll. Homlokzata (lásd az 1. ábrát) a két végsőponton derékszög alakban két rövidebb szárnyban törik meg (lásd a telekrajzot a 2. ábrán). E két szárnyat földszint födött átjárók kötik össze az egyik oldalon az igazgatónak, a másik oldalon a szolgáknak külön álló lakásaival.

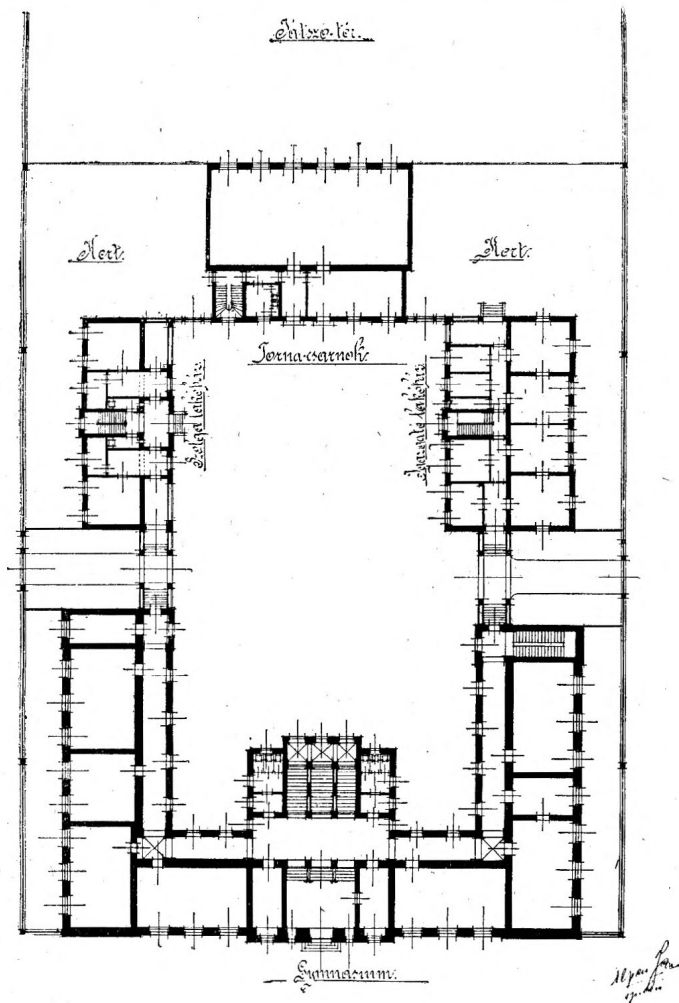

(1. ábra.) Szamosújvári állami főgymnasium. Homlokzat.

A homloksorral szemközt a tágas udvart a tornacsarnok szegi be, melyet két oldalon kert, a harmadik

35 frt 68 kr.). c) *Igazgatói lakóház*, földszintes, részben alapincézve (beépített terület 303 m²) 12,951 frt 52 kr. (1 m² = 42 frt 47 kr.). d) *Szolgák lakóháza*, földszintes, részben alapincézve (beépített terület 223 m²) 9451 frt 90 kr. (1 m² = 42 frt 38 kr.). e) *Összekötő folyosók* (beépített terület 63 m²) 1935 frt 91 kr. (1 m² = 30 frt 73. kr.). f) *Kerítésfal*, fölötté vasrács az utcán, léczkerítés az udvaron, 6389 frt 88 kr. g) *Művezetói tiszteletdíj* (3·35%) 5824 frt 6 kr. h) *Administratív. költségek*, ellenőrzés és felülvizsgálat 2000 frt. — Meg kell jegyezni, hogy a szamosújvári gymnasium a város nemes áldozatkésztsége folytán, mind a telek nagysága, mind az épület helyiségeinek száma, beosztása és terjedelme tekintetében majdnem ideális épületnek mondható. Nagyon természetes, hogy sokkal kisebb és olcsóbb épületeink is vannak, melyek a célnak szintén megfelelnek.

oldalon a játszótér vesz körül. A rendelkezésre álló egész terület 10,283 m², melyből az iskola telkéül le van

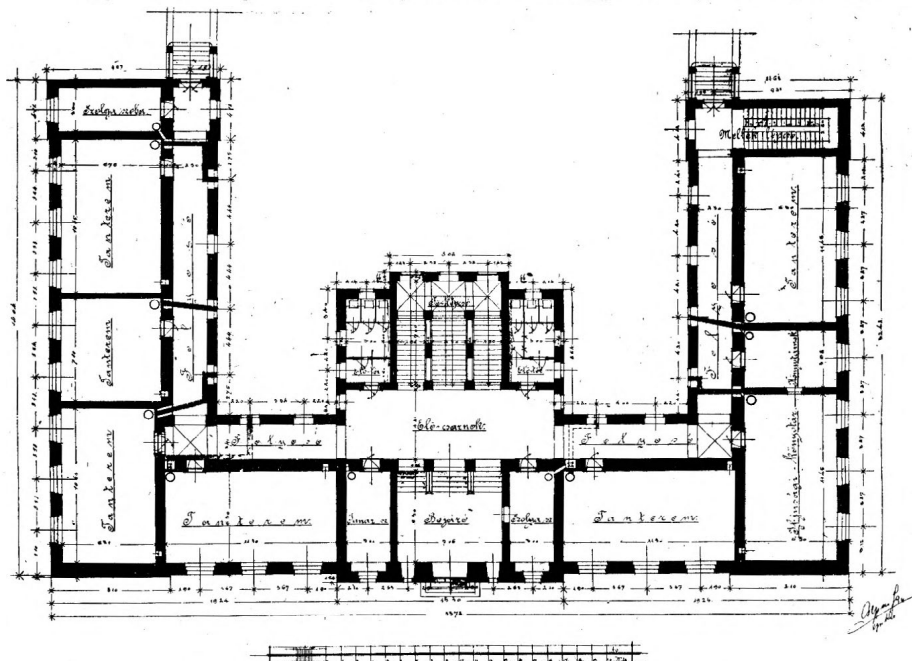

(2. ábra.) Szamosújvári állami főgymnásium. Helyszínrajz.

foglalva 7500 m²; ebből be van építve 2200 m². Az udvar területe 1440 m², a tornacsarnoké és játszótéré 2360 m². Az igazgatói és szolga-lakások mellett

elkerített kert 760 m², az iskolai épület előkertje 740 m². Az épület configurációja a követelmények szerint könnyen áttekinthető: egyszerű tractus és a tractussal együttfutó folyosó.

Az épületnek két bejárója van; a csarnokos főbejáró s a jobb szárny sarkában egy második bejáró.

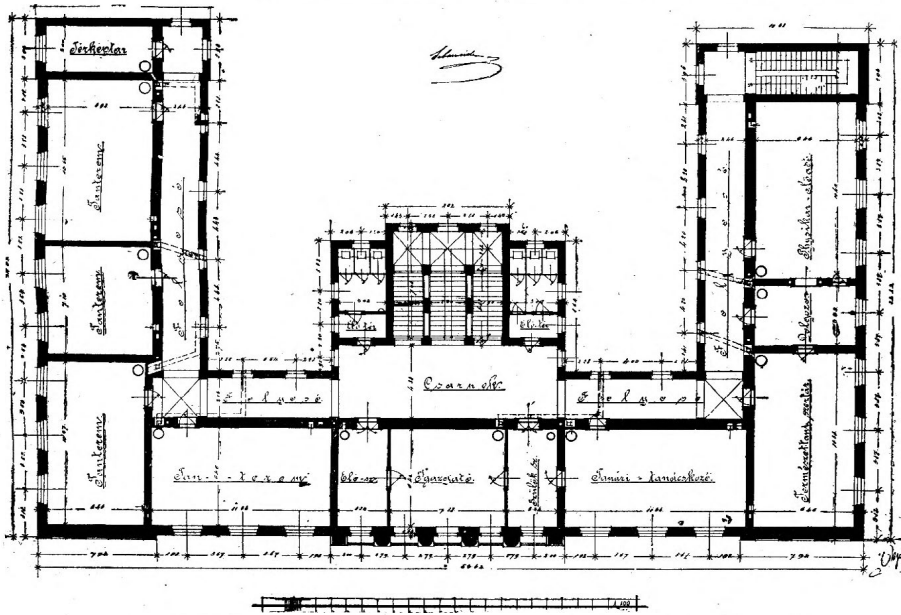
(3. ábra) Szamosújvári állami főgymnasium. Földszinti alaprajz.

Ehhez képest két lépcsővel rendelkezik az iskola: a fő-lépcső a tanárok, tanulók és szülők használatára, a melléklépcső főleg a házi szükséglet felhordására szolgál.

A fő-kapun belépve, a díszes előcsarnokba érünk (3. ábra), melyből a főlépcső és a kellő szélességű, ablakokkal elzárt földszinti folyosók ágaznak szét. Jobbra egy tanterem, az ifjúsági könyvtár (a könyv-

tárosnak szánt kis dolgozó szobával) s egy második tanterem; a bal folyosóra egy kis tanári szoba s egy-más mellett négy tanterem nyílik. — Az első emeleten (l. a 4. ábrát) a földszinti bejáró fölött van az igazgató irodája, mellette a szülők értekező szobája, ennek szomszédságában a tanári tanácskozó terem, melyhez a physikai szertár, dolgozó szoba és előadó

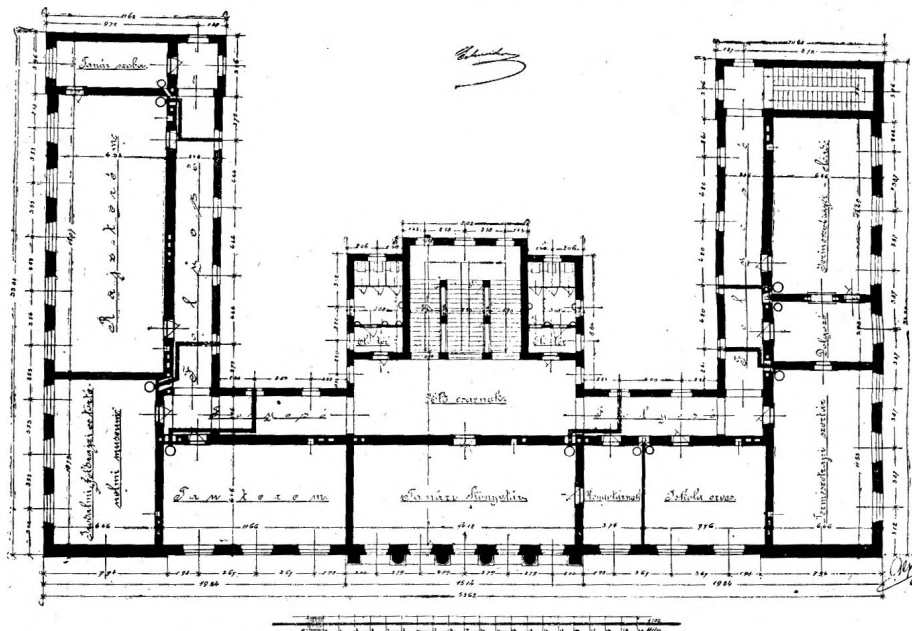

(4. ábra.) Szamosújvári állami főgymnasium. I. emeleti alaprajz.

terem csatlakoznak. Az emelet balszárnyán négy tanterem van elhelyezve, melyekhez utolsónak a térkép-tartó kis szoba sorakozik. — A második emeleten (l. az 5. ábrát) vannak a természetrajzi helyiségek (szertár, dolgozó szoba, előadó terem), az iskola-orvos szobája, a tanári könyvtár dolgozó szobával, egy tanterem a görög nyelv helyett megszabott tanulmány számára, mellette a philologiai és történeti múzeum,

azontúl a rajzterem a megfelelő tanári szobával. A szolgálak számára is találunk az épület földszintjén két kis ideiglenes nappali szobát.

Látni való e vázlatos leírásból, de még inkább a mellékelt tervrajzból és képből, hogy az iskola bőségesen rendelkezik az oktatás céljaira szolgáló összes helyi-

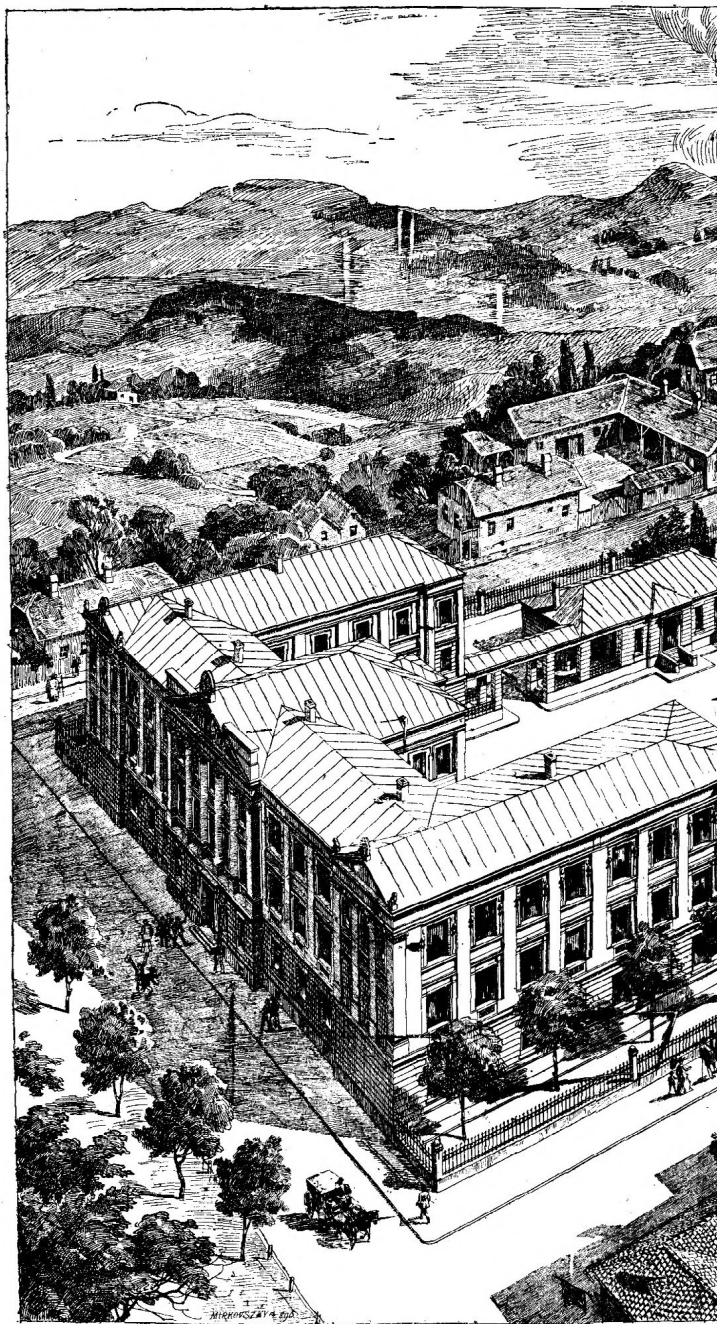

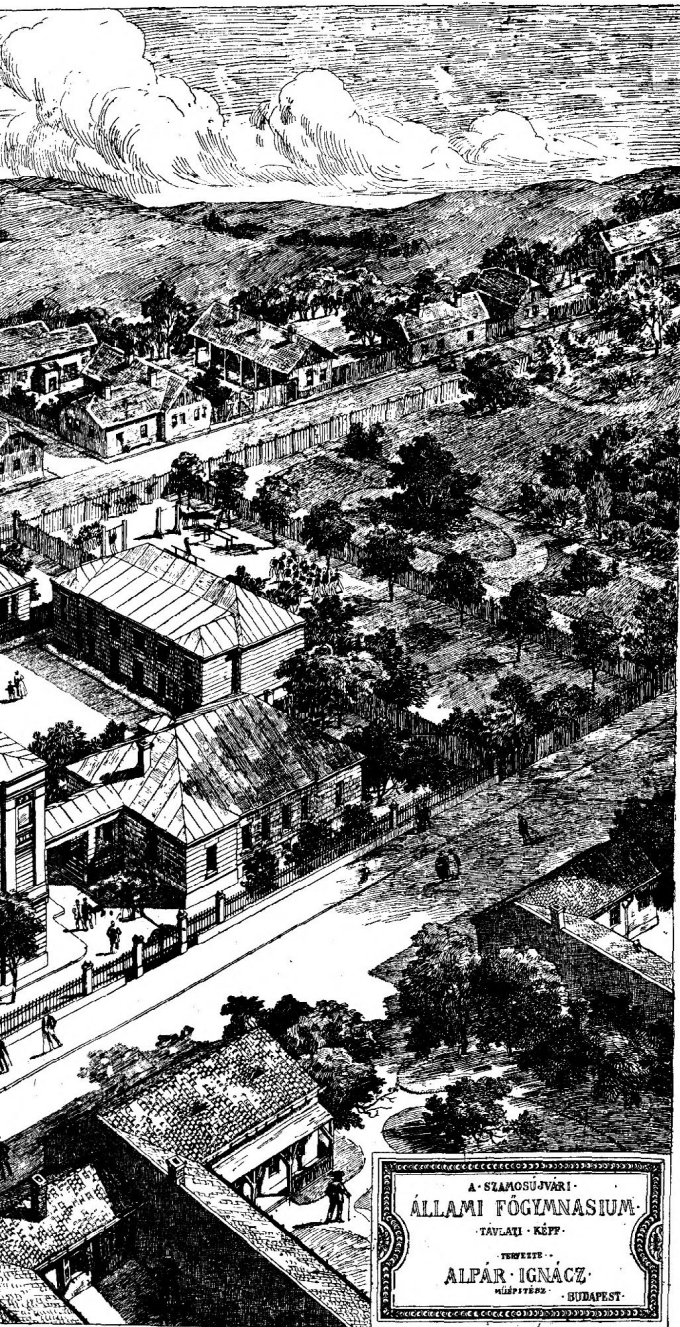
(5. ábra) Szamosújvári főgymnasium. II. emeleti alaprajz.

ségekkel. A szemléltető eszközök és tárgyak őrzésére szolgáló termeken kívül külön előadó terme van a fizikának, külön a természetrajznak; van külön tanári és külön ifjúsági könyvtár, külön iskola-orvosi, külön értekező szoba; s van az intézetnek a jövő fejlődés reményében összesen 11 tanterme.

A helyiségek magassága (lásd a 6. ábrán levő keresztmetszetet) földszint és az első emeleten 4-70,

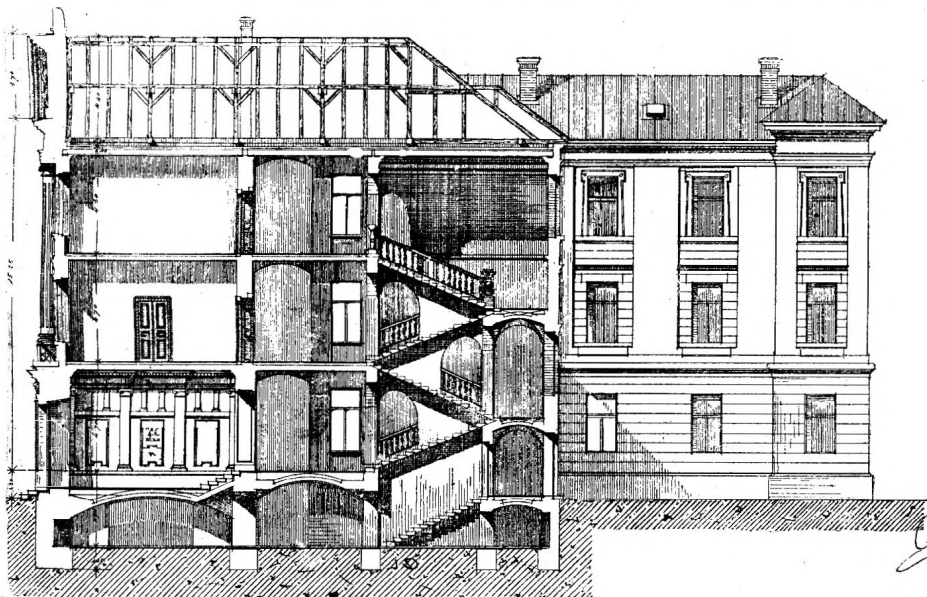

A - SZÉKESFÉHÉRVÁRI -
ÁLLAMI FŐGYMNÁSIUM
TAVLATI - KÉP -
TÖRTÉNET -
ALFÁR - IGNÁCZ
MÉLYPÉTER - BUDAPEST -

a második emeleten 4·30 m. A tantermek szélessége úgy van megszabva, hogy a két ülésű padokat három szakaszban lehessen felállítani (6·90—6·40 m.); területök különböző: kettő 48 m², kettő 68 m², négy 72 m², három 75 m² és egy 80 m² (számítva körülbelül 1—1 tanulóra 1 m² térséget). A nagyobb tan-

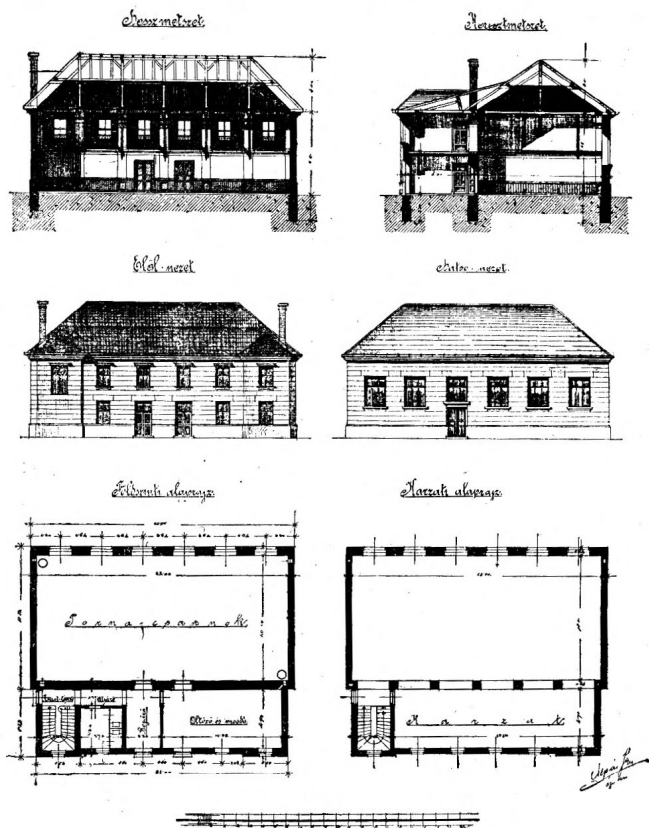

(6. ábra.) Szamosújvári állami főgymnasium. Keresztmetszet.

termek az alsó, népes osztályoknak, a kisebbek a felsőknek vannak szánva. Az öt-ablakos rajzterem területe 125 m².

Különös gondot követel a tantermek megvilágítása. A szamosújvári főgymnasium épülete e tekintetben is a szabályhoz alkalmazkodik, amennyiben a tanulók mindenütt balról kapják a világosságot. Másodlagos világítása az épület egyetlen helyiségének sincsen.

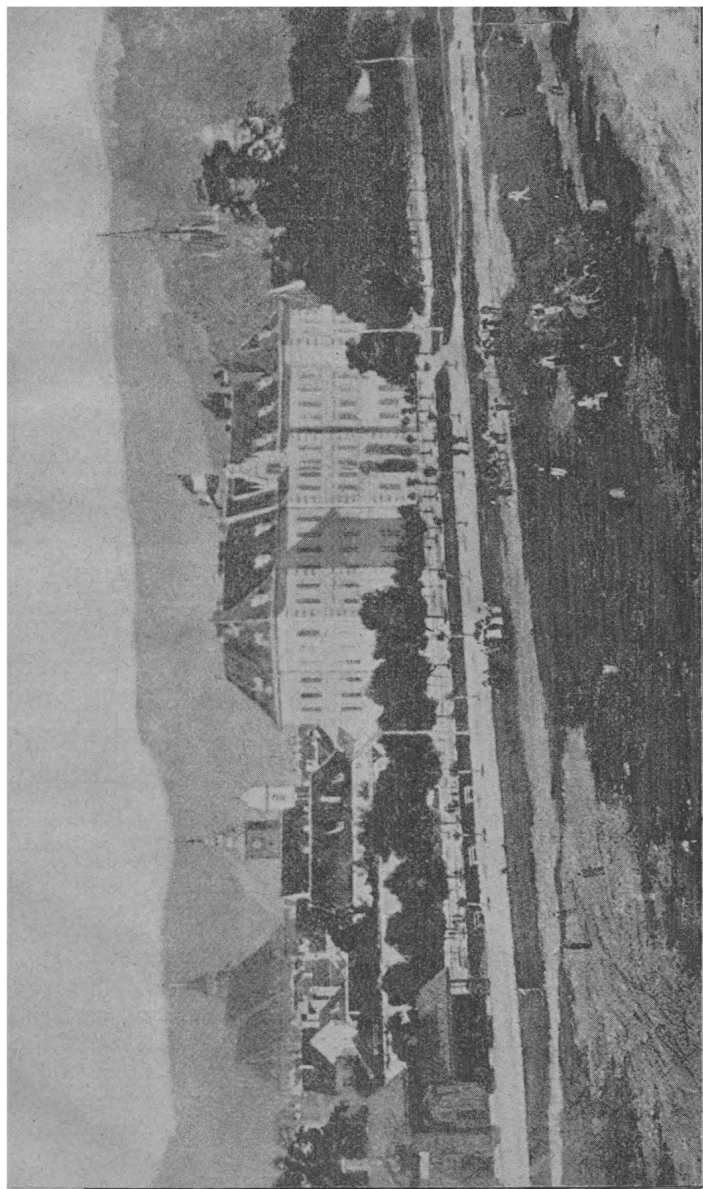
Mellőzve a múzeumok, előadótermek és mellék-helyiségek méreteinek felsorolását, még csak a torna-csarnokot mutatom be (l. a 7. ábrát). Elöl nézve emeletes csinos épület, kettős bejárattal. Külső magas-

(7. ábra.) Szamosújvári áll. főgymnasium. Tornaacsarnok.

sága $11\frac{1}{2}$, belső magassága 5.60, szélessége 10 m., területe 220 m². Az ablakok a rendesnél jóval magasabban vannak elhelyezve, s a csarnok belsejét egyik oldalon a néző közönségnek fentartott karzat futja körül. Van ezen épületben kis öltöző szoba is.

Brassói állami főrealiskola. Tervezte Meixner Károly.

Még számos részletet sorolhatnánk fel ezen épületről. De az eddigiek is példát adhatnak arra, mily lelkiismeretes megfontolásra van szükség, ha iskolát építünk.¹ A felhozott példa csak egy a sok közül. A szamosújvári főgymnasium legkiválóbb típusa annak a sok szép középiskolai épületnek, mely a közelmúlt 12 év alatt az iskolafentartók áldozatkészségéből létesült. Aki látta például a szolnoki, jászberényi, halasi, munkácsi, eperjesi, ungvári, szentesi, kisújszállási, mezőtúri, naszódi, nagyenyedi, pancsovai, szegedi, keszthelyi, szombathelyi, pápai gymnasiumokat vagy a pozsonyi, debreczeni, székelyudvarhelyi, nagyvárad, székesfehérvári, győri reáliskolákat most és egy évtized előtt, s aki számba veszi, hogy 1883 óta 100-nál több középiskola elhelyezési viszonyai mily gyökeresen megváltoztak, a törvény jótékony hatását és a közoktatási kormány czéltudatos működését ezen a téren kétségbe nem vonhatja. Iskoláztatásunk eddigi fejlődésében nem találunk korszakot, mely a vállalkozó és alkotó szellemnek ily, valóban nagyszerű nyilvánulását mutathatná fel. Ma már a középiskolai hatóságok és iskolafentartók mindegyikében él az a tudat, hogy, habár a Múzsák meg tudnak húzódni

¹ Hadd említsek még néhány műszaki követelményt: Az épület szárazsága megkívánja, hogy mindig pincze legyen alatta. Hogy a földszinti termekben elhelyezett osztályok tanulóit az utcái járás-kelés ne zavarja, a földszinti padlónak legalább 1 méter magasságban kell lennie a talaj fölött. Az összes helyiségek mennyezetét, ha csak lehet, úgy kell készíteni, hogy a vastartók közé lapos boltozatot illesztünk. A fa-mennyezet kerülendő. Csapos gerendákból készített fa-mennyezetet csakis az utolsó emelet fölé lehet helyezni. Meredek lépcsőket nem szabad alkalmazni; a lépcsők a tisztaság okából ne kőből, hanem karszt-márványból készüljenek. Folyosókra mindig vagy cement-lapokat vagy terrazzót kell választani stb.

ideig-óraig kicsiny cellák szűk falai között is, a művelődés nemes kultusza, ha maradandó hatásra számít, méltó hajlék nélkül el nem lehet. Ott, ahol nemzedékek hosszú sorozata részesül az erkölcsi és szellemi képzés áldásaiban, a formák szépsége és szabályossága, a rend és tisztaság következetessége már magukban is nagy részét jelentik az igazi kultúrának.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Középiskoláink vagyoni állapota.

Hazai középiskoláinknak mai vagyoni állapotát, s különösen a fentartás viszonyainak jellemző sokféleségét csak a történeti fejlődés útmutatása mellett érthetjük meg.

A Jézus-Társaság eltörléséig középiskoláink jövedelmi forrásai nagyobbára felekezetiiek voltak mind a katolikusoknál, mind a protestansoknál: amott a Jézus-Társaságnak és a kegyes tanítórendnek királyi adományokkal és magánosok alapítványaival gyarapodott vagyona, mely intézetenként és összességében a katolikus szellemű nevelés szolgálatában állott, az alapítók legnagyobb részének határozottan kifejezett célzatához képest; emitt a protestansoknak részint magán-alapítványokból, részint hitsorsosok közadakozásából egybegyűlt, s szintén a felekezeti, és pedig protestans nevelés céljainak szolgáló vagyoni álladéka. De míg a katolikus gymnasiumok vagyona a katolikus királyság jogkörével elválaszthatatlanul összeforrt, s abban találta meg mind gyarapodásának, mind épségben maradásának biztosítékait, de egyúttal tőle való függését is; addig a protestans iskolák vagyona kizárólag

hivők filléreiből alakult és öregbedett, az államnak inkább ellenkezése, mintsem oltalmazó befolyása mellett.

A Jézus-Társaság feloszlata után e rendnek összes vagyona és szerzeménye a királyi fiscusra szállott, s Mária Terézia belőle alkotta meg a *magyarországi tanulmányi alapot*, első sorban azon felső- és középfokú tanintézetek fentartására, melyeket a Jézus-Társaság látott el. Az alap innentől már a kir. kormány székek, 1867-től pedig egy külön bizottság ellenőrzése mellett a vallás- és közoktatásügyi minister rendelkezése és kezelése alá került. A magyarországi tanulmányi alap 1788-ban jövedelmezett 377,232 frtot, mely összegből az iskolák fentartására fordított a kormány 337,084 forintot, (főlöleg 41,000 frt).¹ — 1791-ben a jövedelem volt 404,996 frt (ami 5% mellett 8.099,920 frt tőkének felel meg), a kiadás 344,925 frt 50 kr.; 1808-ban ismét leszállt a jövedelem 377,424 frtra, a kiadás ellenben 385,067 frtot tett (hiány 7643 frt).² — 1868-ban a tanulmányi alap vagyona (a tanintézeti épületek értéke nélkül) tett 9.585,974 frt 76 krt.; rendes bevétele volt 503,885 frt 52 kr., rendes kiadása 467,992 frt 45 kr.³ — Az 1895. év elején a magyarországi tanulmányi alap összes vagyoni álladéka az épületekkel együtt volt 12.251,564 frt 16 kr. (pénzmaradvány 105,213 frt 80 kr.; cselekvő hátralékok és magántőkék 466,315 frt 65 kr.; értékpapírok 5.345,540 frt; uradalmak

¹ Orsz. levélt. Helytt. 1788. évi máj. 3-án 17517/1363. számú felterjesztése. V. ö. az ezen évi 7851. számú udv. kancz. számot.

² Schwartner, Stat. d. Königr. Ungern (1811) II., III. 388. l.

³ A vallás- és közoktatásügyi ministerium számvevőségének kimutatása szerint.

3.860,714 frt 82 kr.; tanintézeti épületek 2.473,779 frt 89 kr.). Ezen összeghez hozzáadandó még néhány apátság vagyoni álladéka, mely kitesz 1.578,923 frt 32 krt. — Az 1894. évben a tanulmányi alap rendes bevétele volt 867,808 frt 91 kr.; kiadása 895,875 frt 8 kr., mely összegből (a bevételek levonása nélkül) 607,219 frt gymnasiumokra esik.

A tanulmányi alap az 1896. évi költségvetés szerint egészben fentart 13, segélyez 19 gymnasiumot. Egészben fentartott intézetek a következők: Besztercebánya, Budapest II. ker., Budapest V. ker., Eperjes, Lőcse, Miskolcz, Pozsony, Szakolcza, Szatmár, Trsztena, Újvidék, Ungvár, Zsolna. A tanulmányi alapból kisebb-nagyobb mértékű segélyt élveznek a következő helyeken levő katolikus gymnasiumok: Budapest (IV. ker.), Debreczen, Léva, Máramaros-Sziget, Nagybecskerek, Nagykároly, Nagyvárad, Nyitra, Podolin, Pozsony-Szentgyörgy, Privigye, Rozsnyó, Sátoralja-Ujhely, Selmeczbánya, Szombathely, Tata, Temesvár, Trencsén, Veszprém.

A magyarországi tanulmányi alapéhoz hasonló eredete van az *erdélyrészi tanulmányi alapnak*, melyből az erd. róm. kath. status hét gymnasiuma fedezi szükségleteit. Ez alap vagyona az 1894. év végén volt 2.207,497 frt 19 kr. Összehasonlítás képen említem, hogy az 1782. évben az erdélyi „Fundus Exjesuiticus“ évi 36,772 frt 38 krt,¹ az 1863-ik évben

¹ E *jövedelem* imígy oszlott meg: Tőkekamat 11,547 frt 18 kr.; a Cassa provincialis járuléka 7200 frt; a Cassa Cameralis járuléka 15,992 frt; községek és magánosok járuléka 433 frt 20 kr.; a fundus religionisból 1000 frt, készpénzjövedelem 600 frt. — *Kiadás:* a) Gymnasiumokra 12,022 frt; b) trivialis (elemi) iskolákra 7079 frt; c) volt jezsuiták nyugdíjai 7478 frt; d) volt jezsuita-parochiákra 5000 frt 50 kr.;

pedig 45,582 frtot jövedelmezett.¹ Egyéb alapok: a *Bibits-alap* (820,169 frt), mely az aradi gymnasium fenntartására szolgál; a *naszódi alapok* (körülbelül 1.100,000 frt), melyek a naszódi alapítványi főgymnasiumot tartják fenn; s még néhány alap, melyek azonban egyenkint véve oly csekélyek, hogy az illető középiskolának alapítványi jelleget nem adnak.² Külön csoportot alkotnak itt azok a gymnasiumok, melyek *érsekek* vagy *püspökök* által régebben tett és újabban gyarapított alapítványokból fedezik szükségleteiket. Ide tartoznak a jezsuiták által ellátott kalocsai érseki s az esztergom-egyházmegyei papok gondozása alatt álló nagyszombati érseki gymnasiumok; a szilágy-somlyói püspöki gymnasium, melyben minoriták tanítanak; a belényesi gör. kath. püspöki s a balázsfalvi gör. kath. érseki gymnasiumok, melyekben az illető gör. kath. egyházmegyék papjai és gör. kath. vallású világi egyének működnek tanároknak.

A magyarországi középiskolák közül számos gymnasiumot tartanak fenn a *tanítórendek*, és pedig a kegyes tanítórend, a sz. Benedek-rend, a ciszterciták rendje, a (csornai és jászói) premontrei rend.

A *kegyes tanítórend* 24 gymnasiumot lát el. Ez iskolák jövedelmi forrásai azonban csak részben erednek a rend vagyonából. Oly kegyesrendi gymnasium, melyet kizárólag a rend vagyona tart

e) seminariumokra és convictusokra 3915 frt; f) előre nem látott szükségletekre 650 frt = 36,144 frt 50 kr. — Bécsi cs. és kir. udv. levéltár, Staatsr. Nr. 1421/ex 1782.

¹ Svarcz Gy. id. m. 493. l. (Kolozsvári főgymnasiumra 5250, Károlyvár 4410, Brassó 2625, M.-Vásárhely 2625, Erzsébetváros 892, Csíksomlyó 2625 stb.).

² V. ö. Klamarik, id. m. 52. l.

fenn, egyáltalán nincsen is, ami onnan van, hogy a piaristák megtelepedésük idejében s később is mindig szegények voltak s csak korlátolt számú kis alapítványokra tehettek szert, nem úgy, mint szerencsésebb vetélytársaik, kik a könyöradományok mellett terjedelmes uradalmak és nagy alapítványok haszonélvezői voltak. A piaristák innen is, onnan is kaptak; szorultságukban ide is, oda is folyamodtak. Vannak gymnasiumaik (újabbán apadt számuk), melyeknek két, három, sőt négy fentartójok is van, ártalmára az intézetek fejlődésének. Ilyenek például a nyitrai és a temesvári gymnasiumok, ahol a kegyesrend, a püspök, a tanulmányi alap s a város szerepelnek fentartókul. Másutt a piaristák csak kezelik a gymnasiumot, melyet egészen a város tart fenn (pl. a szegedi főgymnasium). — Kegyesrendiek tanítanak (néhol egyházmegyei papokkal vagy világi egyénnel vegyesen) Budapesten (IV. ker.), Kecskeméten, Váczott, Léván, Pozsony-Szentgyörgyön, Privigyén, Podolinban, Rózsahegyen, Sátoralja-Újhelytt, Máramaros-Szigeten, Kis-Szebenben, Kolozsvárott, Debreczenben, Nagykárolyban, Temesvártt, Nagybecskerekén, Szegeden, Nagykanizsán, Veszprémbe, Tatán, Magyar-Óvárott, Trencsénben, Selmezbányán és Nyitrán. E gymnasiumok fentartásához a kegyesrend pénztára körülbelül 110,000 forinttal járul hozzá.¹

A *Benedek-rend* az esztergomi, komáromi, soproni (kath.), győri, kőszegi és pápai (kath.) gymnasiumokat tartja fenn. A rendi alapból e középiskoláknak kerek számban 100,000 frt jövedelmök van.

A *czisztercziták* rendjének négy gymnasiuma

¹ XXIII. min. jelentés részletes táblázataiból.

van: az egri, bajai, pécsi és székesfehérvári. Rendi alapból kapnak e középiskolák szintén 100,000 frtot.

A *csornai* premontreiek gymnasiumai a szombathelyi és keszthelyi; a *jászóia*ké a kassai, nagyváradí és részben a rozsnyói kath. gymnasiumok. Amazok a szerzetesrendi alapból adnak 38,000, emezek 64,000 forintot.

Három gymnasiumot oly szerzetesrendek látnak el, melyeknek nem hivatásuk a tanítás. *Minoriták* tanítanak a szilágysomlyói püspöki és az erd. róm. kath. status által vezetett kézdivásárhelyi gymnasiumban; *ferenczrendiek* a gyöngyösi városi gymnasiumban. Ezen középiskolákban ép úgy, mint a kegyesrendi gymnasiumok egy részében az illető szerzetesrendek nem fentartók.

Középiskoláink fentartói között szerepelnek a *községek* is, és pedig részint a polgári községek, részint a hitközségek. Amazok sorába tartozik Budapest fő- és székváros két reáliskolája, a sümegi és esztergomi reáliskolák, a zentai és szabadkai gymnasiumok, emezekhez sorolhatók pl. a kath. hitközség által fentartott kecskeméti gymnasium, melyben kegyesrendiek tanítanak. Némely gymnasiumunkat a polgári község tartja ugyan fenn, de mivel a város lakossága katolikus, és a helyi hatóság annak idején mint katolikus testület alapította az iskolát, ma katolikus és községi jellegök van e középiskoláknak. Ilyenek például a nagykanizsai, szegedi, főlegyházi és érsekújvári gymnasiumok. Voltak a XVII. században protestans városi gymnasiumaink is, amidőn t. i. a községi tanács protestansokból vagy túlnyomóan ilyenekből állott. Ma azonban, a városok kisebb segélyeit nem számítva (melyek között Nagy-

szeben városának az ottani ág. ev. középiskolák részére biztosított évi 7000 forintja a legmagasabb összeget képviseli), olyan protestans középiskolánk már nincsen, melynek az illető város, mint ilyen, a főfentartója.

Egy-két *megye* is résztvesz középiskolák fentartásában, de nem megyei járulékokkal, hanem megyei alapok jövedelmeinek biztosításával. Ilyen a nagybecskereki gymnasium.

A régi iskola-fentartókhoz tartozik az *autonom-felekezeti középiskolák* legnagyobb része.

A *protestans* középiskolák múlt századi vagyoni viszonyairól megbízható adataink alig vannak. Mikor még háborgatták és üldözték őket, alapos okuk volt jövedelmi forrásaikat eltitkolni vagy csak egy részöket bevallani; később, az 1790/91-ik évi törvények meghozatala után meg annyira külön szakadtak, hogy a kormány egyáltalán semmit sem gondolt velők, s vagyoni viszonyaikról szándékosan nem vett tudomást. Csak az egyes intézetek és városok levéltárainak ily szempontból való gondos átkutatása után lehetünk majd abban a helyzetben, hogy e tekintetben hozzávetőleges ítéletet mondhassunk. Schwartner az ágostai középiskolák alapítványainak összes értékét József császár korában 400,000 frtra teszi.¹ A debreczeni collegium jövedelme 1806-ban állítólag 29,472, kiadása 27,906 magyar forint volt.² A sárospataki collegium jövedelmező vagyona 1784-ben 131,656 rhénusi forintot képviselt; évi bevétele ugyanekkor 7611, évi kiadása 7886 frtot tett.³ A protestans iskolák évi

¹ Stat. d. K. Ung. (1811) III., 410—11.

² Schwartner. U. o. III., 420.

³ Sárospataki ev. ref. főiskola 1894/95. tanévi értesítője 152. s k. II.

jövedelmeinek egy része rendkívül bizonytalan is volt. Csekély ingatlanaikon felül jelentékeny mértékben könyörületes adományokból, legatiók alkalmával eszközölt gyűjtésekből, természetben kiszolgáltatott élelmi cikkekből, vagy meghatározott mennyiségű búzából, sóból stb., illetőleg ezek eladási árából tartották fenn magukat.

Ha az országgyűlés elé terjesztett XXIII. évi ministeri jelentés részletes kimutatásait vesszük alapul, akkor (az ingatlanok becsértékének beszámításával) az ág. evangélikusok 22 gymnasiumának és 3 reáliskolájának vagyona kitett az 1894. évben 3.503,754 forintot; az ev. reformátusok 27 gymnasiumáé közel 9 millió forintot; a rimaszombati egyes. protestans gymnasiumé 167,000 frtot; az unitariusok két gymnasiumáé 214,763 frtot; a gör. keleti négy középiskoláé 533,280 forintot.

Ha tudni akarjuk, hogy az autonom felekezetek mennyivel járulnak hozzá középiskoláik fentartásához, nem szabad számításba vennünk az államsegélyt, a városok és megyék járulékait s a tanulók felvételi és tandíjait; ellenben ide kell számítanunk az ingatlanok béregyenértékét, a tőkepénzek, ösztöndíj és egyéb alapok jövedelmeit, s az egyházak járulékait. E számítás szerint az 1894. évben az ágostai evangélikus felekezet adott középiskolákra 490,085 frtot, az evangélikus reformátusok adtak 671,846 frtot, az unitariusok 33,668 frtot, a görög keletiek 71,917 frtot. Jelentékeny segítségére szolgál az autonom felekezeteknek most már az 1883. évi XXX. t.-cz. 47. §-a alapján nyújtott államsegély, melyet az 1895. évben 23 ily középiskola élvezett; és pedig: a) az ev. ref.

gymnasiumok közül: Csurgó, Hódmezővásárhely, Kis-újszállás, Máramarossziget, Mezőtúr, Miskolcz, Nagykőrös, Pápa, Sepsi-Szentgyörgy, Szatmár, Szászváros, Székelyudvarhely, és Zilah; b) a rimaszombati egyesült protestans gymnasium; c) az ág. evang. gymnasiumok közül: Budapest, Bonyhád, Eperjes, Nyiregyháza, Rozsnyó, Selmeczbánya, Sopron és Szarvas; d) a kolozsvári unitarius gymnasium.¹ A fentartási segélyen kívül építkezési államsegélyben részesült eddig 17 felekezeti középiskola, összesen 178,000 frt értékben, és pedig a budapesti, csurgói, halasi, hódmezővásárhelyi, kisújszállási, miskolczy, nagyenyedi, pápai, sepsi-szentgyörgyi, szászvárosi és zilahi ev. ref., a soproni, szászsebesi és szarvasi ág. ev., a kolozsvári unitarius és a brassói s gyulafehérvári kath. gymnasiumok.

Legfiatalabb iskolafentartónk a *magyar állam*, mely azonban a lefolyt három évtized alatt rendkívüli mértékben fokozta a középiskolák fentartására szolgáló hozzájárulását. A vallás- és közoktatásügyi ministerium 1868. évi költségvetésében² az összes középiskolai szükséglet kerek számban csak 78,000 forintot tett ki, mely összegből 15,900 frt a tankerületi főigazgatóságokra, 1050 frt a pozsonyi reálisko-

¹ Államsegélyt élvező katolikus, alapítványi, községi középiskolák: Aradi főgymnasium, brassói kath. főgymnasium, csiksomlyói kath. főgymnasium, esztergomi községi alreáliskola, félegyházi közs. kath. főgymnasium, gyulafehérvári kath. főgymnasium, jászberényi közs. kath. főgymnasium, keszthelyi kath. főgymnasium, rózsáhegyi kath. főgymnasium, sümegi közs. alreáliskola, szegedi kath. főgymnasium, vágújhelyi izr. alreáliskola, verbászi közs. algymnasium. — Az 1884. évben az állampénztár 15,074 frtot, az 1895. évben 242,600 frtot fizetett felekezeti, községi stb. középiskolák fentartására.

² Budán, 1868. Egyetemi nyomda.

lára, 3990 frt a körmöczi alreáliskolára, 11,340 frt a lőcsei ág. ev. gymnasiumra, 6293 frt az újvidéki szerb gymnasiumra, 17,036 frt a nagyszebeni államgymnasiumra, 2710 frt a gyergyó-szentmiklósi alreáliskolára, 4000 frt a naszódi gymnasiumra, 4000 frt a brassói gör. kel. gymnasiumra és 5000 frt a nagyszebeni főreáliskolára esett. Az 1896. évi állami költségvetés szerint jelenleg van 24 állami gymnasium és 24 állami reáliskola, összesen tehát 48 állami középiskola, és pedig *a)* gymnasiumok: Bártfa, Budapest I. ker., Budapest VII. ker., Budapest VIII. ker., Erzsébetváros, Fehértemplom, Fiume, Jászberény, Kaposvár, Losoncz, Lugos, Makó, Munkács, Nagybánya, Nagyikinda, Nagyszeben, Pancsova, Szamosújvár, Szegzárd, Szentes, Szent-Gotthárd, Szolnok, Zala-Egerszeg, Zombor; *b)* reáliskolák: Arad, Beregszász, Brassó, Budapest II. ker., Budapest V. ker., Budapest VI. ker., Debreczen, Eger, Déva, Győr, Kassa, Kecskemét, Körmöczbánya, Lőcse, Nagykálló, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Sopron, Szeged, Székesfehérvár, Székelyudvarhely, Temesvár, Versecz. — Kizárólag középiskolai célokra szolgáló rendes kiadásokra az állam 1896-ban ad 1.882,791 frtot;¹ ha ez összegből a 452,138 frtra rugó rendes bevételeket levonjuk, a valóságos kiadás tesz 1.430,000 forintot, azaz: kerek számban másfél millió forintot.

Végül, szintén az 1894. évi ministeri jelentés alapján hadd álljanak itt még a következő összefoglaló adatok:

¹ Ide számítom a középiskolai és kolozsvári tanárképzőket, a gyakorló főgymnasiumot, az Eötvös-Collegiumot, a főigazgatóságokat, a felekezeti segélyeket, az internatusokat, a ministeri biztosokat, kormányképviselőket, s a középiskolai tanárjelöltekre eső utazási ösztöndíjakat is.

A magyarországi középiskolák épületei, egyéb ingatlanai és felszerelései az 1893/94-ik tanév végén 22.000,000 frt vagyont képviseltek. A fentartásra szolgáló jövedelem így oszlik meg: Tőkepénzekből 362,370 frt, ingatlanok jövedelme 718,000 frt, az állampénztárból 1.255,093 frt, a vallásalapból 32,464 frt, a tanulmányi alapokból 566,931 frt; városok járuléka: 458,190 frt; megyék hozzájárulása 43,096 frt; egyházaktól befolyt 209,494 frt; szerzetesrendi alapokból 410,108 frt; a felvételi díjak czímén befolyt 176,970 frt; tandíjak czímén 855,448 frt; különféle bevétel volt 464,854 frt.

Egy-egy középiskola kerül átlag 30,000 frtba; de egy teljes *állami* középiskola átlagos fentartási költsége (párhuzamos osztályok nélkül) 33,000 forintra tehető.

VÉGSZÓ.

Vázlatos áttekintését adtuk középiskoláink történeti fejlődésének és jelen állapotának. Láttuk, hogy állami életünk soknemű viszontagságai közt mily nehézségek legyőzése után létesülhetett csak az az alap, melyet a középiskolai törvény kijelölt.

A lefolyt tizenhárom év alatt sokat tettünk és áldoztunk középiskoláink érdekében, s a múlt időknek igen sok mulasztását pótoltuk. De a törvény kívánalmainak megvalósítására irányuló fejlődés még nem ért véget. A tanárképzés ügyének rendezése, módszereink fokozatos tökéletesítése, tanterveink és utasításaink szellemének meggyökereztetése, a hiányzó segédeszközök megteremtése, még hosszú időre elfoglalnak bennünket.

Középoktatásunk ezen intensív fejlesztése mellett nem szabad szem elől tévesztenünk azon törekvéseket sem, melyek a rendszerre vonatkoznak. Azon élénk szellemi mozgalmak után, melyek a közelmúltban hazánk szakköreit és művelt társadalmi osztályait az egységes iskola kérdése iránt meleg érdeklődésre készítették,¹ nem lehet az idevágó igyekezetek fonalát

¹ Irodalom: A középiskola eszménye. Irta Bokor József. Budapest, 1874. — Egy középiskola. Irta Bokor József. Sárospatak, 1882. — Az egységes középiskola kérdése. Irta Spitkó Lajos, Besztercebánya, 1888. — Középiskoláink reformja. Irta Jancsó Benedek. Budapest, 1891. — Az egységes középiskola ügyében tartott ministeri értekezet jegyzőkönyve. Budapest, 1892. — Az egységes középiskola és nemzeti kulturánk. Irta Kemény Xavér Ferencz. Budapest, 1893. — Az egységes középiskola. Irta Riedl Frigyes. Budapest, 1893. stb.

teljesen elejtenünk. Bármily nehéznek lássék is az egységes iskola kérdésének megoldása, bármily elágazók és különbözők legyenek is az egyéni álláspontok eltéréseiből származó nézetek e nemzeti, közművelődési, társadalmi és gazdasági problémával szemben, a történetek után, melyek tanügyünk évkönyveiből ki nem törölhetők, lemondanunk többé nem lehet arról a reményről, hogy idővel ismét ugyanazon egységes művelődési tartalom körébe egyesíthessük azokat, kik az intelligentia eszközeivel határozzák el döntőleg a nemzet sorsát. Hiszem, hogy e művelődési kör, amint azt a középiskola van hivatva betölteni, meg fog felelni a fejlődés azon irányának, melyre oktatásügyünk elmúlt századainak történeti méltatása ráutal.

TARTALOM.

Első rész: Középiskoláink múltja.

	Oldal
Bevezetés	3
Első fejezet: A XVI. század	6
Második fejezet: A Jézus-Társaság és a kegyes tanítórend gym- nasiumai	19
Harmadik fejezet: A protestánsok gymnasiumai	29
Negyedik fejezet: Az első Ratio Educationis	40
Ötödik fejezet: A második Ratio	56
Hatodik fejezet: Az Entwurf	73
Hetedik fejezet: A kísérletezés korszaka	82

Második rész: Középiskoláink jelene.

Első fejezet: Középiskolai törvényeink alapelvei	91
Második fejezet: Tanulmányi rendszer	110
Harmadik fejezet: A testi nevelés	145
Negyedik fejezet: Rendtartás	150
Ötödik fejezet: A tanítás segédeszközei	166
Hatodik fejezet: A tanárok	171
Hetedik fejezet: Középiskoláink épületei	184
Nyolczadik fejezet: Középiskoláink vagyoni állapota	198
